

İçindekiler

1	Giriş	3
2	Anayasa Hukukunda Hak Kavramı ve Sınıflandırılması	4
2.1	Hakların Genel Tanımı	4
2.2	Hakların Tarihsel Gelişimi	5
2.2.1	Modern Dönemde Hakların Evrimi	5
2.3	Hakların Sınıflandırılması	6
2.3.1	Pozitif Statü Hakları	6
2.3.2	Negatif Statü Hakları	7
2.3.3	Üçüncü Kuşak Haklar	8
2.3.4	Kolektif Haklar	9
3	Pozitif Statü Hakları	10
3.1	Tanım ve Özellikler	10
3.2	Pozitif Statü Haklarının Hukuki Niteliği	11
3.3	Pozitif Statü Haklarının Örnekleri	12
3.3.1	Eğitim Hakkı	12
3.3.2	Sağlık Hakkı	12
3.3.3	Sosyal Güvenlik Hakkı	13
3.4	Pozitif Statü Haklarının Uygulanması	14
3.4.1	Devletin Yükümlülükleri	14
3.4.2	Kaynak Tahsisi ve Kamu Politikaları	15
3.4.3	Yargısal Denetim ve Sınırlar	16
4	Negatif Statü Hakları	17
4.1	Tanım ve Özellikler	17
4.2	Negatif Statü Haklarının Hukuki Niteliği	18
4.3	Negatif Statü Haklarının Örnekleri	18
4.3.1	İfade Özgürlüğü	18
4.3.2	Din ve Vicdan Özgürlüğü	19
4.3.3	Özel Hayatın Gizliliği	20
4.4	Negatif Statü Haklarının Korunması	21
4.4.1	Devletin Müdahale Etmeme Yükümlülüğü	21
4.4.2	Yargı Yoluyla Koruma	22
4.4.3	Uluslararası Hukukta Negatif Statü Hakları	23
5	Pozitif ve Negatif Statü Haklarının Karşılaştırılması	24
5.1	Benzerlikler ve Farklılıklar	24
5.2	Hakların Birbirini Tamamlaması	25
5.3	Haklar Arasında Çatışma ve Denge	26
5.3.1	Çatışma Durumlarının Çözümü	26
5.3.2	Hakların Önceliklendirilmesi	27
5.3.3	Orantılılık İlkesi	27
6	Anayasa Hukukunda Hakların Uygulanması ve Denetimi	28
6.1	Yargısal Denetim Mekanizmaları	28
6.2	Anayasa Mahkemesi Kararlarının Rolü	29
6.3	Uluslararası Mahkemelerin Etkisi	30
6.3.1	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	30
6.3.2	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi	31
6.3.3	Diğer Bölgesel Mahkemeler	32

7	Hakların Teorik Temelleri	33
7.1	Doğal Hukuk Yaklaşımı	33
7.2	Hukuki Pozitivizm	34
7.3	Sosyolojik Hukuk Yaklaşımı	35
7.4	Kamu Yararı ve Haklar	36
7.4.1	Kamu Yararı Kavramı	36
7.4.2	Hakların Kamu Yararı ile Dengelenmesi	37
7.4.3	Demokratik Meşruiyet	37
8	Hakların Sınırlandırılması	38
8.1	Anayasal Sınırlama Sebepleri	38
8.2	Sınırlama İlkeleri	39
8.2.1	Hukukilik İlkesi	39
8.2.2	Gerekçelilik İlkesi	40
8.2.3	Orantılılık İlkesi	41
8.3	Hakların Sınırlandırılmasında Yargısal Rol	42
9	Hakların Geleceği ve Gelişen Alanlar	42
9.1	Dijital Haklar	42
9.2	Çevre Hakları	43
9.3	Yeni Sosyal Haklar	44
9.3.1	Teknolojiye Erişim Hakkı	44
9.3.2	Veri Koruma Hakkı	45
9.3.3	Biyoteknoloji ve Etik Haklar	46
10	Conclusion	47

Anayasa Hukukunda Pozitif ve Negatif Statü Haklarının İncelenmesi

seymakutlutan@gmail.com
seymakutlutan@gmail.com

11 Nisan 2026

Özet

Bu çalışma, anayasa hukukundaki temel hak ve özgürlüklerin pozitif ile negatif statü hakları şeklindeki iki yönlü sınıflandırmasını incelemektedir. Pozitif statü hakları, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve çevre gibi alanlarda devletin vatandaşlara yönelik aktif hizmet sunma yükümlülüklerini kapsar. Negatif statü hakları ise ifade ve din özgürlüğü ile özel hayatın gizliliği gibi konularda devletin müdahaleden kaçınma ve bireyin özerk alanını koruma sorumluluğunu ifade eder. Araştırma, bu iki kategori arasındaki teorik ayrımı ve pratikteki kesişim noktalarını, çeşitli ülke anayasalarından ve uluslararası mahkeme kararlarından örneklerle ele almaktadır. Hakların uygulanmasında devletin yükümlülükleri, kaynak tahsisi, kamu politikaları ve yargısal denetim mekanizmalarının işleyişi analiz edilmiştir. Özellikle dijitalleşme, algoritmik karar süreçleri ve biyoteknoloji gibi gelişen alanların, her iki statüdeki hakları nasıl dönüştürdüğü ve yeni koruma ihtiyaçları doğurduğu üzerinde durulmaktadır. Çatışma durumlarında hakların kamu yararı ile nasıl dengelendiği, orantılılık ilkesinin uygulanması ve anayasa mahkemelerinin bu süreçteki rolü tartışılmaktadır. Sonuç olarak, pozitif ve negatif statü haklarının etkin ve dengeli bir şekilde uygulanmasının, anayasal demokrasinin işleyişi ve bireyin özgürlük alanının güvence altına alınması için temel önem taşıdığı ortaya konmaktadır.

1 Giriş

Anayasa hukukunda temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi, bireylerin devletle olan ilişkilerinin hem aktif hem de pasif yönlerini kapsayan bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, pozitif statü hakları devletin vatandaşlara doğrudan sağladığı hizmetleri içerir; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel alanlarda devletin yükümlülükleri anayasal çerçevede tanımlanmıştır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Pozitif statü haklarının varlığı, bireylerin yaşam kalitesini ve toplumsal eşitliği güvenceye alma yönündeki kamusal politikaların anayasal dayanaklarla desteklenmesini gerektirir. Buna karşılık, negatif statü hakları bireylerin devlet müdahalesine karşı korunmasını öngören haklardır. Bu haklar arasında özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı veya ifade özgürlüğü yer alır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024). Negatif statü haklarının amacı, devletin yetkilerini sınırlamak ve bireyin bağımsız alanını güvence altına almaktır. Vietnam Anayasası'nda olduğu gibi, demokratik özgürlükler grubu içerisinde kişinin bedensel dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği ve haberleşme özgürlüğü gibi korumalar; siyasi haklar grubu içinde ise seçme-seçilme hakkı veya yönetim faaliyetlerine katılma hakkı anayasada açıkça tanımlanır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Bazı hukuk sistemleri bu iki hak kategorisinin uygulanmasında kültürel ve sosyal bağlamı dikkate alır. Hindistan Anayasası örneğinde pozitif statü hakları arasında azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı gibi spesifik koruma mekanizmaları yer alırken; negatif statü haklarında din özgürlüğü kamu düzeni, sağlık ve ahlak gerekçeleriyle sınırlandırılabilir (Nagar and Rastogi 2024). Bu tür sınırlamalar anayasanın seküler yapısı içerisinde makul kabul edilirken, kamu yararının gerektirdiği durumlarda devlete müdahale yetkisi verilir. Kültürel haklar da pozitif statü haklarının önemli bir kısmını oluşturur. Polonya Anayasası'nda kültürel mirasa erişim hakkı, bilimsel araştırma özgürlüğü ve eğitim serbestliği konularında hem bireylere hem de topluluklara geniş yetkiler tanınmıştır. Hem sanatsal yaratıcılık hem de kültürel değerleri koruma imkanları sağlanarak devletin olumlu edimde bulunma yükümlülüğü güçlendirilir. Benzer şekilde, bazı post-komünist ülkelerin anayasal düzenlemelerinde kültürel yaşamın korunması sosyal haklar katalogunun bir parçası olarak şekillendirilmiştir (Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020). Algoritmik toplumun yükselişiyle birlikte negatif statü haklarının dijital platformlar üzerinden ihlal edilme ihtimali artmaktadır. Güç dengesi kamu otoritesinden özel aktörlere kaydığına, ifade özgürlüğü, veri koruma ve mahremiyet gibi alanlarda anayasal güvencelerin nasıl uygulanacağı konusunda yeni tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler, anayasa

hukukunun sınırlarını yeniden çizmeyi veya özel hukuktaki düzenleme yollarıyla dijital alanı denetim altına almayı zorunlu kılabilir (Pollicino and De Gregorio 2024). Devletin pozitif yükümlülükleri yanında negatif koruma alanlarını da dengeli biçimde yürütmesinin önemini Uganda'daki çocukların gıda hakkı örneğinde görmek mümkündür. Gıda dağıtım sistemindeki yetersizlikler ve bölgesel açlık sorunları karşısında devletin bu temel hakkı sağlayamaması hem pozitif yükümlülüğün ihlali hem de olumsuz etkilenmeme hakkının zarar görmesi anlamına gelir (Olafsen et al. 2018). Yeterli beslenmeyi sağlama görevi yerine getirilmediğinde, en savunmasız kesimler için anayasal koruma fiilen ortadan kalkar. Bu ayrımı daha teknik düzlemde değerlendiren, anayasa hukukunda kavramsal olarak insan hakları ile vatandaşlık haklarının farkına da dikkat çekmek gerekir. İnsan hakları evrensel nitelikli olup doğuştan kazanılır ve hiçbir şekilde devredilemezken; vatandaşlık hakları belirli bir ulusla hukuki ilişki kuran bireylere tanınmış özel yetkililerdir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Her iki kategori de hem pozitif hem negatif statü haklarını içerebilir fakat kapsam ve uygulama farklılık gösterir. Çevresel haklar kimi düzenlemelerde pozitif statü hakkı olarak sınıflandırılır; temiz çevrede yaşama hakkı veya gelecek nesillerin sürdürülebilirliği için alınacak tedbirler bu gruba dahildir (Jeffords and Minkler 2014). Temiz suya erişim gibi somut içerikler devletin aktif hizmet sunmasını gerektirir. Buna karşın çevresel zararlara karşı korunma talebi negatif statü çerçevesinde değerlendirilebilir çünkü burada amaç devleti veya özel aktörleri belirli müdahalelerden men etmektir. Son olarak dini özgürlüklerin korunması da iki yönlüdür: Devlet ibadet olanaklarını sunarak pozitif yükümlülüğünü yerine getirirken; aynı zamanda inanç alanına müdahale etmeyerek negatif statü güvencesi sağlar (Nagar and Rastogi 2024). Ancak kamu düzeni veya sağlık gerekçesiyle getirilen sınırlamalar söz konusu olduğunda bu denge karmaşık bir hale gelir ve aşırı kısıtlama durumları anayasa mahkemelerinin denetimine tabi olabilir (Goźdz-Roszkowski 2023). Dolayısıyla kaynak metinlerde görüldüğü üzere pozitif ve negatif statü haklarının ayrımı yalnızca teorik değil; çeşitli ülke anayasalarında somut uygulamalara yansıyan pratik bir sınıflandırmadır. Bu çerçevede her iki kategoriye ait yükümlülükler ile korumaların aynı anda yürütülmesi anayasa hukukunun işlevselliğini doğrudan etkiler.

2 Anayasa Hukukunda Hak Kavramı ve Sınıflandırılması

2.1 Hakların Genel Tanımı

Hakların genel tanımı yapılırken, kaynaklarda insan hakları ve vatandaşlık hakları arasındaki ayrımın altı çizilmektedir. İnsan hakları, doğuştan kazanılan, devredilemeyen ve evrensel nitelikte olan haklardır. Bu haklar herhangi bir ulusa veya hukuki statüye bağlı olmaksızın tüm insanlar için geçerlidir. Vatandaşlık hakları ise belirli bir devlet ile hukukî ilişki kurmuş kişilere tanınan özel yetkililerdir. Her iki kategori de pozitif ve negatif statü haklarını kapsayabilir; ancak uygulama biçimleri ve kapsamı farklıdır. Hakların içeriği, birey ve devlet arasındaki hukukî ilişkinin niteliğini belirler. Pozitif statü haklarında devletin aktif bir edimi vardır. Bu tür haklar, bireylere eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi hizmetlerin sağlanmasını içerir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Örneğin Hindistan Anayasası'nda azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurup yönetme hakkı pozitif yükümlülüğe örnek teşkil eder (Nagar and Rastogi 2024). Negatif statü haklarında ise devletin müdahalede bulunmaktan kaçınması söz konusudur. Özel hayatın gizliliği, bedensel dokunulmazlık veya mülkiyet hakkı gibi alanlar bu tür koruma altında bulunur. Vietnam Anayasası'nın 2013 tarihli düzenlemelerinde görüldüğü gibi, haklar siyasi, demokratik özgürlükler ve ekonomik-sosyal-kültürel gruplar halinde sınıflandırılmıştır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Siyasi haklar, vatandaşların yönetim faaliyetlerine katılımını sağlayan seçme-seçilme hakkı veya referandum hakkı gibi yetkileri içerir. Demokratik özgürlükler grubunda kişinin beden bütünlüğü, işkence yasağı ya da özel hayatın gizliliği yer alır. Ekonomik ve sosyal-kültürel haklar ise yaşam kalitesini güvence altına alan mülkiyet hakkı, çalışma özgürlüğü veya kültürel yaşama katılım hakkını kapsar. Kültürel haklar özel olarak bazı anayasalarda tanımlanır. Kazakistan örneğinde kültürel hakların asgari düzeyde sağlandığı belirtilmiştir; bu durum sosyo-ekonomik hakların geneline göre daha düşük bir teminat anlamına gelir. CIS ülkeleri anayasalarında kültürel haklar genellikle kabul edilmiş olmakla birlikte içerikleri ve güvenceleri bakımından yeknesak değildir. Avrupa kıtası üzerinde ise kültürel hakların uygulanma mekanizmaları daha gelişmiş olup anayasa metinlerinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020). Hakların genel tanımında "minimum core" yaklaşımı da dikkate alınmalıdır. Bazı durumlarda mahkemeler minimum çekirdek olarak adlandırılan temel içerik kısmını her koşulda yerine getirilmesi gereken yükümlülük olarak yorumlar (Munaretto 2024). Böylelikle kaynak yetersizliği gerekçesiyle bireyin özerk yaşamının önkoşullarının ortadan kaldırılmasına izin verilmez. Devlet zor durumda dahi temel sağlık hizmetleri veya güvenlik hizmetlerini sunmakla yükümlüdür. Bu yaklaşım insan onuru gibi yüksek değerlerin olduğu durumlarda daha sıkı denetim uygulanmasını öngörür. Din özgürlüğünün genel tanımı kapsamında bazı hukuk sistemleri din ve devlet ilişkisini eşit muamele üzerinden kurar. Hindistan

Anayasası'ndaki "sarva dharma samabhava" ilkesi tüm dinlere eşit saygı gösterilmesini ifade eder. Ancak bu özgürlük kamu düzeni, sağlık veya ahlak gerekçesiyle sınırlanabilir; burada devletin müdahale yetkisi gündeme gelir. Pozitif yönünde ibadethanelere erişim ve dini eğitim imkânı sağlanırken, negatif yönünde inanç alanına müdahale edilmemesi esastır. Hakların uygulanmasında yargısal denetim mühimdir. Hindistan'da din özgürlüğüne ilişkin davalar (örneğin Sabarimala tapınağı giriş davası) yüksek mahkeme tarafından değerlendirilmiş, anayasal ilkelerle uyumlu kararlar verilmiştir. ABD'de ise Employment Division v. Smith kararında tarafsız ve genel geçer kanunların dini pratiği sınırlayabileceği sonucuna varılmıştır (Nagar and Rastogi 2024). Gıda hakkı örneğinde Uganda'da devletin hem pozitif hem negatif yükümlülükleri ihlal ettiği görülmektedir (Olafsen et al. 2018). Yetersiz gıda dağıtımı ve bölgesel açlık sorunları karşısında anayasal koruma fiilen ortadan kalkmış; çocuklara yönelik beslenme hakkının sağlanmaması temel insan hakkının ihlali anlamına gelmiştir. Bu kapsamda genel tanım içerisinde üç temel özelliği ayırmak mümkündür: evrensellik (herkes için geçerli olma), devredilemezlik (bireye ait olmaya devam etme) ve özel statü (vatandaşlık bağının varlığı) (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Hak kategorilerinin her biri farklı şekilde uygulanır; pozitif statüde devlet aktif rol üstlenirken, negatif statüde devlet pasif durur ama koruma sağlar. Bu ayrım anayasa hukukunun işlevselliğini belirleyen temel parametrelerden biridir.

2.2 Hakların Tarihsel Gelişimi

2.2.1 Modern Dönemde Hakların Evrimi

Modern dönemde hakların evrimi, anayasal düzenlemelerde özgürlüklerin genişlemesi, koruma mekanizmalarının güçlenmesi ve devletin hem pozitif hem negatif yükümlülüklerini sistematik olarak tanımlaması ile şekillenmiştir. Bu dönemde anayasalar yalnızca siyasi ve demokratik hakları değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ayrıntılı biçimde güvence altına almıştır. İnsan hakları kavramı uluslararası belgelerle desteklenmiş, devletlerin bu belgelerde yer alan temel hak ve özgürlükleri kendi hukuk sistemlerine entegre etmesi beklenmiştir. Örneğin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, yaşama hakkı, kişi özgürlüğü, özel hayatın korunması ve adil yargılanma gibi temel ilkeleri ortaya koyar; ardından Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi devletlere bu alanlarda yükümlülükler getirir (Tymoshenko et al. 2021). Modern hukukta pozitif statü haklarının kapsamı genişlemiş, devletin doğrudan hizmet sunduğu alanların listesi eğitim ve sağlıkla sınırlı kalmamıştır. Kültürel hayatın korunması, sanatsal yaratıcılık özgürlüğü ve bilimsel araştırma hakkı gibi unsurlar da bu kategoriye dahil edilmiştir. Polonya Anayasası örneğinde kültürel mirasa erişim hakkı, yurttaşların kendi kültürel kurumlarını kurma imkânı ve dil ile geleneklerinin korunması anayasal düzeyde garanti altına alınmış olup bu durum devletin olumlu edimde bulunma yükümlülüğünü güçlendirmiştir. Bununla birlikte bazı post-komünist ülkelerde kültürel hakların uygulanma düzeyi düşük olmuş; devletin ulusal kültürü destekleme rolünde gerileme gözlenmiştir (Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020). Negatif statü haklarının modern evredeki evrimi ise özellikle yargısal denetimin etkinleşmesi ve bireyin devlet müdahalesine karşı korunmasının standart hale gelmesiyle dikkat çeker. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarında "mahkemeye erişim" hakkına ilişkin denetimler sıkça görülmektedir. ECHR kararlarında bu hakkın mutlak olmadığı ancak getirilen sınırlamaların kişinin mahkemeye erişimini özünden zedelememesi gerektiği vurgulanmaktadır. Devlet müdahalelerinin meşru amaç taşıyıp taşımadığı ve orantılı olup olmadığı kontrol edilmekte; kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasında ölçülü bir denge aranır (Oleksandr et al. 2022). Özellikle adil yargılanma hakkının sağlanmasında usuli güvenceler (makul süre içerisinde yargılama, bağımsız mahkeme) modern dönemde hukukun merkezinde yer almıştır. Modern dönemde dini özgürlüklerin yorumlanması da farklı hukuk sistemleri arasında belirgin ayrışmalar göstermiştir. Hindistan örneğinde din özgürlüğü anayasal olarak korunmakta, ancak kamu düzeni veya sağlık gerekçesiyle sınırlanabilmektedir. Covid-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar üzerine yapılan yargısal değerlendirmeler, hem halk sağlığını hem de dini pratiği korumak amacıyla "orantılılık" ilkesine dayanmıştır; mahkeme kısıtlamaların tüm topluluklara eşit uygulanmasını ve ayrımcılık yapılmamasını şart koşmuştur (Nagar and Rastogi 2024). Bu yaklaşım modern anayasa hukukunda negatif statü güvencesinin uygulanışına dair çarpıcı bir örnektir. Modern dönemde küreselleşmenin etkileri de hakların evriminde önemli bir faktör olmuştur. Küreselleşme beraberinde ekonomik entegrasyonun yanı sıra insan haklarının dönüşümünü getirmiştir. Yeni nesil haklar ortaya çıkarken mevcut haklar da yeniden yorumlanmıştır; göç hareketlerinin artışıyla birlikte sığınma hakkı veya zorunlu göçmenlere yönelik korumalar ön plana çıkmıştır (Tymoshenko et al. 2021). Ancak küreselleşme aynı zamanda eşitsizlikleri derinleştirebilir; iş gücü piyasasında yaşa, cinsiyete veya milliyete dayalı ayrımcılık riskleri artmıştır. Bu durum negatif statü haklarının ihlali anlamına gelebilir ve devletin aktif önleyici politika geliştirmesini gerektirir. Modern dönemde şirketlerin insan hakları üzerindeki etkisi de tartışmaya açılmıştır. Çok uluslu şirketlerin faaliyetleri sınır

ötesi etkilere sahip olduğundan hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilirler. UN Global Compact veya OECD yönergeleri gibi girişimler iş dünyasının insan haklarına saygısını teşvik etmekte; bazı şirketler gönüllü olarak insan haklarını geliştiren programlar uygulamaktadır (Wettstein and Waddock 2005). Ancak eleştiriler gönüllü yaklaşımların tek başına yeterli olmayacağı yönündedir; zorunlu standartlar olmadan şirketlerin kâr odaklı kararlarında insan haklarının geri planda kalabileceği belirtilmektedir. Gıda hakkı çağdaş dönemin pozitif yükümlülüklerinin somut bir göstergesidir. Uganda’da çocukların yeterli beslenmeye erişiminde yaşanan eksiklikler devletin bu temel hakkı sağlamadığını göstermiştir; burada hem pozitif yükümlülük yerine getirilememiş hem de bireylerin olumsuz etkilerden korunma hakkı ihlal edilmiştir (Olafsen et al. 2018). Modern anayasalar bu tür durumlarda asgari yaşam standartlarını sağlamak için devlete kesin görevler yüklemektedir. Çevre hakkının modern dönemdeki konumu da dikkat çekicidir. Temiz çevrede yaşama hakkı veya gelecek nesillerin sürdürülebilirlik açısından korunması, birçok hukuk sisteminde pozitif statü olarak tanımlanırken çevresel zararların önlenmesi negatif statü kapsamına girer (Jeffords and Minkler 2014). Temiz suya erişim gibi içerikler devlet tarafından aktif şekilde sağlanırken kirlenmeye karşı yasaklar bireyin korunması yönünde devreye girer. Modern dönem incelendiğinde yargısal yorumların ayrıca önem kazandığı görülür. Anayasa mahkemeleri veya yüksek yargı mercileri, yeni sorunlarla karşılaştığında mevcut hak kataloglarını genişletebilir veya yeniden tanımlayabilirler. Kanada’daki Roncarelli davasında olduğu gibi mahkemenin yürütme organını sınırlandırarak ifade özgürlüğünü koruması (Adams 2010), demokratik anayasa pratiğinde bireysel hakların güçlü biçimde savunulmasına örnek teşkil eder. Sonuç itibarıyla modern dönemde hakların evrimi, ulusal anayasalar ile uluslararası hukuk arasındaki etkileşimde şekillenmiş; yeni toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde genişleyen pozitif yükümlülükler ile bireyi korumaya yönelik negatif güvencelerin dengeli biçimde uygulanmasına dayalı bir yapı oluşturmuştur (Tymoshenko et al. 2021; Nagar and Rastogi 2024; Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020; Wettstein and Waddock 2005).

2.3 Hakların Sınıflandırılması

2.3.1 Pozitif Statü Hakları

Pozitif statü hakları, devletin vatandaşlara yönelik aktif edimlerde bulunarak sağladığı ve anayasal düzenlemelerle güvence altına alınmış haklardır. Bu haklar, bireylerin yaşam kalitesini artıran ve toplumsal eşitliği destekleyen kamu hizmetlerini kapsar. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi temel alanlarda devletin yükümlülüğü, pozitif statü haklarının başlıca unsurları arasında yer alır. Vietnam Anayasası’nda olduğu gibi ekonomik, sosyal ve kültürel haklar bu grupta konumlandırılmış; mülkiyet hakkı, çalışma özgürlüğü, meslek seçiminde serbestlik ve kültürel yaşama katılım hakkı gibi yetkiler anayasal çerçevede düzenlenmiştir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Bazı hukuk sistemlerinde pozitif statü haklarının korunması yalnızca bireylere değil, belirli topluluklara da özel imkanlar tanır. Hindistan Anayasası örneğinde azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı pozitif yükümlülüğe örnek teşkil etmekte; bu hakla birlikte dil, kültür ve geleneklerin korunması hedeflenmektedir (Nagar and Rastogi 2024). Ayrıca Hindistan Anayasası’nın 29. ve 30. maddeleri azınlıkların kendi dillerini ve kültürlerini muhafaza edebilmelerini sağlayacak eğitim kurumlarını açma yetkisini verirken devletin bu kurumlardan ayırım gözetmeksizin mali destek sunmasını da şarta bağlamıştır. Kültürel haklar pozitif statü içinde ayrı bir kategori olarak bazı ülke anayasalarında detaylı biçimde tanımlanmıştır. Polonya Anayasası’nda sanatsal yaratıcılık özgürlüğü, bilimsel araştırma yapabilme ve sonuçlarını açıklayabilme serbestliği ile kültürel değerleri koruma yükümlülüğü açıkça yer almakta; vatandaşların kendi kültürel kurumlarını kurmasına imkan sağlanmaktadır. Slovenya’dan Litvanya’ya kadar birçok Avrupa ülkesinde ise kültürel mirasa erişim hakkı ve kültürün yayılması için belirli standartlar oluşturulmuştur. Bu standartlar kapsamında devletin finansman politikaları bağımsız uzman organlar tarafından belirlenir. Post-komünist dönem sonrası bazı ülkelerde ulusal kültüre yönelik desteğin azalması dikkat çekmiş; kültürel hayatın korunmasına ilişkin anayasal teminatlar uygulamada zayıflamıştır. Kazakistan örneğinde kültürel hakların sınırlı düzeyde sağlandığı bildirilmiş olup, bu durum sosyal haklar kataloğu içindeki eşitlik hedefinden uzaklaşmayı ifade etmektedir. Buna karşılık Finlandiya Anayasası kültürel yaşam hakkını görev haline getirerek devletin her bireyin dilini (Fince veya İsveççe) garanti etmesini ve diğer etnik gruplara kendi dil ve kültürlerini geliştirme imkanı sağlamasını öngörmektedir (Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020). Modern dönemde pozitif statü hakları arasına çevresel haklar da dahil edilmiştir. Temiz çevrede yaşama hakkı ile gelecek nesiller için sürdürülebilirlik tedbirleri birçok hukuk sisteminde bu grup içerisinde sınıflandırılır (Jeffords and Minkler 2014). Temiz suya erişim gibi somut içerikler devletin aktif hizmet sunmasını gerektirir; bu durum hem insan sağlığının korunmasını hem de ekolojik dengeyi sürdürülebilir kılmayı amaçlar. Pozitif statü haklarının uygulanmasında uluslararası belgeler de bağlayıcı rol oynar. Birleşmiş Milletler belgelerinde yer alan eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi sosyal haklara ilişkin yükümlülükler taraf devletlerin iç hu-

kukuna aktarılır; bu süreçte yargısal denetim mekanizmaları devreye girer (Tymoshenko et al. 2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin adil yargılanma hakkına ilişkin kararlarında mahkemeye erişimin mutlak olmadığı ancak sınırlamaların özünü zedelememesi gerektiği vurgulanmıştır (Oleksandr et al. 2022). Bu yaklaşım usuli güvenceler ile pozitif yükümlülükler arasındaki ilişkiyi ortaya koyar; mahkeenin etkin çalışması için gerekli teknik altyapı sağlanmalıdır. Hindistan'ın COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılar üzerindeki kısıtlamalarına dair değerlendirmeler de pozitif yükümlülüğe örnek teşkil eder. Devlet halk sağlığını korumak amacıyla kısıtlama getirirken tüm topluluklara eşit uygulanmasını sağlayarak orantılılık ilkesini gözetmiştir (Nagar and Rastogi 2024). Böylece ibadet özgürlüğünün pozitif yönünde sağlık riskleri nedeniyle sınırlama yapılırken negatif yönünde ayrımcılığın önüne geçilmiş, dengeli bir politika izlenmiştir. Kültürel mirasın korunması da pek çok ülke anayasasında devlete verilen aktif görevler arasında yer alır. İspanya Anayasası'nın 46. maddesi tarihi ve kültürel mirasın zenginleştirilmesi, korunması ve bakımını kamu otoritesine bağlamakta; gençlerin özgürce kültürel gelişime katılımını stratejik hedef olarak belirtmektedir. Rusya Federasyonu Anayasası ise vatandaşların kendi dillerini kullanma özgürlüğünü korurken eğitim alanında ücretsiz erişimi garanti etmektedir; ayrıca sanat eserlerinin okunması veya bilimsel faaliyetlerden faydalanılması için gerekli edimleri üstlenmektedir (Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020). Bu tür düzenlemeler devletin kültür-sanat ortamını yaygınlaştırma yükümlülüğünü gösterir. Sonuç olarak pozitif statü hakları hem bireysel hem de topluluk düzeyinde hayat standardını artıran yasal güvenceler sunar. Eğitimden çevreye, sağlıktan kültüre kadar uzanan geniş bir spektrumda devlet aktif edimler gerçekleştirir; bu edimler hem ulusal anayasa metinlerinde hem de uluslararası belgelerde tanımlanır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020; Jeffords and Minkler 2014). Etkin uygulama için teknik altyapı, finansman modelleri ve yargısal denetimin güçlü olması gerekir çünkü pozitif statü haklarının varlığı kadar işlevselliği de anayasa hukukunun başarısını doğrudan etkiler.

2.3.2 Negatif Statü Hakları

Negatif statü hakları, bireylerin devletin müdahaleci eylemlerine karşı korunduğu ve anayasal düzeyde güvence altına alınmış haklardır. Devlet bu haklar karşısında "pasif" bir rol üstlenir; yani bireyin özel alanına, özgürlüklerine ve mülkiyetine dokunmaz, ancak ihlallere karşı koruma sağlar. Vietnam Anayasası'nın 2013 tarihli düzenlemelerinde bu hakların demokratik özgürlükler grubunda yer aldığı görülmektedir. Bu grupta bedensel dokunulmazlık, işkence yasağı, kişinin sağlık, onur ve haysiyetinin korunması gibi unsurlar açıkça tanımlanır. Ayrıca özel hayatın gizliliği, kişisel sırlar ve aile sırlarının korunması, haberleşme özgürlüğü ile iletişim araçlarının gizliliğine ilişkin güvenceler de negatif statü kapsamındadır. Vatandaşın ülke içinde serbestçe dolaşma ve ikamet etme hakkı ile yurtdışına çıkıp geri dönme serbestliği de devletin müdahalede bulunamayacağı temel özgürlükler olarak düzenlenmiştir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Bu haklar bireylerin siyasi otorite karşısında bağımsız hareket edebilmesini ve kendi yaşam alanını koruyabilmesini amaçlar. Hindistan Anayasası'nda din özgürlüğü kamu düzeni, sağlık ve ahlak gerekçesiyle sınırlanabilir; burada devletin belli durumlarda müdahale yetkisine sahip olduğu görülür. Ancak normal koşullarda inanç alanına müdahale etmeme yükümlülüğü negatif statü güvencesinin bir parçasıdır. Yargı kararlarında bu tür sınırlamaların eşit uygulanması gerektiği vurgulanmıştır; pandemide dini toplantılara getirilen kısıtlamaların tüm topluluklara aynı şekilde uygulanması orantılılık ilkesine örnektir (Nagar and Rastogi 2024). Negatif statü haklarının uygulanmasında yargısal denetim mekanizmaları belirleyici önemdedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye erişim güvencesi değerlendirilirken, bu hakkın mutlak olmadığı ancak getirilen sınırlamanın özünü zedelememesi gerektiği belirtilir. Makul süre içinde bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma güvencesi, bu tür hakların korunmasında kritik bir gereklilik olarak öne çıkar. Aynı zamanda ECHR kararlarında kamu yararı gerekçesiyle getirilen kısıtlamaların orantılı olması şarttır; aksi halde negatif statüdeki temel hak ihlal edilmiş olur (Oleksandr et al. 2022). Bu haklar yalnızca birey-devlet ilişkilerinde değil, modern gelişmelerle birlikte özel aktörler karşısında da önem kazanmıştır. Algoritmik toplumun yükselişiyle güç dengesi kamu otoritesinden dijital platformlara kaydığı için ifade özgürlüğü, veri koruma ve mahremiyet gibi alanlarda hakların ihlal edilme riski artmaktadır (Pollicino and De Gregorio 2024). Dijital özel güçlerin yarattığı yeni hukukî ortamda devletin bu müdahaleleri önleyici veya sınırlandırıcı rol oynaması gerekebilir. Böyle durumlarda negatif statü güvencesi yalnızca devletin kendi eylemlerini durdurmasıyla değil, aynı zamanda üçüncü tarafların ihlali faaliyetlerini engellemesiyle de anlam kazanır. Kanada'daki Roncarelli davası örneğinde görüldüğü üzere yargının yürütme organını sınırlayarak ifade özgürlüğünü koruması negatif statü hakkının somut bir uygulamasıdır (Adams 2010). Mahkeme kararları yürütmenin keyfi eylemlerini durdurabileceğini ve bireyin özgürlük alanını yeniden tesis edebileceğini gösterir. Modern dönemde zikredilen örnekler ışığında yargısal bağımsızlığın güçlü olduğu sistemlerde negatif statü hakları daha etkin şekilde korunabilmektedir. Özel hayatın gizliliği ile ilgili korumalara ek olarak

mülkiyet hakkı da negatif statü kategorisinin önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda mülkiyetin devlet tarafından keyfi şekilde el konulmasına veya sınırlandırılmasına karşı koruma sağlanır. Negatif statü haklarının bazı durumlarda pozitif yükümlülüklerle kesiştiği görülür. Örneğin Uganda’da çocukların gıda hakkının sağlanmaması hem devletin aktif yükümlülüğünü yerine getirememesi hem de bireylerin olumsuz etkilerden korunma hakkını ihlal etmesi anlamına gelir (Olafsen et al. 2018). Burada devletin yapmadığı edim (pozitif) kadar engelleyemediği zarar (negatif) da tartışma konusu olur. Dolayısıyla bu iki kategori bazen birbirini tamamlayan ama bağımsız hukukî nitelikler taşıyan alanlar şeklinde işler. Din özgürlüğünün yanında ifade özgürlüğü de klasik negatif statü hakları arasında yer alır. Negatif statü güvencesinin geniş ya da dar yorumlanması hangi değerler arasında denge kurulduğuna bağlıdır; kamu güvenliği ya da sağlık riskleri söz konusu olduğunda kapsam daralabilirken normal koşullarda kapsam daha geniş tutulur. Hindistan Anayasası’nın seküler yapısı içerisinde azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma hakkı pozitif yükümlülük iken bu kurumlara müdahale etmeme yükümlülüğü negatif statüyü oluşturur. Dolayısıyla aynı konu üzerinde iki farklı anayasal perspektif bulunabilir: aktif destek verme ile pasif koruma sağlama arasındaki ayrım net biçimde ortaya çıkar. Negatif statü haklarının korunmasındaki hassasiyet azınlık topluluklarının kimliklerini muhafaza edebilmeleri açısından önemlidir; aksi halde çoğunluk normlarının dayatılması tehlikesi doğar ve kültürel homojenleşme başlar (Nagar and Rastogi 2024). Sonuç olarak negatif statü hakları çeşitli hukuk metinlerinde açıkça düzenlenmiş olup temel amaç bireyi hem kamusal hem özel tehditlerden uzak tutmaktır. Bedensel dokunulmazlık, özel hayatın gizliliği, ifade ve din özgürlüğü gibi çekirdek unsurlar uluslararası belgelerde de yer bulur; bunların ihlalinde ise yargısal denetim devreye girerek kamu otoritesinin veya üçüncü tarafların müdahalelerini durdurur (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Oleksandr et al. 2022; Pollicino and De Gregorio 2024). Bu çerçevede güçlü hukuki mekanizmalarla desteklenen negatif statü güvencesi anayasa hukukunun işlevselliğini belirleyen vazgeçilmez unsurlardan biridir.

2.3.3 Üçüncü Kuşak Haklar

Üçüncü kuşak haklar, Karel Vašák’ın 1977 yılında ortaya koyduğu üçlü kategorileştirme içinde “dayanışma hakları” başlığı altında tanımlanan ve kolektif nitelik taşıyan haklardır. Bu kategoride yer alan hakların temel özelliği, bireyden ziyade toplulukların veya uluslararası toplumun ortak menfaatlerine odaklanmalarıdır. Vašák’ın listesinde bu haklar arasında kendi kaderini tayin hakkı, ekonomik ve sosyal kalkınma hakkı, sağlıklı çevre, doğal kaynaklardan yararlanma, kültürel mirasa katılım gibi unsurlar bulunur. Dolayısıyla üçüncü kuşak haklar pozitif niteliğe sahip olmakla birlikte kolektif düzeyde uygulanır ve sorumluluk alanı ulus-devlet sınırını aşarak uluslararası topluma veya farklı siyasi birimlere yayılır. Bu kuşak, dekolonizasyon sürecine tepki olarak ortaya çıkmış; özellikle sömürge halklarının bağımsız gelişim hakkı temel konulardan biri olmuştur. Tarihsel akış içerisinde listeye insancılık ve “koruma sorumluluğu” doktrini de eklenmiştir. Uluslararası çatışmalar sırasında şiddet mağduru toplulukların barış hakkının korunması ve yardım sağlanması beklenmiş; bu görev hem devletlerin hem de uluslararası örgütlerin ortak yükümlülüğü olarak yorumlanmıştır. Hakların nitelendirilmesinde kolektif olanın ön planda olduğu bu kuşakta, örneğin çevre koruma hakkı sadece bireyin temiz bir çevrede yaşaması değil, tüm insanlığın ekosistem bütünlüğünü sürdürme ödevi olarak ele alınır. Vašák’ın kategorisinde üçüncü kuşak hakların içeriğine dair net bir uzlaşma olmadığı da belirtilir. Çoğu zaman ilk iki kuşağa uymayan yeni hak iddiaları bu gruba dâhil edilmektedir. Ancak böyle geniş bir yaklaşım beraberinde kavramsal belirsizlik sorununu getirmektedir. Nitekim çağdaş insan hakları söylemi incelendiğinde bazı konuların mevcut üçlü ayırmada yer bulamadığı görülmektedir. Geçiş dönemi adaleti, demokratikleşme, hafıza politikaları veya terörizm gibi temalar üçüncü kuşakla doğrudan örtüşmeyen alanlar yaratmaktadır. Bu durum teorik çerçevenin gözden geçirilmesi gerektiğini gösterir. Yapılan ampirik çalışmalar sonucunda Vašák’ın yaklaşımı ile çağdaş söylem arasındaki uyumsuzluk netleşmiştir. Analiz edilen üç saygın insan hakları dergisinde üçüncü kuşakla ilişkili konuların yanında “kategori dışı” diye tanımlanan geçiş dönemi adaleti, uzlaşma, göçmen hakları veya ekonomik yaptırımlar gibi başlıklar ikinci en büyük grup olarak ortaya çıkmıştır. Bu gri alan teorisinin kriterleri ile uyuşmadığı için mevcut üçlü ayırımın güncel ihtiyaçları karşılamadığını düşündürmektedir. Üçüncü kuşak hakların içerdiği başlıca temalar sırasıyla gelişme hakkı, çevre hakkı, barış inşası ve insancıl müdahalelerdir. Gelişme hakkı bağlamında ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleri yer alırken çevre hakkı küresel ölçekte doğal dengelerin korunmasını zorunlu kılar. Barış inşası ise çatışmalar sonrası istikrar ortamının yeniden kurulmasına yönelik bir ortak sorumluluğu ifade eder. İnsancıl müdahaleler ise insani felaketlerde uluslararası toplumun koordineli yardım sağlaması yükümlülüğüdür. Araştırma bulguları ilk kuşağa ait klasik özgürlüklerin hâlâ önemli olduğunu ancak içeriklerinin giderek uluslararasılaştığını göstermiştir. Örneğin ifade özgürlüğü veya yaşam hakkı gibi devlet-birey eksenli düşünülen özgürlükler bugün çoğu zaman ulusötesi bağlamlarda tartışılmakta; mülteci krizleri veya savaş ortamında bu hakların korunması uluslararası işbirliği gerektirmektedir. Bu gelişme üçüncü kuşak ile diğer kuşaklar arasındaki sınırların bu-

lanıklaştığını da ortaya koyar. İnsan hakları söyleminde bireysel-kolektif dikotomisine bakıldığında üçüncü kuşak ile grup haklarının önemli bir denge unsuru oluşturduğu görülmektedir. Grup haklarında kadınların, çocukların, yerli halkların veya LGBTİ+ bireylerin belirli korumaları yer alırken; üçüncü kuşakta topluluk düzeyinde çevre veya barış gibi geniş kapsamlı değerler öne çıkar. Her iki kategoride de kolektif niteliğin ağır basması bireysel haklara karşı güçlü bir karşı ağırlık yaratmaktadır. Bununla birlikte eleştiriler de az değildir. Philip Alston bundan yaklaşık kırk yıl önce dayanışma haklarının kavramsal netlikten çok kafa karıştırıcılık yarattığını vurgulamış ve kamuoyuna erişimi zorlaştırabileceğini belirtmiştir (Domaradzki, Khvostova, and Pupovac 2019). Günümüzde yapılan analizler bu uyarıyı doğrular biçimdedir; kategori dışına taşan çok sayıda konu üçlü ayırım içindeki düzenliliği bozmakta ve kavramsal çerçeveyi aşındırmaktadır. Küreselleşmenin etkileri de üçüncü kuşak hakların gündemine girmiştir. Globalleşme sürecinin ekonomik entegrasyon kadar insan hayatına yönelik yeni tehditler yarattığı ifade edilmekte; yeni nesil haklar ortaya çıkarken mevcut kolektif hakların anlamının da dönüşmekte olduğu görülmektedir (Tymoshenko et al. 2021). Göç olgusu buna somut örnek teşkil eder: zorunlu göçmenlerin korunması artık sadece mültecilerle sınırlı olmayıp savaş, iklim değişikliği veya ekonomik zorunluluk nedeniyle hareket eden geniş grupları kapsar. Böylece sığınma hakkı ve güvenli yaşam talebi üçüncü kuşağın kapsamına giren ulusötesi meseleler haline gelmiştir. Çevresel boyutta sağlıklı çevrede yaşama hakkı birçok anayasal düzenlemeye dahil edilmiş olup gelecek nesillerin sürdürülebilirlik amacıyla korunması yine üçüncü kuşağın tipik öğelerindendir (Jeffords and Minkler 2014). Temiz suya erişim devletin aktif hizmet sunmasını gerektirken kirlenmeye karşı yasaklama bireyi koruyan negatif yönlü kesişebilir; ancak her durumda ekolojik dengeyi kolektif düzeyde güvence altına almak amaçtır. Sonuç olarak üçüncü kuşak haklar gerek tarihsel kökenleri gerekse çağdaş içerikleri itibarıyla ilk iki kuşaktan farklı parametrelerle işler. Kolektif düzeyde tanımlanan dayanışma esaslı bu yükümlülükler ulusal hukuk ile uluslararası normatif yapı arasında köprü kurar (Domaradzki, Khvostova, and Pupovac 2019). Mevcut araştırmalar zorlayıcı kavram alanlarını genişletmeden daha net kriterlerle bu kuşağı tanımlamanın gerekli olduğunu ortaya koymuş; aksi halde teori ile pratik arasındaki boşluk büyüyebileceğini göstermiştir.

2.3.4 Kolektif Haklar

Kolektif haklar, bireysel hakların ötesinde toplulukların veya grupların ortak çıkarlarını ve kimliklerini koruma amacıyla tanımlanmış hukuki güvenceleri ifade eder. Bu haklar, özellikle etnik, dilsel, dini veya kültürel azınlıklar gibi özel grupların kendi varlıklarını sürdürebilmelerini sağlamak üzere düzenlenir. Karel Vašák'ın üç kuşak insan hakları tasnifinde üçüncü kuşakta yer alan dayanışma haklarının bir bölümü kolektif niteliğe sahiptir; kendi kaderini tayin hakkı, kültürel mirasa katılım ve sağlıklı çevre hakkı gibi unsurlar hem grup hem de uluslararası toplum düzeyinde uygulanır (Domaradzki, Khvostova, and Pupovac 2019). Kolektif hakların ön plana çıkmasının tarihsel nedenleri arasında dekolonizasyon süreci ve sömürge halklarının bağımsız gelişim talepleri bulunur. Bu bağlamda uluslararası belgelerde yer alan düzenlemeler, yalnızca devletlerin değil, tüm siyasi birimlerin ortak sorumluluğunu tanımlar. Bu kategoride yer alan hakların temel özelliği, bireysel serbestilerden ziyade kolektif kimliğin korunmasına yönelik olmasıdır. Örneğin çevre hakkı sadece bireyin temiz bir ortamda yaşamasını değil, tüm toplumun ekosistem bütünlüğünü sürdürmesini hedefler (Jeffords and Minkler 2014). Böyle bir yaklaşımda ekolojik dengeyi sağlama ödevi ulusal sınırları aşar; küresel işbirliği zorunlu hale gelir. Temiz suya erişim gibi içerikler devletin aktif hizmet sunmasını gerektirirken bu hizmet aynı zamanda tüm toplulukları kapsayan kolektif niteliğe sahip olur. Kirlenmeye karşı getirilen yasaklar ise negatif statü boyutuyla bireyleri korumakla birlikte kolektif hak çerçevesinde topluluk düzeyinde ekolojik değerleri güvence altına alır. Kolektif haklar kimi durumlarda grup hakları ile kesişir. Grup haklarında kadınlara, çocuklara, yerli halklara veya LGBTİ+ bireylere yönelik spesifik korumalar yer alırken; kolektif haklarda çevre veya barış gibi daha geniş kapsama sahip değerler öne çıkar. Her iki kategoride de topluluğun menfaatlerinin ön planda olması bireysel haklara karşı güçlü bir denge unsuru yaratır. Ancak bu geniş kapsam beraberinde kavramsal belirsizlik sorununu da getirebilir. Nitekim çağdaş insan hakları söyleminde geçiş dönemi adaleti, demokratikleşme ya da göçmen hakları gibi konular mevcut üçlü ayırda kesin olarak yer bulamamakta; bazı durumlarda "kategori dışı" olarak tanımlanmaktadır. Bu durum teorisinin net kriterlerle yeniden tanımlanması gereğini ortaya koyar (Domaradzki, Khvostova, and Pupovac 2019). Hindistan Anayasası'ndaki örnekler kolektif nitelikli hakların nasıl güvence altına alınabileceğini gösterir. Azınlıkların kendi dilini, kültürünü ve eğitim kurumlarını muhafaza edebilmesine yönelik 29. ve 30. maddeler bu tür koruma mekanizmalarının pozitif yükümlülük boyutunu oluşturur (Nagar and Rastogi 2024). Devlet bu kurumlara eşit mali destek sağlamakla yükümlüdür ve ayrımcılığın önlenmesi için yasal düzenleme yapar. Bu tür hükümler azınlık topluluklarının kolektif kimliğini güçlendirirken aynı zamanda kültürel çeşitliliğin anayasal güvenceye alınmasını sağlar. Uganda'daki gıda hakkı uygulamalarında ise kolektif niteliğin farklı bir boyutu görülmektedir (Olafsen et al. 2018). Yetersiz gıda dağıtımını sadece belirli bireylerin değil, çocukların bulunduğu tüm toplulukların yaşam kalitesini

düşürmüş; devletin pozitif yükümlülüğünü yerine getirememesi ile negatif statü kapsamında zararı engellememesi beraberce ihlal oluşturmuştur. Böyle durumlarda gıda hakkı hem bireysel hem de kolektif düzeyde değerlendirilir; malnütrisyonun yaygın olduğu bölgelerde topluluk temelli çözümler geliştirmek yasal olarak zorunludur. Kolektif hakların kapsamına giren diğer önemli bir başlık barış hakkıdır. Uluslararası çatışmalardan sonra istikrar ortamının yeniden kurulması toplumsal refah açısından kritik olup bu süreç hem devletlerin hem de uluslararası örgütlerin sorumluluğunda gerçekleşir (Domaradzki, Khvostova, and Pupovac 2019). Barış inşasında kolektif düzeyde yürütülen insancıl müdahaleler mağdur toplumlar için uzun vadeli güvenlik sağlar ve bu güvenlik bireylerin özgürlüklerini dolaylı biçimde destekler. Çevre hakkı da kolektif niteliği itibarıyla giderek daha fazla anayasal sistemde yer almaktadır. Gelecek nesillerin yaşanabilir bir çevrede sürdürülebilir hayat sürebilmesi için alınacak tedbirler yalnızca devletin iç politikasına bağlı olmayıp küresel normlarla uyum içinde olmalıdır (Jeffords and Minkler 2014). Bu tür güvenceler ekolojik felaketlerin önlenmesi amacıyla bilimsel bilgi kullanımını da şart koşar. Uganda'nın gıda hakkı bağlamında olduğu gibi tarım politikaları ve doğal kaynak yönetimi de kolektif faydayı önceleyen anayasal görevlerdir (Olafsen et al. 2018). Kolektif haklar kimi zaman kamu düzeni gerekçesiyle sınırlanabilir; ancak bu durumda orantılılık ilkesi gözetilmelidir. Hindistan'da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalarda olduğu gibi kamu sağlığının korunması ile dini uygulamaların devamı arasında dengeli çözümler aranmıştır (Nagar and Rastogi 2024). Burada amaç sadece bireysel özgürlüğü değil, inanç topluluklarının ortak ibadet alanlarının güvenliğini sağlamak olmuştur; yani kısıtlama kararı doğrudan kolektif faydaya yönelik olmuştur. Sonuçta kolektif haklar ulusal hukuk ile uluslararası normatif yapı arasında köprü kuran ve toplulukların kimliğini, değerlerini ve yaşam koşullarını koruyan hukukî güvenceler olarak işlev görür (Domaradzki, Khvostova, and Pupovac 2019; Nagar and Rastogi 2024; Jeffords and Minkler 2014; Olafsen et al. 2018). Pozitif yükümlülüklerle desteklenen bu haklar kültürden çevreye, eğitimden gıdaya uzanan geniş bir alanı kapsar; etkin uygulanmaları için hem devlet politikalarında hem de uluslararası işbirliklerinde ortak sorumluluk anlayışı gereklidir.

3 Pozitif Statü Hakları

3.1 Tanım ve Özellikler

Pozitif statü hakları, devletin vatandaşlara yönelik olumlu edimlerde bulunarak yerine getirdiği ve anayasal güvence altına alınmış haklardır. Bu hakların tanımı, bireylerin yaşam kalitesini yükselten kamu hizmetlerini kapsamı ve devletin bu hizmetleri aktif bir şekilde sunması bağlamında yapılır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar pozitif statü kategorisinde değerlendirilir; Vietnam Anayasası'nda mülkiyet hakkı, meslek seçiminde serbestlik, çalışma özgürlüğü ve kültürel yaşama katılım buna örnek olarak gösterilmiştir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Devlet bu kapsamda yalnızca bireylere değil, belirli topluluklara da özel imkanlar tanıyabilir. Hindistan Anayasası'nda azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı pozitif yükümlülüğe klasik bir örnektir; dil, kültür ve geleneklerin korunması amacıyla oluşturulan bu koruma mekanizması, ayırım gözetmeksizin mali destek verilmesini şart koşar (Nagar and Rastogi 2024). Kültürel haklar pozitif statü haklarının önemli bir bölümünü oluşturur. Polonya Anayasası'nda sanatsal yaratıcılık özgürlüğü, bilimsel araştırma yapabilme, araştırma sonuçlarını açıklayabilme serbestliği ile kültürel değerleri koruma yükümlülüğü açıkça düzenlenmiştir. Vatandaşların kendi eğitim veya kültür kurumlarını kurabilmeleri, ulusal kimliklerini muhafaza etmeleri için pozitif edim niteliğinde koruma sağlanır. Benzer şekilde Finlandiya Anayasası da bireylerin dillerini (Fince veya İsveççe) garanti ederek diğer etnik gruplara kendi dil ve kültürlerini geliştirme imkanı verir; bu durum devletin görev olarak tanımladığı kültürel yaşam hakkının içeriğini güçlendirir (Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020). Modern hukuk sistemlerinde çevre hakkı da pozitif statü hakları içinde yer bulmuştur. Temiz çevrede yaşama hakkı ile gelecek nesillerin sürdürülebilirliği için alınacak tedbirler aktif hizmet sunumunu gerektirir. Temiz suya erişim gibi unsurlar devletin somut biçimde yerine getirmesi gereken yükümlülüklerdir. Kirlenmenin önlenmesi ise negatif statü boyutu taşısa da çevresel değerlerin korunması kolektif düzeyde pozitif yükümlülük kapsamında değerlendirilir (Jeffords and Minkler 2014). Uganda'daki gıda hakkı ihlali örneğinde devletin en savunmasız kesimlere ulaşamaması pozitif yükümlülüğün yerine getirilemediğini açıkça gösterir (Olafsen et al. 2018). Bu durum yalnızca sosyo-ekonomik zarar yaratmakla kalmaz, anayasal korumayı fiilen ortadan kaldırır. Pozitif statü haklarının özellikleri arasında hem bireysel hem topluluk düzeyinde etkili olması öne çıkar. Ulusal kültürün korunması için tarihî mirasın bakımını sağlayan İspanya Anayasası'nın hükümleri gibi düzenlemeler devlete doğrudan görev yükler. Yargısal denetim de pozitif statü haklarının işlevsel bir özelliğidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin adil yargılanma hakkına ilişkin kararlarında mahkemeye erişimin mutlak olmadığı ancak sınırlamaların özünü zedelememesi gerektiği belirtilmiştir; usuli güvenceler ile devletin aktif yükümlülükleri arasındaki bağ bu şekilde ortaya ko-

nur (Oleksandr et al. 2022). Hindistan'ın COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılar üzerindeki kısıtlamaları uygularken tüm topluluklara eşit davranması orantılılık ilkesi çerçevesinde yürütülmüş bir pozitif edimdir; halk sağlığı risklerine karşı tedbir alınırken ibadet özgürlüğünün ayrımcı olmayan biçimde korunması sağlanmıştır (Nagar and Rastogi 2024). Pozitif statü hakları ayrıca uluslararası belgelerde yer alan sosyal hakların iç hukuka aktarılmasıyla da güç kazanır. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere eğitimden sağlığa farklı alanlarda aktif görevler yükler; bu süreçte yargının rolü uygulamanın etkinliğini sağlar (Tymoshenko et al. 2021). Böylece uluslararası normlarla uyum içinde yürütülen politikalar anayasal güvencelerin kapsamını genişletir. Sonuç olarak pozitif statü haklarının tanımı devletin aktif edimi ile sınırlıdır; özellikleri ise bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını, yaşam standardının yükseltilmesini ve kültürel çeşitliliğin korunmasını içerir. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi klasik başlıkların yanında çevre ve kültür alanındaki yeni düzenlemeler de pozitif statünün parçası haline gelmiştir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020; Jeffords and Minkler 2014). Etkin uygulama için teknik altyapı, finansman modelleri ve güçlü yargısal denetim önem taşır. Bu yapı sayesinde pozitif statü hakları yalnızca teorik değil pratik anlamda da işlevsel olur; vatandaş-devlet ilişkisinde güven inşa eden bir unsur olarak anayasa hukukunun merkezinde yer alır.

3.2 Pozitif Statü Haklarının Hukuki Niteliği

Pozitif statü haklarının hukuki niteliği, devletin aktif edimlerde bulunarak yerine getirdiği yükümlülüklerin hem anayasal hem de uluslararası normatif çerçevede tanımlanmış olmasıyla belirlenir. Bu nitelik, devletin bireylere sağladığı hizmetlerin, yaşam standartlarını yükseltici ve toplumsal eşitliği pekiştirici etkisi yanında, yargısal denetim altında yürütülmesini de gerektirir. Pozitif statü hakları çoğu hukuk sisteminde ekonomik, sosyal ve kültürel haklar grubunda değerlendirilir. Vietnam Anayasası'nda bu kategoriye mülkiyet hakkı, meslek seçiminde serbestlik, çalışma özgürlüğü ve kültürel yaşama katılım dâhil edilmiştir; bu düzenlemenin temel hedefi vatandaşların ekonomik ve sosyal gelişimini garanti altına almak ve kültürel kimliğini korumaktır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Devletin pozitif yükümlülükleri yalnızca bireysel düzeyde değil, topluluk düzeyinde de geçerlidir. Hindistan Anayasası'nda azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı, dil ve kültürlerini muhafaza etmeleri için oluşturulmuş pozitif bir koruma mekanizmasıdır; anayasa bu kurumlara ayırım gözetmeksizin mali destek sağlanmasını şart koşar (Nagar and Rastogi 2024). Bu tür düzenlemeler pozitif statü haklarının hukuki niteliğinin, belirli grupların kolektif çıkarlarını korumak amacıyla genişleyebileceğini gösterir. Kültürel hakların pozitif statü kapsamında yer alması da hukuki nitelik açısından önemlidir. Modern hukukta çevre hakkının pozitif statü içine dahil edilmesi devletin ekolojik dengeyi sağlama konusunda aktif rol üstlendiğini ifade eder. Temiz çevrede yaşama hakkı ve gelecek nesiller için sürdürülebilirlik tedbirleri devletin somut biçimde yerine getirmesi gereken yükümlülüklerdir; temiz suya erişim bunun tipik örneğidir (Jeffords and Minkler 2014). Kirlenmenin önlenmesi ise negatif statü boyutu taşısa da kolektif fayda sağlamak açısından pozitif niteliğin parçası olarak yorumlanabilir. Yargısal yorum ve denetim pozitif statü haklarının hukuki niteliğinin belirlenmesinde kritik bir unsurdur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin adil yargılanma hakkına dair içtihatlarında mahkemeye erişimin mutlak olmadığı ancak sınırlamaların özünü zedelememesi gerektiği vurgulanmıştır (Oleksandr et al. 2022). Burada usuli güvenceler ile devletin aktif yükümlülükleri arasındaki bağ öne çıkar; mahkeme altyapısının yeterli olması pozitif yükümlülüğün yerine getirilmesi için zorunludur. Pozitif statü haklarının hukuki niteliğinde "minimum core" yaklaşımı da dikkate alınır. Mahkemeler temel çekirdeği her durumda sağlanması gereken asgari içerik olarak yorumlar; kaynak yetersizliği gerekçesiyle bireyin yaşam önkoşullarının ortadan kaldırılmasına izin verilmez (Munaretto 2024). Uganda'da çocukların gıda hakkının ihlali örneğinde olduğu gibi, devletin en savunmasız kesimlere ulaşamaması anayasal korumanın ortadan kalkması anlamına gelir (Olafsen et al. 2018). Böyle durumlar pozitif yükümlülüğün yerine getirilemediğini açık biçimde gösterir. Uluslararası belgeler pozitif statü haklarının hukuki niteliğini güçlendiren önemli kaynaklardır. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere eğitimden sağlığa kadar farklı alanlarda aktif görevler yüklemekte; bu görevlerin iç hukuka aktarılması sürecinde yargısal denetim işlevsel hale gelmektedir (Tymoshenko et al. 2021). Hindistan'ın COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara kısıtlama getirirken tüm topluluklara eşit davranması orantılılık ilkesinin korunmasını sağlamış ve halk sağlığı risklerine karşı tedbir alınırken ayrımcılıktan kaçınılmıştır (Nagar and Rastogi 2024). Bu nitelikler ışığında pozitif statü hakları hem ulusal hem uluslararası düzeyde uygulanabilirliği olan doğrudan görevler olarak tanımlanır. Eğitimden çevreye, sağlık hizmetlerinden kültüre kadar uzanan geniş bir spektrumda devletin aktif edimi gerekir; hukuki yapı bu edimleri yasal normlarla güvence altına alır. Etkin uygulama için teknik altyapı, finansman modelleri ve güçlü yargısal denetim şarttır. Böylelikle pozitif statü hakları yalnızca teorik bir kavram olmaktan çıkarak pratikte işlevsel hale gelir; vatandaş-devlet ilişkisinde güven inşa eden bir unsur olarak somutlaşır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023;

3.3 Pozitif Statü Haklarının Örnekleri

3.3.1 Eğitim Hakkı

Eğitim hakkı, anayasal sistemlerde pozitif statü hakları arasında yer alan ve devletin doğrudan aktif edimde bulunarak yerine getirdiği bir yükümlülük olarak tanımlanır. Bu hak bireyin bilgiye, beceriye ve kültürel değerlere erişimini sağlayarak toplumsal gelişimin temelini oluşturur. Vietnam Anayasası'nda ekonomik, sosyal ve kültürel haklar içerisinde belirtilen eğitim hakkı, vatandaşların yaşam kalitesini yükseltme amacının bir parçası olarak mülkiyet hakkı, meslek seçiminde serbestlik ve kültürel yaşama katılım gibi diğer haklarla birlikte düzenlenmiştir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Devlet bu kapsamda bireylere yalnızca formel eğitim değil, aynı zamanda onların mesleki gelişimlerini destekleyecek programlar sağlamakla yükümlüdür. Böylece eğitim hakkı yalnızca bireysel öğrenim fırsatı değil, kolektif kimliğin korunmasına yönelik bir araç olarak işlev görmektedir. Eğitim hakkı bazı ülkelerde kültürel haklarla iç içe geçerek daha geniş bir pozitif statü kapsamında uygulanır. Polonya Anayasası'nda sanatsal yaratıcılık özgürlüğü ve bilimsel araştırma yapabilmek hürriyeti yanında kültürel kurum kurma yetkisi de düzenlenmiştir; bu durum hem akademik hem sanatsal öğrenmenin anayasal koruma altında olduğunu ortaya koyar. Finlandiya Anayasası ise bireylerin dillerini garanti altına alma görevini üstlenirken diğer etnik gruplara kendi dil ve kültürlerini geliştirme imkanı verir; bu tür hükümler eğitim hakkının ayrımcı olmayan şekilde uygulanmasının önemini belirtir (Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020). Çevre hakkı ile birlikte eğitim hakkı modern hukuk sistemlerinde sürdürülebilir kalkınmanın temel unsuru olarak görülür. Temiz çevrede yaşama ve sürdürülebilirlik politikaları ile ilgili kamu bilincinin artırılması için çevre eğitimi programları oluşturmak da devletin sorumluluğu kapsamına girer (Jeffords and Minkler 2014). Bu tür programlar yalnızca bireyin bilgi düzeyini değil, toplumun kolektif çevresel farkındalığını artırarak ekolojik dengeyi korumayı amaçlar. Mahkemelerin yorumları eğitim hakkının hukuki niteliğini belirlemede kritik rol oynar. "Minimum core" yaklaşımı çerçevesinde mahkemeler eğitimin asgari düzeyde sağlanmasını her koşulda yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük olarak değerlendirir; kaynak yetersizliği gerekçesiyle bireyin temel öğrenme fırsatlarının ortadan kaldırılmasına izin verilmez (Munaretto 2024). Uganda'daki gıda hakkı ihlali örneğinde olduğu gibi devletin en savunmasız kesimlere erişememesi anayasal korumanın ortadan kalkması anlamına gelir (Olafsen et al. 2018); benzer mantık eğitim hizmetleri açısından da geçerlidir. Özellikle çocukların eğitime erişiminin sağlanamaması hem pozitif yükümlülüğün ihlali hem de toplumsal eşitliğe zarar veren bir durum oluşturur. İspanya Anayasası'nda ise gençlerin özgürce kültürel gelişime katılmaları stratejik hedef olarak sunulmuş; eğitim kurumlarının bu gelişime aracı olması sağlanmıştır. Uluslararası belgeler de eğitime ilişkin pozitif yükümlülükleri güçlendiren düzenlemeler içerir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere herkes için erişilebilir eğitim sağlama görevi verir; bu görevlerin iç hukuka aktarılması sürecinde yargısal denetim etkinliğinin sigortasıdır (Tymoshenko et al. 2021). Hindistan'ın COVID-19 pandemisi sırasında ibadet alanlarına getirilen kısıtlamalarda olduğu gibi kamu sağlığı gerekçesiyle uygulanan tedbirlerde orantılılık ilkesinin gözetilmesi eğitim alanında da önem taşır (Nagar and Rastogi 2024). Sonuç olarak eğitim hakkı, pozitif statü hakları kategorisinde devletin aktif hizmet sunumu ile hayata geçirilen temel bir özgürlük olup, bireysel gelişimden kolektif kimliğin korunmasına kadar geniş bir işlev alanına sahiptir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020; Jeffords and Minkler 2014). Ulusal anayasalar ile uluslararası belgelerde tanımlanan yükümlülükler doğrultusunda uygulanması gereken bu hak, yaşam kalitesini yükseltme hedefinin yanında demokratik toplum yapısının sürdürülebilirliği açısından da vazgeçilmezdir.

3.3.2 Sağlık Hakkı

Sağlık hakkı, pozitif statü hakları kapsamında devletin vatandaşlara yönelik aktif edimlerde bulunarak yerine getirdiği temel yükümlülüklerden biridir. Bu hak, bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarının korunması, geliştirilmesi ve gerekli tedavi hizmetlerine erişimin sağlanması amacıyla anayasal ve uluslararası normatif çerçevede tanımlanır. Devletin bu alandaki görevi yalnızca yerel düzeyde değil, çeşitli kriz ve olağanüstü durumlarda da halk sağlığını güvence altına almak olarak şekillenmiştir. Hindistan Anayasası'nın uygulanmasında görüldüğü üzere, kamu sağlığı gerekçesiyle dini toplantı veya ibadet alanlarının geçici olarak sınırlandırılması gibi önlemler sağlık hakkının pozitif yönüyle ilişkilidir. COVID-19 pandemisi sırasında alınan kısıtlamalar, bulaşıcı hastalık riskini azaltmak amacıyla düzenlenmiş; bu düzenlemelerin tüm topluluklara eşit biçimde uygulanması orantılılık ilkesine dayandırılmıştır (Nagar and Rastogi 2024). Böylece devlet halk sağlığını koruma görevini

yerine getirirken ayrımcılıktan kaçınmış, pozitif yükümlülük ile negatif güvenceleri dengeli bir şekilde yürütmüştür. Devletin sağlık hizmetlerini sunma zorunluluğu Uganda örneğinde daha farklı bir bağlamda ortaya çıkmıştır. Çocukların yeterli beslenmeye erişememesi, genel sağlık ve yaşam koşullarının doğrudan bozulmasına yol açmış; burada gıda hakkının ihlali aynı zamanda sağlık hakkının ihlali anlamına gelmiştir (Olafsen et al. 2018). Sağlık hakkı sadece tedaviyle sınırlı olmayıp beslenme, temiz suya erişim ve sanitasyon gibi temel unsurları da kapsar. Temiz suya erişim ise çevre hakkı ile doğrudan bağlantılıdır; bu unsurlar devletin aktif olarak sağlaması gereken pozitif yükümlülükler arasında yer alır ve insan sağlığını korumanın ön koşullarını oluşturur (Jeffords and Minkler 2014). Kirilenmenin önlenmesi negatif statü boyutuyla değerlendirilse de ekolojik dengeyi sürdürülebilir kılmak kolektif sağlık faydasını doğrudan destekler. Pozitif statü haklarının hukuki niteliğini güçlendiren "minimum core" yaklaşımı sağlık hakkı açısından da geçerlidir. Mahkemeler temel sağlık hizmetlerinin her durumda yerine getirilmesi gerektiğini vurgular; kaynak yetersizliği gerekçeyle bireyin yaşam önkoşullarının ortadan kaldırılmasına izin verilmez (Munaretto 2024). Uganda'da gıda ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği en savunmasız kesimler üzerinde olumsuz etki yaratmış; anayasal koruma bu durumda fiilen ortadan kalkmıştır (Olafsen et al. 2018). Dolayısıyla sağlık hakkı asgari yaşam standartlarının korunmasında merkezi bir rol oynar. Kamu sağlığına yönelik önleyici mekanizmalar çeşitli alanlarda kendini gösterir. COVID-19 sürecinde Hindistan'da yürürlüğe konulan kısıtlamalar sadece toplu ibadetleri azaltmakla kalmamış, aynı zamanda test, tedavi ve hastane kapasitesi üzerinde de etkili olmuştur. Mahkeme kararlarında krizin yönetilmesinde orantılılık ilkesinin gözetildiği belirtilmiştir; dini veya kültürel etkinliklerin kısıtlanması kamu yararına uygun olduğunda meşru kabul edilmiştir (Nagar and Rastogi 2024). Bu tür uygulamalar devletin halk sağlığına ilişkin aktif müdahalelerini örnekler. Ulusal hukukta olduğu gibi uluslararası belgeler de taraf devletlere sağlık alanında pozitif yükümlülükler yükler. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlerin gerekli tıbbi bakım, önleyici ilaç programları, bağışıklama kampanyaları gibi edimleri yerine getirmesini şart koşar (Tymoshenko et al. 2021). Sözleşme ayrıca taraf ülkelerin halkın sağlıklı yaşam sürmesi için gıda güvenliği, temiz su ve hijyen koşullarını sağlamasını öngörür. Bu çerçevede sağlık hakkı ekonomik ve sosyal haklarla bütünleşerek geniş bir hizmet yelpazesine yayılan pozitif yükümlülük haline gelir. Sağlık sektöründe şeffaflık ve yolsuzlukla mücadele de bu hakların korunmasında kritik önemdedir. Avrupa Konseyi'nin GRECO raporunda belirtildiği üzere, özellikle kriz dönemlerinde (örneğin pandemi sırasında) tıbbi malzeme talebindeki artış yolsuzluk riskini yükseltir; kamu ihale süreçlerinin şeffaf yürütülmesi hem halk sağlığı hem de kaynakların adil dağılımı için önemlidir (Schroeder 2020). Raporda tıbbi hizmetlerde rüşvetin erişim eşitsizliğine yol açabileceği belirtilmiştir; bu durum kamu sigortası bütçesinde ek yük oluşturmuş ve dolayısıyla devletin sağlık hakkına ilişkin pozitif yükümlülüğünü yerine getirme kapasitesini olumsuz etkileyebilecek bir faktör olmuştur. Sağlık hakkının uygulanmasında kolektif fayda boyutu çevre hakkıyla birleşebilir. Temiz çevrede yaşama hakkı kapsamında alınan önlemler yalnızca ekosistem dengesi için değil, halk sağlığı için de doğrudan fayda sağlar (Jeffords and Minkler 2014). Kirilenmenin engellenmesi ile su kaynaklarının korunması toplumun genel refahını artırır; bulaşıcı hastalık risklerini azaltarak devletin sağlık alanındaki görevini güçlendirir. Uganda vakasında görüldüğü gibi gıda temini noktasındaki eksiklikler çocukların fiziksel gelişimini bozmuş; böylece ileride oluşabilecek kalıcı sağlık sorunları da gündeme gelmiştir (Olafsen et al. 2018). Gıda güvenliği ile ilgili politikaların kapsamlı şekilde yürütülmesi sağlık hakkının sürdürülebilirliğini sağlar; tarım politikası ve sosyal yardım mekanizmalarında yapılacak iyileştirmeler pozitif statü sorumluluklarını karşılamak için gereklidir. Hindistan'ın COVID-19 sürecinde uyguladığı eşit kısıtlama politikaları ile Uganda'daki beslenme eksikliklerinin yarattığı zıt tablo birlikte değerlendirildiğinde, sağlık hakkının ancak doğru planlama, adil kaynak dağıtımı ve hukukî denetimle hayata geçirilebileceği ortaya çıkar (Nagar and Rastogi 2024; Olafsen et al. 2018). Yargısal yorumlar ise bu süreçte hem bireysel hem kolektif düzeyde hakların korunmasını sağlayacak standartları belirler. Bunun sonucunda sağlık hakkı teoride olduğu kadar pratikte de pozitif statü haklarının merkezi bir bileşeni olarak vatandaş-devlet ilişkisinde güven ortamını pekiştirir (Jeffords and Minkler 2014; Schroeder 2020).

3.3.3 Sosyal Güvenlik Hakkı

Sosyal güvenlik hakkı, pozitif statü hakları arasında yer alan ve devletin vatandaşlara yönelik doğrudan aktif edimlerde bulunarak sağlaması gereken temel bir yükümlülüktür. Bu hak, bireylerin yaşam standartlarını korumak ve geliştirmek için sosyal risklere karşı destek sağlayan hizmetleri kapsar. Anayasal düzenlemelerde sosyal güvenlik hakkının bağlamı, sosyal riskler olarak tanımlanan olaylarda bireyin temel ihtiyaçlarını karşılayacak imkanların sunulması şeklinde ifade edilir. Sosyal riskler, kişinin hayatında maddi kaynaklarını yitirme tehlikesi bulunan durumlar olarak tarif edilir; örneğin tam, kısmi veya geçici malullük, bakıcı kaybı, işsizlik, yaşlılık ve benzeri şartlar bu kapsamda yer alır. Bu tür durumlarda devletin yükümlülüğü, yasalarla belirlenmiş usuller çerçevesinde bireye maddi yardım ve sosyal hizmet sunmaktır. Uluslararası belgeler

sosyal güvenlik hakkını açık biçimde tanımlar. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 9. maddesi taraf devletlere sosyal güvenliği sağlamada yükümlülük yükler; sosyal güvenliğin niteliği ise aynı sözleşmenin 13. maddesinde eğitim hakkıyla birlikte ele alınarak öğrenciler için burs sistemlerinin oluşturulması ve öğretmenlerin maddi koşullarının iyileştirilmesi gibi tamamlayıcı hükümlerle güçlendirilir. Bu bağlamda sosyal güvenlik hakkı yalnızca sağlık sigortası veya emeklilik ödemeleri ile sınırlı kalmaz; eğitim ve istihdam gibi diğer sosyal hakların sürdürülebilirliği için gerekli destek mekanizmalarını da içerir. Anayasal düzeyde sosyal güvenlik hakkı pek çok ülkede açıkça düzenlenmiştir. Belarus, Rusya, Almanya ve İspanya anayasalarında bu hak doğrudan garanti altına alınmıştır. Ukrayna Anayasası'nda ise 46. madde kapsamında vatandaşların çeşitli sosyal riskler karşısında devlet desteği alma hakkı tanınır; bu destek tam, kısmi veya geçici malullük, bakıcı kaybı, zorunlu işsizlik ve yaşlılık gibi hallerde uygulanır. Yasal metin, ayrıca diğer durumlarda –örneğin doğal afetler veya ekonomik krizler– vatandaşların yardım alma hakkını saklı tutar. Burada devletin sorumluluğu sadece kriz anlarında değil, rutin yaşamın devamında da sosyal refahın garantisi altına alınmasını sağlar. Sosyal güvenlik hakkının hukuki niteliğinde “devlet garantisi” kavramı merkezi önem taşır. Hukuki çerçeve bu hakkı hem anayasal hem de yasa düzeyinde düzenleyerek vatandaşlara net beklentiler sunar; böylece birlik içinde yaşayan bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanacağına ilişkin güven tesis edilir. Bu kapsamda sosyal güvenlik hizmetleri genellikle kamu kurumları aracılığıyla sağlanır ancak özel kurumlar da devlet izni veya yetkisiyle bu hizmetleri sunabilir. Uygulamada sosyal güvenlik hakkı pek çok farklı program üzerinden hayata geçirilir. Emeklilik sistemleri yaşlılık döneminde gelir sağlayarak bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflerken; işsizlik sigortası gönüllü olmayan işten ayrılmalarda geçici destek sağlar. Malullük yardım programları fiziksel veya zihinsel engeller nedeniyle çalışamayan bireyler için ek kaynak tahsis eder. Bu tür desteklerin amacı bireyin yaşam kalitesinin korunmasıdır ve pozitif statü hakları çerçevesinde devletin aktif müdahalesini gerektirir. Sosyal güvenlik hakkının uygulanmasında ulusal politikaların uluslararası standartlarla uyumlu olması gerekir. Birleşmiş Milletler sözleşmeleri taraf devletlerin bu alanlarda asgari standartları sağlamasını şart koşarken; bölgelerarası farklılıkların giderilmesi için eşit erişim öncelikli hedef olarak belirlenir. Böylece coğrafi veya sosyo-ekonomik ayrımların yaratabileceği adaletsizliklerin önüne geçilir. Devletin sosyal güvenlik alanındaki pozitif yükümlülükleri yalnızca finansal transferlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda nitelikli hizmet sunumunu da kapsar. Maddi yardımların yanında vatandaşlara yönelik rehabilitasyon programları, mesleki yeniden eğitim olanakları ve psikososyal destek hizmetleri sağlanması beklenir (O. Melnychuk and M. Melnychuk 2019). Özellikle ekonomik dalgalanmaların yoğun olduğu dönemlerde sosyal güvenlik mekanizmaları toplumun kırılgan kesimlerini koruma işlevini üstlenir. Yargısal denetim mekanizmaları da bu hakların ihlal edilmesini önlemek açısından önemlidir. Sosyal güvenlik hizmetlerine erişimin engellenmesi veya yetersiz sağlanması durumunda bireylerin başvuru yapabileceği bağımsız hukuki yolların varlığı pozitif statü haklarının korunmasını güçlendirir. Mahkemeler kaynak yetersizliği gerekçesiyle temel sosyal yardımları ortadan kaldırmayı meşru görmez; “minimum core” içeriğinin sağlanması gerektiğini vurgular (Munaretto 2024). Bu yaklaşım insan onurunun korunmasında asli bir ölçüt olarak kabul edilir. Sosyal güvenlik hakkının kolektif boyutu da dikkate değerdir. Geniş çaplı ekonomik krizler veya doğal afetlerde zarar gören topluluklara yönelik kapsamlı yardım paketleri hazırlanması bu hak çerçevesindeki pozitif yükümlülüklerden biridir. Kamu otoritesi böyle durumlarda hem finansal hem lojistik destek sağlar; topluluk temelli çözümler özellikle gıda ve barınma gibi acil ihtiyaçlara odaklanır. Sonuç olarak sosyal güvenlik hakkı devletin aktif edimleriyle hayata geçirilen geniş kapsamlı bir pozitif statü hakkıdır (O. Melnychuk and M. Melnychuk 2019). Sosyal risklere karşı koruma sağlayan maddi yardımlar ve hizmetler aracılığıyla bireylerin yaşam standardı korunur; bu süreçte ulusal anayasa hükümleri ile uluslararası normlar bir arada işler. Etkin uygulama teknik altyapının yeterliliği, eşit erişim politikaları, yargısal denetimin güçlü olması ve kaynak yönetiminin şeffaf yürütülmesine bağlıdır.

3.4 Pozitif Statü Haklarının Uygulanması

3.4.1 Devletin Yükümlülükleri

Devletin pozitif statü haklarına ilişkin yükümlülükleri, hem ulusal anayasal düzenlemeler hem de uluslararası insan hakları belgeleri tarafından tanımlanan aktif edimleri kapsamaktadır. Bu yükümlülükler bireylerin yaşam kalitesini yükseltmek, toplumsal eşitliği sağlamak ve temel hakları korumak amacıyla somut hizmet sunumunu gerektirir. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yerine getirilmesi, devletin kamu politikalarını planlı ve sistematik biçimde yürütmesine bağlıdır. Hindistan Anayasası örneğinde görüldüğü gibi devletin yükümlülükleri yalnızca bireysel düzeyde değil belirli topluluklara yönelik de şekillenebilir. Azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı ile dil ve kültürlerini muhafaza etmelerine yönelik anayasal hükümler, pozitif statü haklarının kolektif boyutunu ortaya koyar; devlet bu kurumlara ayırım gözetmeksizin mali

destek sağlamak zorundadır (Nagar and Rastogi 2024). Kültürel hakların korunması da devletin yükümlülükleri arasındadır. Çevre hakkı bağlamında devletin yükümlülüğünün temiz çevrede yaşama hakkını sağlamak olduğu görülür. Bu kapsamda gelecek nesiller için sürdürülebilirlik tedbirleri alınmalı; temiz suya erişim insan sağlığı açısından güvence altına alınmalıdır (Jeffords and Minkler 2014). Kirlenmeyi önleme politikaları negatif statü boyutunu da taşıya bile çevresel değerleri koruma görevi pozitif yükümlülük kapsamında değerlendirilir. Özellikle temiz suya erişimin fiziki ve ekonomik olarak mümkün kılınması devletin somut müdahalesini gerektirir. Pozitif statü haklarının uygulanmasında “minimum core” yaklaşımı çerçevesinde mahkemeler temel çekirdeğin her durumda sağlanması gerektiğini belirtir; kaynak yetersizliği gerekçesiyle yaşam önkoşullarının ortadan kaldırılmasına izin verilmez (Munaretto 2024). Uganda’da çocukların gıda hakkının sağlanamaması örneğinde olduğu gibi, devlet en savunmasız kesimlere ulaşamadığında anayasal koruma fiilen ortadan kalkar (Olafsen et al. 2018). Bu durum hem sosyal refahın bozulmasına hem de hukuki yükümlülüğün ihlaline işaret eder. Uluslararası belgeler devletin pozitif statü haklarının uygulanmasındaki sorumluluğunu güçlendirir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere eğitimden sağlığa kadar geniş bir yelpazede aktif görevler yüklemektedir; sözleşme maddeleri bu görevlerin iç hukuka aktarılmasını öngörür (Tymoshenko et al. 2021). Uygulamada yargısal denetim mekanizmaları, bu yükümlülüklerin yerine getirilmesini takip eden temel araçlardır. Sağlık alanında devletin yükümlülüğü halk sağlığını korumaktır. Hindistan’ın COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara kısıtlamalar getirirken tüm topluluklara eşit davranması orantılılık ilkesinin gözetildiği bir politika olarak kayda geçmiştir (Nagar and Rastogi 2024). Kamu sağlığını tehdit eden durumlarda alınacak tedbirlerin ayrımcı olmaması pozitif yükümlülüğün niteliğini pekiştirir. Uganda örneğinde ise beslenme eksikliklerinin çocukların sağlık koşullarını bozması gıda ve sağlık hakkının birlikte ihlal edilmesine yol açmıştır (Olafsen et al. 2018). Sosyal güvenlik hakkı kapsamında devlet; tam, kısmi veya geçici malullük, bakıcı kaybı, işsizlik, yaşlılık gibi sosyal risklerde vatandaşlara maddi yardım sağlamalıdır. Ayrıca doğal afet veya ekonomik kriz gibi diğer olağanüstü durumlarda yardım alma hakkı tanınır; bu destek yasalarla belirlenen usuller çerçevesinde uygulanır (O. Melnychuk and M. Melnychuk 2019). Böylece sosyal güvenlik hakkı yalnızca finansal transferlerle değil rehabilitasyon, mesleki yeniden eğitim ve psikososyal destek gibi hizmetlerle de hayata geçirilir. Yargısal denetim bu yükümlülüklerin ihlallerini engellemek açısından önemlidir. Mahkemeler kaynak yetersizliği gerekçesiyle temel hizmetleri ortadan kaldırmayı meşru kabul etmez; minimum core içeriğin sağlanmasını zorunlu görür (Munaretto 2024). Devletin yükümlülüklerini etkin şekilde yerine getirebilmesi için teknik altyapının yeterli olması, finansman modellerinin sürdürülebilirliği ve şeffaf yönetim mekanizmalarının bulunması gereklidir. Avrupa Konseyi’nin önerdiği şekilde kamu ihale süreçlerinin şeffaf yürütülmesi özellikle sağlık gibi kritik alanlarda rüşveti önleyerek erişim eşitsizliğini azaltır; böylece pozitif statü haklarının hayata geçirilmesinde güven ortamı oluşur (Schroeder 2020). Sonuç olarak devletin pozitif statü haklarına ilişkin yükümlülükleri eğitimden sağlığa, sosyal güvenlikle çevreye kadar geniş bir alanı kapsar. Bu görevler hem ulusal hukukta hem uluslararası normatif yapı içerisinde açıkça tanımlanır; uygulamanın başarısı ise teknik altyapı, finansman kapasitesi ve bağımsız yargısal denetimin etkinliğine bağlıdır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020; Jeffords and Minkler 2014).

3.4.2 Kaynak Tahsisi ve Kamu Politikaları

Devletin pozitif statü haklarını yerine getirmesi, kaynak tahsisi ve kamu politikalarının tasarımıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda bütçe planlaması ve önceliklendirme süreçleri, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve çevre gibi alanlarda somut hizmetlerin sunulmasını mümkün kılar. Kültürel haklar açısından da kaynak tahsisi kritik önemdedir. Temiz çevrede yaşama hakkı ile gelecek nesillerin sürdürülebilirliği için alınacak tedbirler temiz suya erişim gibi somut politikaları içerir (Jeffords and Minkler 2014). Bu hizmetlerin sağlanması altyapı yatırımları, bölgesel su dağıtım projeleri veya kirlenmenin önlenmesine yönelik teknik programlara bütçe ayrılmasına bağlıdır. Uganda’da gıda dağıtım sistemindeki eksiklikler çocukların beslenme hakkının ihlaline yol açmış; burada devletin en savunmasız kesimlere erişememesi, kaynak tahsisinin yetersizliğinden doğan bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Olafsen et al. 2018). Gıda güvenliği ile ilgili politikalar ancak tarım ve lojistik alanlarında yeterli bütçe ayrılması halinde sürdürülebilir şekilde yürütülebilir. Pozitif statü haklarının uygulanmasında “minimum core” yaklaşımı çerçevesinde mahkemeler yaşamın önkoşullarını sağlayacak asgari hizmetlerin her durumda temin edilmesini zorunlu görür; kaynak yetersizliği gerekçesiyle bu çekirdeğin ortadan kaldırılması meşru kabul edilmez (Munaretto 2024). Bu durum kamu politikalarında asgari içerikli hizmetlere öncelik verilmesi gerektiğini gösterir. Eğitimde minimum çekirdeğin sağlanması için okul altyapısına yatırım yapılması, öğretmen maaşlarının iyileştirilmesi ve eğitsel materyallerin finansmanı önem taşır. Benzer şekilde sağlık hakkının korunması için temiz su altyapısı, hastane kapasitesinin artırılması ve halk sağlığı programlarının bütçede yer alması gerekir. Uluslararası belgeler de kaynak tahsis sürecini yönlendirir.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere eğitimden sağlığa geniş bir yelpazede aktif görevler yüklemekte; bu görevlerin iç hukuka aktarımı sırasında kaynağın adil dağıtımını öngörülmektedir (Tymoshenko et al. 2021). Böylelikle kamu yatırım programları uluslararası standartlarla uyumlu hale gelir. Hindistan’da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamaların tüm topluluklara eşit şekilde uygulanması orantılılık ilkesini yansıtan bir politika olup (Nagar and Rastogi 2024), kamu sağlığına ayrılan kaynakların eşit erişimi sağlaması açısından önemlidir. Uganda örneğinde ise gıda dağıtımındaki yetersizliklerin giderilmesi için politika düzeyinde tarım üretimini teşvik edici finansal paketlerin oluşturulması gerekmiştir (Olafsen et al. 2018). Sosyal güvenlik hakkının hayata geçirilmesinde de kaynak tahsis merkezi bir unsurdur. Ukrayna Anayasası’nda tam veya geçici malullük, işsizlik, yaşlılık gibi sosyal risklerde vatandaşlara yardım alma hakkı tanınırken (O. Melnychuk and M. Melnychuk 2019), bu yardımların sürdürülebilir biçimde sunulması sosyal yardım bütçesinin düzenli olarak finanse edilmesine bağlıdır. Ayrıca ekonomik kriz veya doğal afet gibi durumlarda yardım paketlerinin hazırlanması hem finansal hem lojistik planlama gerektirir. Kamu politikalarının şeffaf yürütülmesi de kaynak tahsisinin etkinliğini artırır. Avrupa Konseyi’nin raporlarında özellikle sağlık hizmetlerinde rüşvetin erişim eşitsizliği yaratabileceği belirtilmiş; kamu ihale süreçlerinde şeffaf yönetim mekanizmalarının kurulmasının halk sağlığına yönelik yatırımların eşit dağılımını sağlayacağı vurgulanmıştır (Schroeder 2020). Böylece pozitif statü haklarının uygulanmasında yolsuzluk riskleri azaltılır; ayrılan kaynağın hedef gruplara ulaşması garanti altına alınır. Sonuç olarak devletin kaynak tahsis stratejileri ve kamu politikaları pozitif statü haklarının fiili uygulanabilirliğini belirleyen temel araçlardır. Eğitimden sağlığa, sosyal güvenlikle çevreye uzanan alanlarda bütçe planlaması, teknik altyapı yatırımları ve şeffaf yönetim mekanizmalarıyla desteklenen politikalar aracılığıyla anayasal yükümlülükler yerine getirilir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020; Jeffords and Minkler 2014). Mahkemelerin “minimum core” yaklaşımı doğrultusunda asgari hizmetlere öncelik verilmesi de politika tasarımıyla yönlendirici olup uzun vadede hakların sürdürülebilir şekilde korunmasını sağlar (Munaretto 2024).

3.4.3 Yargısal Denetim ve Sınırlar

Yargısal denetim, pozitif statü haklarının uygulanmasında devletin yükümlülüklerini yerine getirip getirmedığının hukuki olarak incelenmesini ve sınırlamalarının meşru olup olmadığının değerlendirilmesini sağlar. Mahkemeler, özellikle temel hakların daraltılması veya hizmet sunumunun yetersiz olması durumlarında başvuru yoluyla bu eksikleri gidermeye çalışır. Pozitif statü haklarının sınırları, kaynak yetersizliği, kamu yararı gerekçeleri veya olağanüstü durumlarda alınan tedbirlerle bağlantılı olarak yargısal yorumlarda ortaya çıkar. “Minimum core” yaklaşımı çerçevesinde yüksek yargı organları, her koşulda yerine getirilmesi gereken asgari içerik kısmının korunması gerektiğini vurgular; bu çekirdeğin ortadan kaldırılması kaynak yetersizliği gerekçesiyle meşru kabul edilmez (Munaretto 2024). Bu yaklaşım, pozitif statü haklarının sınırlarını belirlerken insan onuru gibi yüksek değerlerin korunmasını öncelikli hale getirir. Uganda’daki gıda hakkı ihlali örneği, yargısal denetimin önemini açık biçimde göstermektedir. Devletin en savunmasız kesimlere ulaşmaması hem pozitif yükümlülüğün yerine getirilemediğini hem de anayasal korumanın fiilen ortadan kalktığını ortaya koymuştur (Olafsen et al. 2018). Bu tür davalarda mahkeme, devletin politika ve kaynak tahsisindeki ihmallerini inceleyerek gerekli tedbirlerin alınmasını hükme bağlayabilir. Gıda güvenliği programlarının yeterli işlemediği durumlarda yargının müdahalesi, hem sosyal refahın bozulmasını önler hem de hukuki yükümlülüğün ihlalinin giderilmesini sağlar. Mahkemeler bu tür ihlallerde anayasal hükümlerin bağlayıcılığına işaret ederek devletin edimlerini yerine getirmesini sağlar. Yargısal denetim aynı zamanda çevre hakkı gibi kolektif fayda sağlayan pozitif statü haklarının sınırlarını da belirler. Temiz suya erişim ve kirlenmenin önlenmesi konularında devletin aktif rol üstlenmesi gerekir; bu görevler tamamlanmadığında mahkemeler doğrudan müdahalede bulunabilir (Jeffords and Minkler 2014). Kirlenmenin önlenmesi negatif boyut taşırken temiz çevrede yaşam hakkının sürdürülebilirliği için alınacak tedbirler pozitif yükümlülük kapsamında değerlendirilir ve sınırlar kamu yararı ile bireysel çıkar dengesi üzerinden çizilir. Sosyal güvenlik hakkı özelinde Ukrayna Anayasası’nda tanımlanan sosyal risklerde maddi yardım alma hakkı da yargısal denetime tabidir (O. Melnychuk and M. Melnychuk 2019). Tam, kısmi veya geçici malullük gibi durumlarda yardımın kesilmesi ya da geciktirilmesi halinde bireylerin başvuru yapabileceği bağımsız hukuki yollarla varlığı pozitif statü haklarının korunmasını güçlendirir. Mahkemeler kaynağın adil dağıtılıp dağıtılmadığını ve yardım mekanizmalarının yasalarla uyumlu olup olmadığını denetler. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin adil yargılanma hakkına ilişkin içtihatlarında da görüldüğü üzere (Oleksandr et al. 2022), mahkemeye erişim mutlak olmadığı ancak sınırlamaların özünü zedelememesi gerektiği vurgulanır. Bu tür usuli güvenceler, pozitif yükümlülüklerin uygulamasında yargısal denetimin nasıl sınırlar çizdiğinin genel mantığını gösterir: sınırlama meşru amaca dayanmalı ve orantılı olmalıdır. Kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasında ölçülü bir denge kurulmadığın-

da pozitif statü haklarının sınırlandırılması yargı tarafından iptal edilebilir. Uluslararası belgeler de yargısal denetimin kapsamını şekillendirir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlerin eğitimden sağlığa kadar geniş bir alan için aktif görevler üstlenmesini şart koşar (Tymoshenko et al. 2021). Bu görevlerin iç hukuka aktarılması sürecinde mahkemeler devlet politikalarının sözleşme hükümleriyle uyumunu kontrol eder; yükümlülükler yeterince yerine getirilmediğinde yaptırım uygular. Yolsuzluk riski de pozitif statü haklarının sınırlarında dikkate alınan bir unsurdur. Avrupa Konseyi'nin raporunda sağlık hizmetlerinde rüşvetin erişim eşitsizliğine neden olabileceği belirtilmiş; şeffaf yönetim mekanizmalarının eksikliği halinde kamu yatırımlarının hedef gruplara ulaşamayacağı uyarısı yapılmıştır (Schroeder 2020). Mahkemeler bu bağlamda ihale süreçlerinin şeffaf yürütülüp yürütülmediğini denetleyebilir; rüşvet veya kayırma tespit edildiğinde ilgili programın yeniden düzenlenmesine hükmedebilir. Sonuç olarak yargısal denetim, pozitif statü haklarının uygulanmasında hem temel çekirdek hizmetlerin sağlanmasına hem de getirilen sınırlamaların meşruiyetine ilişkin hukuki standartları belirleyen mekanizmadır. Sınırlar; kaynak durumu, kamu yararı ihtiyaçları ve olağanüstü durumlarda alınacak tedbirlerle şekillenirken, mahkemelerin rolü bu sınırların anayasal ve uluslararası normlara uygun olup olmadığını sürekli kontrol etmekten ibarettir (Munaretto 2024; Olafsen et al. 2018; Nagar and Rastogi 2024; Jeffords and Minkler 2014).

4 Negatif Statü Hakları

4.1 Tanım ve Özellikler

Negatif statü hakları, bireylerin devletin müdahaleci eylemlerine karşı korunmasını amaçlayan ve anayasal güvencelerle desteklenen temel özgürlüklerdir. Bu hakların tanımı, devletin “pasif” bir rol üstlenerek bireyin özel alanına dokunmaması ve ihlalleri önleyici tedbirler alması esasına dayanır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Vietnam Anayasası'nda demokratik özgürlükler grubunda yer alan negatif statü hakları arasında bedensel dokunulmazlık, işkence yasağı, sağlık, onur ve haysiyetin korunması gibi unsurlar açıkça belirtilmiştir. Ayrıca özel hayatın gizliliği, kişisel sınırların ve aile sınırlarının korunması, haberleşme özgürlüğü ile iletişim araçlarının gizliliğine ilişkin güvenceler bu kategoride tanımlanır. Vatandaşın ülke içinde serbestçe dolaşma ve ikamet etme hakkı ile yurtdışına çıkıp geri dönme serbestliği de devlet müdahalesinden uzak tutulması gereken alanlar arasında yer alır. Din özgürlüğü de negatif statü kapsamında önemli bir unsur olup, Hindistan Anayasası'nda kamu düzeni, sağlık ve ahlak gerekçesiyle sınırlandırılabilir (Nagar and Rastogi 2024). Ancak normal koşullarda devletin inanç alanına müdahale etmemesi gereklidir; bu yükümlülük eşit uygulanmalıdır. Pandemi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamaların tüm topluluklara aynı şekilde uygulanması orantılılık ilkesine örnek teşkil eder. Negatif statü haklarının tanımında yargısal denetimin belirgin bir rolü vardır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarında adil yargılanma hakkının kapsamı değerlendirilirken mahkemeye erişim güvencesi mutlak kabul edilmez; sınırlamanın hakkın özünü zedelememesi gereklidir. Makul süre, bağımsız ve tarafsız mahkeme ilkeleri bu korumanın temel özellikleri arasında yer alır (Oleksandr et al. 2022). Bu haklar yalnızca devlet-birey ilişkilerinde değil, dijital ortamda özel aktörlerin güç kazanmasıyla birlikte üçüncü taraflara karşı da önem taşır. Algoritmik platformların güçlenmesi ifade özgürlüğü, veri koruma ve mahremiyet gibi alanlarda ihlal riskini artırmaktadır (Pollicino and De Gregorio 2024). Böyle durumlarda devletin negatif statü kapsamında yalnızca kendi eylemlerini durdurması değil, üçüncü tarafların ihlalcı faaliyetlerini engellemesi de gerekir. Kanada'daki Roncarelli davası örneğinde yargı yürütme organını sınırlandırarak ifade özgürlüğünü korumuş; mahkeme kararları yürütmenin keyfi eylemlerini durdurabileceğini göstermiştir (Adams 2010). Mülkiyet hakkı da negatif statü hakları içinde kritik konumdadır. Vietnam Anayasası'nda mülkiyet hakkı ekonomik grup içinde pozitif yönlü olarak tanımlansa da, fiili uygulamada devletin müdahaleci eylemlerinin engellenmesi açısından negatif boyut öne çıkar (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Bu hak kapsamında kamu otoritesi keyfi şekilde mülkün el değiştirmesine veya kullanımının engellenmesine izin vermez. Negatif statü hakları kimi zaman pozitif yükümlülüklerle kesişir; Uganda'da çocukların gıda hakkının sağlanamaması hem aktif hizmet sunumunun yapılmaması hem de olumsuz etkilenmeme hakkının ihlalidir (Olafsen et al. 2018). Böylece aynı olay hem pozitif hem negatif yönlü sorun doğurur. İfade özgürlüğü de klasik negatif statü haklarıdandır. Negatif statü güvencesinin geniş ya da dar yorumlanması hangi değerler arasında denge kurulduğuna bağlıdır: kamu güvenliği veya sağlık riskleri söz konusu olduğunda kapsam daralabilirken normal koşullarda geniş tutulur. Azınlık haklarının korunmasında da negatif statü önemli rol oynar. Hindistan Anayasası'ndaki azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma yetkisi pozitif yükümlülük iken bu kurumlara müdahale etmeme görevi negatif statüyü oluşturur (Nagar and Rastogi 2024). Bu yaklaşım kültürel çeşitliliğin korunması için pasif koruma alanının eşitlikçi biçimde işletilmesini sağlar; aksi durumda çoğunluk normlarının dayatılması tehlikesi ortaya çıkar. Negatif statü haklarının özellikleri

arasında en belirgin olanlarından biri hem kamusal hem özel tehditlere karşı koruma sağlamasıdır. Bedensel dokunulmazlık, özel hayatın gizliliği, ifade ve din özgürlüğü gibi çekirdek unsurlar uluslararası belgelerde de yer bulur; bunların ihlalinde yargısal denetim devreye girerek hem kamu otoritesinin hem üçüncü tarafların müdahalelerini durdurur (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Oleksandr et al. 2022; Pollicino and De Gregorio 2024). Tanım ve özellikler açısından bu kategori bireyin bağımsız alanını güvence altına alırken devletin yetkilerini sınırlar; etkin koruma mekanizmalarıyla desteklendiğinde anayasa hukukunun işlevselliğini belirleyen vazgeçilmez bir unsur haline gelir.

4.2 Negatif Statü Haklarının Hukuki Niteliği

Negatif statü haklarının hukuki niteliği, devletin bireylerin özel alanına müdahale etmeme yükümlülüğü ile birlikte, ihlalleri önleme ve engelleme sorumluluğunu kapsayan bir koruma rejimini ifade eder. Bu haklar, anayasal düzeyde tanımlanmış olup devletin “pasif” bir rol üstlenmesi esasına dayanır; yani kamu otoritesi bireyin özgürlük alanına dokunmaz ve üçüncü taraflardan gelebilecek ihlallere karşı da gerekli tedbirleri alır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Vietnam Anayasası’nda demokratik özgürlükler grubunda yer alan bu haklar bedensel dokunulmazlık, işkence yasağı, kişinin sağlık, onur ve haysiyetinin korunması gibi çekirdek güvenceleri içerir. Ayrıca özel hayatın gizliliği, kişisel sırrın ve aile sırrının güven altına alınması, haberleşme özgürlüğü ile iletişim araçlarının gizliliğine ilişkin korumalar da negatif statü kapsamındadır. Bu nitelikler hukukî olarak bireyin devlet karşısındaki bağımsızlığını somut biçimde güvence altına alır. Negatif statü haklarının uygulama çerçevesi Hindistan Anayasası’ndaki din özgürlüğü örneğinde görülebilir; burada kamu düzeni, sağlık veya ahlak gerekçesiyle sınırlama yapılabilmesine rağmen normal şartlarda inanç alanına müdahale edilmemesi zorunludur (Nagar and Rastogi 2024). Pandemi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamaların tüm topluluklara eşit şekilde uygulanması orantılılık ilkesine uygun düşmüştü; bu yaklaşım hukuki nitelikte devletin sınırlandırma yetkisini dengeleyerek ayrımcı olmayan negatif güvencelerin korunmasını sağlamıştır. Yargısal denetim, negatif statü haklarının hukuki niteliğinin belirlenmesinde merkezi bir rol oynar. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin içtihatlarında adil yargılanma hakkı bağlamında mahkemeye erişimin mutlak olmadığı ancak getirilen sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiği belirtilir (Oleksandr et al. 2022). Makul süre içinde bağımsız ve tarafsız bir yargı mercisi önünde yargılanabilme güvencesi, negatif statü haklarının korunmasında vazgeçilmez usuli standartlardandır. Bu içtihatlar hukukî niteliğin, yalnızca maddi koruma değil aynı zamanda usuli güvencelerle tamamlandığını gösterir. Kanada’daki Roncarelli davası buna somut örnek teşkil eder; yargı yürütme organını sınırlandırarak ifade özgürlüğünü korumuş ve mahkeme kararları yürütmenin keyfi eylemlerini durdurabileceğini göstermiştir (Adams 2010). Bu tür kararlar hukukî nitelikte negatif statünün yargısal müdahalelerle etkin hale geldiğini kanıtlar. Mülkiyet hakkı da negatif statü haklarının önemli bir parçasıdır. Negatif statü haklarının hukuki niteliğinde kimi zaman pozitif yükümlülüklerle kesişen durumlar görülür. İfade özgürlüğünün hukuki niteliği açısından ABD’de görülen *Employment Division v. Smith* davası örnektir; tarafsız ve genel geçer kanunların dini pratiği sınırlayabileceği sonucuna varılmasıyla negatif güvencelerin kapsamı daraltılmıştır. Burada kamu yararı değerinin öncelenmesi ile bireysel özgürlük arasında yapılan denge hukuki nitelikte sınırların nasıl çizildiğini gösterir. Azınlık haklarında da benzer bir durum gözlenir. Hindistan Anayasası’ndaki azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma yetkisi pozitif yükümlülük iken bu kurumlara müdahale etmeme görevi negatif statüyü oluşturur (Nagar and Rastogi 2024). Hukuki nitelik açısından bu tür hükümler kültürel çeşitliliğin korunmasını sağlayacak pasif koruma alanının ayrımcı olmayan biçimde işletilmesini gerektirir; aksi durumda çoğunluk normlarının dayatılması tehlikesi ortaya çıkar. Sonuç olarak negatif statü haklarının hukuki niteliği, anayasal metinlerde tanımlanan müdahaleden kaçınma yükümlülüğü ile birlikte yargısal denetim aracılığıyla güçlendirilmiş koruma mekanizmalarını içerir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Oleksandr et al. 2022; Pollicino and De Gregorio 2024). Bedensel dokunulmazlık, özel hayatın gizliliği, din ve ifade özgürlüğü gibi temel unsurlar yalnızca devletin pasifliğiyle değil aynı zamanda üçüncü taraflara karşı aktif engelleme tedbirleriyle korunur. Mahkemelerin ve uluslararası içtihatların sağladığı standartlar bu korumanın hem kapsamını hem sınırlarını belirler; böylece negatif statü hakları anayasa hukukunun işlevsel bir sütunu olarak sürekli denetim altında tutulur.

4.3 Negatif Statü Haklarının Örnekleri

4.3.1 İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, negatif statü hakları arasında yer alan ve devletin bireyin düşüncelerini serbestçe açıklamasına müdahale etmeme yükümlülüğünü içeren temel bir koruma alanıdır. Bu hak kapsamında kamu otoritesi

yalnızca pasif kalmakla yetinmemeli, aynı zamanda üçüncü tarafların ihlallerini önleyici tedbirler almalıdır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Negatif statü çerçevesinde ifade özgürlüğü bireyin kendisini yazılı, sözlü veya başka yollarla ifade edebilmesi ve fikirlerini yayabilmesi olarak tanımlanır; bu alanın sınırlanması ancak anayasal olarak tanımlı meşru gerekçelerle mümkündür. Hindistan Anayasası örneğinde olduğu gibi, din özgürlüğü ile bağlantılı durumlarda kamu düzeni, sağlık ve ahlak gerekçeleriyle sınırlama yapılabilir (Nagar and Rastogi 2024); burada benzer mantık ifade özgürlüğüne yönelik sınırlamalarda da geçerli olup devletin müdahalesi eşit uygulanmalıdır. Yargısal denetim ifade özgürlüğünün korunmasında belirleyici bir unsurdur. Kanada'daki Roncarelli davasında mahkeme yürütme organını sınırlandırarak ifade özgürlüğünü korumuş ve devletin keyfi eylemlerine son vermiştir (Adams 2010). Bu karar, negatif statü hakkı olarak ifade özgürlüğünün hukuki niteliğinin yargısal müdahalelerle güçlendirilebileceğini gösterir. Yargı, kamu otoritesinin getirdiği sınırlamaların meşru amacı bulunup bulunmadığını ve orantılı olup olmadığını denetler; hakkın özünü zedeleyen sınırlamalar iptal edilebilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarında, adil yargılanma hakkı bağlamında usuli güvenceler ile ifade özgürlüğünün kesiştiği durumlar değerlendirilmiştir. AİHM'e göre mahkemeye erişim mutlak değildir ancak yapılan sınırlama hakkın özü üzerinde aşırı etki yaratmamalıdır (Oleksandr et al. 2022). Bu yaklaşım, ifade özgürlüğünün yargısal korumasının da benzer şekilde orantılılık ilkesine bağlı olduğunu ortaya koyar. Algoritmik toplum bağlamında ifade özgürlüğü yeni tehditlerle karşı karşıyadır. Dijital platformların güç kazanmasıyla birlikte içeriklerin otomatik moderasyon sistemleri aracılığıyla filtrelenmesi, özel aktörlerin kendi politikaları doğrultusunda konuşmaları kısıtlamasına yol açabilmektedir (Pollicino and De Gregorio 2024). Bu durum negatif statü hakları bağlamında devletin yalnızca kendi eylemlerini sınırlandırması değil, özel aktörlerin ihlali faaliyetlerine karşı engelleyici rol üstlenmesi gerektiğini ortaya koyar. Otomatik karar verme süreçleri şeffaflık ve hesap verebilirlikten uzak olduğunda, platformlar fiilen özel bir "koruma standardı" belirleyerek kamusal standartları bulanıklaştırmakta; bu da ifade özgürlüğünün demokratik toplum düzenindeki konumunu zayıflatmaktadır. Örneğin yapay zekâ destekli içerik moderasyon sistemleri hangi ifadelerin çevrim içi kalacağına karar verirken çoğu kez hukuki standartlardan ziyade ticari politikaları uygulamaktadır; bu ise demokratik hukuk devleti ilkeleriyle çelişen sonuçlar doğurabilir. Bu mantık ifade özgürlüğüne uygulanacak sınırlamalar için de geçerlidir; kamu güvenliği veya sağlık gibi değerler söz konusu olduğunda kapsam daralabilirken diğer koşullarda geniş tutulur. Negatif statü haklarının hukuki niteliği içinde yer alan müdahaleden kaçınma yükümlülüğü ile birlikte yargısal denetimin rolü özellikle kriz dönemlerinde öne çıkar. COVID-19 pandemisi sırasında Hindistan'da dini toplantılara eşit kısıtlama politikası uygulanmış; ayrımcılık yapılmadan kamu sağlığı gerekçesiyle getirilen sınırlar mahkeme nezdinde orantılı bulunmuştur (Nagar and Rastogi 2024). Benzer şekilde, kriz ortamında ifade özgürlüğüne yönelik tedbirlerde de ayrımcı olmayan uygulamalar hem negatif statü güvencesi hem de demokratik toplum yapısının korunması açısından önemlidir. Uganda'daki gıda hakkı ihlali örneğinde görüldüğü üzere (Olafsen et al. 2018), devletin aktif hizmet sunmadığı durumlarda bireylerin olumsuz etkilenmeme hakkının ihlali söz konusu olur; bu mantık ifade özgürlüğünde de geçerlidir. Devletin gerekli korumayı sağlamaması veya üçüncü taraf müdahalelerini engellememesi halinde negatif statü hakkının ihlali gerçekleşir. Mülkiyet hakkı gibi diğer çekirdek haklarla birlikte ifade özgürlüğü de bireyin bağımsız alanını güvence altına alır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). İfade özgürlüğünün kültürel çeşitlilik ve azınlık haklarıyla ilişkili yorumları da dikkat çekicidir. Hindistan Anayasası'ndaki azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma yetkisi pozitif yükümlülük iken bu kurumlara müdahale etmeme yükümlülüğü negatif statüyü oluşturur (Nagar and Rastogi 2024). İfade özgürlüğü burada azınlıkların kendi düşüncelerini yayma kapasitesinin korunması açısından hayati önemde olup devletin bu alanı eşitlikçi biçimde işletmesi gerekir. Sonuç olarak ifade özgürlüğü negatif statü kapsamında bireyin devlet karşısındaki bağımsızlığını temsil eden bir hak olup hem kamu otoritesinin pasif kalma hem de özel aktörlerin ihlallerini engelleme sorumluluğunu içerir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Oleksandr et al. 2022; Pollicino and De Gregorio 2024). Yargısal denetim mekanizmaları ile desteklenen bu koruma rejimi, orantılılık ilkesine uygun uygulanmadığında anayasal ihlal tespit edilebilir; böylece demokratik hukuk düzeninde ifade özgürlüğünün güvence altına alınması sağlanır.

4.3.2 Din ve Vicdan Özgürlüğü

Din ve vicdan özgürlüğü, negatif statü hakları arasında yer alan ve bireyin inanç alanına devlet müdahalesini önleyen temel bir koruma alanıdır. Bu özgürlük, yalnızca inanç sahibinin devlet karşısındaki bağımsızlığını değil, aynı zamanda inancın bireysel veya kolektif düzeyde ifade biçimlerini de güvence altına alır. Hindistan Anayasası'nda din özgürlüğü kamu düzeni, sağlık ve ahlak gerekçesiyle sınırlanabilmektedir; ancak normal koşullarda devletin inanç alanına müdahale etmemesi gereklidir. Bu çerçevede, vicdan özgürlüğü ile birlikte değerlendirildiğinde bireyin düşünsel ve ruhsal özerkliğini korumaya yönelik hukuki niteliği ortaya koyar. Negatif statü kapsamındaki bu hakkın uygulanışında eşitlik ilkesi belirleyici bir unsur olarak öne çıkar. Pande-

mi sırasında Hindistan’da dini toplantılara getirilen kısıtlamaların tüm topluluklara aynı şekilde uygulanması orantılılık ilkesine uygun bulunmuş; mahkeme bu durumu ayrımcılık yapılmadan kamu sağlığını koruma amacıyla meşru görmüştür (Nagar and Rastogi 2024). Burada devletin müdahalesi pozitif yükümlülük kapsamında sağlık hakkı ile ilişkilendirilmiş olsa da, eşit uygulama sayesinde negatif statü güvencesi korunmuştur. Din ve vicdan özgürlüğünün yargısal yorumlarında, mahkemelerin hem bireysel hem kolektif ibadet biçimlerini tanıdığı görülmektedir. Polonya Anayasa Mahkemesi’nin kararında, din özgürlüğünün kökensel değeri olarak “vicdan özgürlüğü” ve “düşünce özgürlüğü” ile birlikte değerlendirilmiş; yüksek değerler olan hakikat, adalet, iyilik ve güzellik gibi soyut kavramlara atıf yapılmıştır. Mahkeme ayrıca insan onurunu anayasal düzenin temeli olarak kabul etmiş ve bu değeri din özgürlüğünün sınırlandırılmayacak yönleri arasında saymıştır. Kararda ritüel hayvan kesimi tekniklerinin dini uygulamanın bir parçası olduğu belirtilmiş; bu nedenle devletin dinsel ritüellere yönelik değerlendirme yapamayacağı ifade edilmiştir. Böylece vicdan özgürlüğünde yalnızca inanç değil, o inancın somutlaşmış eylemleri de koruma altına alınmıştır. ABD Yüksek Mahkemesi’nin Church of the Lukumi Babalu Aye v. City of Hialeah davasında ise serbest ibadet hakkının doğrudan değerlendirilmesi yapılmıştır (Goźdz-Roszkowski 2023). Bu davada mahkeme, hükümetin dini inanış veya pratiği bastırarak yasalar çıkaramayacağını vurgulamış; Hialeah şehrinde Santeria inancına ait hayvan kurban etme ritüellerini yasaklayan yerel düzenlemelerin ne tarafsız ne de genel geçer nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Mahkeme bu düzenlemelerin yalnızca belirli bir dini hedef aldığını ve gereğinden fazla dini pratiği baskıladığını belirterek iptaline karar vermiştir. Bu yaklaşım din ve vicdan özgürlüğünün negatif statü hakları içerisinde nasıl güçlü şekilde korunabileceğini gösterir: devletin müdahalesi yalnızca tarafsız düzenlemelerle meşru olabilir; aksi halde doğrudan ihlal gerçekleşir. Din ve vicdan özgürlüğünün hukuki niteliği açısından üçüncü tarafların müdahalelerine karşı koruma da önem taşır. Algoritmik platformların yükselişiyle özel aktörlerin inanç veya vicdan temelli ifadeleri sınırlandırma potansiyeli artmaktadır; bu durum negatif statü kapsamında devletin pasif kalma yükümlülüğünü aşarak özel aktörlerin ihlallerini engelleme sorumluluğunu gündeme getirir (Pollicino and De Gregorio 2024). İnançla ilişkili açıklamaların dijital ortamlarda algoritmik filtrelerle bastırılması, kamusal tartışma alanının daralmasına yol açabilir; burada hukuki model devletin bu tür eğilimlere karşı önleyici tedbirler almasını gerektirir. Din ve vicdan özgürlüğünün uluslararası hukukta yorumlanması da geniş bir perspektife sahiptir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. maddesinde din veya inanç özgürlüğünü sınırlayan sebepler kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması ile sınırlıdır. Polonya Anayasa Mahkemesi kararında da bu hükme atıf yapılmış ve hayvan refahının 53. madde ile 9. madde kapsamında din özgürlüğünü sınırlayan gerekçeler arasında olmadığını belirtmiştir (Goźdz-Roszkowski 2023). Böylece spesifik değerlerin soyut yüksek değerler karşısında ikinci planda kaldığı kabul edilmiştir. Hindistan Anayasası’nın seküler yapısı içerisinde “sarva dharma samabhava” ilkesi tüm dinlere eşit muamele edilmesini öngörür (Nagar and Rastogi 2024). Bu ilke sosyal çeşitliliğin korunması açısından din ve vicdan özgürlüğüne güçlü bir negatif statü çerçevesi kazandırır; devlet farklı inançlara sahip bireylerin ortak kamusal alandaki faaliyetlerini eşitlikçi biçimde gözetmekle yükümlüdür. Pandemi sürecinde tüm topluluklara eşit şekilde getirilen kısıtlamalar bu ilkenin pratik yürütümü olarak kayda geçmiştir. Sonuçta din ve vicdan özgürlüğü yalnızca bireyin içsel inanışlarının değil, bunların dışı vurulmuş pratiklerinin de devlet müdahalesinden uzak tutulmasını sağlar. Engelleyici normlar tarafsızlık ilkesine uymalı; ayrımcı ya da belirli bir dini hedef alan hükümler iptal edilebilir (Goźdz-Roszkowski 2023). Yargısal denetim mekanizmaları bu süreçte hem anayasal güvenceleri hem de uluslararası standartları dikkate alarak ihlalleri ortadan kaldırır (Nagar and Rastogi 2024). Negatif statü hakkı olarak din ve vicdan özgürlüğünün korunması demokratik toplum düzeninde bireyin özerkliğini muhafaza etmek için vazgeçilmezdir; yüksek değerlerin sürekli hatırlatıldığı kararlar ise bu alanın sınırlarının daraltılmasına karşı güçlü bir dayanak sunar (Nagar and Rastogi 2024; Goźdz-Roszkowski 2023).

4.3.3 Özel Hayatın Gizliliği

Özel hayatın gizliliği, negatif statü hakları içerisinde yer alan ve bireylerin hem devletin müdahalelerine hem de üçüncü tarafların ihlallerine karşı korunmasını sağlayan temel özgürlüklerden biridir. Vietnam Anayasası’nın 2013 tarihli düzenlemelerinde bu hak, demokratik özgürlükler grubunda açıkça tanımlanmış olup kişinin beden bütünlüğü, sağlık, onur ve haysiyetinin korunmasının yanı sıra özel hayatın dokunulmazlığı, kişisel sırların ve aile sırlarının gizliliği ile haberleşme özgürlüğünün güvence altına alınması şeklinde ifade edilmiştir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Bu koruma, iletişim araçlarının gizliliğini de kapsar; yazışmalar, telefon görüşmeleri, telgraf ve diğer bilgi alışveriş biçimlerinin devlet veya üçüncü kişiler tarafından izlenmesine karşı anayasal güvence sağlanır. Negatif statü çerçevesinde özel hayatın gizliliği devletin “pasif” rol üstlenmesini gerektirir; kamu otoritesi bireyin mahrem alanına doğrudan müdahale etmez. Ancak modern hukuk bağlamında bu yükümlülük yalnızca pasif kalma ile sınırlı değildir; devlet aynı zamanda özel hayatın

gizliliğini tehdit eden üçüncü tarafların eylemlerini önleme sorumluluğu taşır. Özellikle algoritmik toplumun yükselişiyle güç dengesi kamu otoritesinden dijital platformlara kaymakta, geniş çaplı veri işleme faaliyetleri ve gözetim teknolojileri bireylerin mahremiyetini risk altına sokmaktadır. Akıllı ev uygulamaları veya biyometrik tanıma sistemleri gibi teknolojiler kamusal ve özel alanlarda sürekli veri toplayarak bireylerin günlük yaşamını izleme imkânı yaratır; bu durum özel hayatın sınırlarını bulanıklaştırır. Bu teknolojilerin yarattığı hukuki sorunlardan biri, tamamen otomatik işleme dayalı karar verme süreçlerinin birey üzerinde hukuki etki doğurmasıdır. Kişi hakkında yalnızca algoritmalara dayalı değerlendirmeler yapılması, özel hayatın gizliliğini doğrudan ihlal edebilir; bu nedenle Avrupa Birliği mevzuatında bu tür durumları önlemek amacıyla veri koruma hakları tanımlanmıştır. GDPR'ın 22. maddesinde belirtilen “otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı” anlamlı bilgi sağlama yükümlülüğü ile desteklenmiş; işlem mantığı ve sonuçlarının taraflara açıklanması öngörülmüştür (Pollicino and De Gregorio 2024). Hukukî açıdan bu tür düzenlemeler, özel hayatın gizliliğinin korunması için şeffaflık ve hesap verebilirlik standartlarının uygulanmasını zorunlu kılar. Özel hayatın gizliliği ile ilgili uluslararası içtihatlar da bu hakkın kapsamının belirlenmesinde önemli rol oynar. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), adil yargılanma hakkı bağlamında mahremiyetin korunmasının usuli güvencelerle bağlantılı olduğunu vurgular. Mahkemeye erişimin mutlak olmadığı ancak getirilen sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiği yönündeki değerlendirme (Oleksandr et al. 2022), benzer mantıkla özel hayata yönelik sınırlamalarda da geçerlidir: sınırlamalar meşru amaca dayanmalı ve orantılı olmalıdır. Kamu yararı gerekçesiyle yapılan müdahalelerin ölçülü olması şarttır; aksi halde anayasal ihlal söz konusu olur. Algoritmik gözetim tekniklerinin bireylerin mahrem alanını biçimlendirmesi de hukukî nitelikte tartışma konusudur (Pollicino and De Gregorio 2024). Dijital kapitalizmin dinamikleri doğrultusunda veri toplama ve profil çıkarma mekanizmaları yaygınlaştıkça, makine öğrenmesi destekli sistemler kullanıcı davranışlarını tahmin etmekte ve çeşitli hizmetlerde kişiye özel içerikler sunmaktadır. Ancak bu süreçte kişisel verilerin sürekli toplanması ve işlenmesi mahremiyetin sınırlarını zorlarken, hukuki koruma standartlarının hangi aktörler tarafından belirleneceği konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Bu durum özellikle büyük teknoloji şirketlerinin kendi algoritmik politikaları çerçevesinde mahremiyet normlarını fiilen belirlemesiyle daha karmaşık hale gelir; devletin negatif statü yükümlülüğü burada üçüncü tarafların aşırı müdahalelerini engellemek için aktif tedbir almayı gerektirir. Mahkemelerin yürütme üzerindeki denetimi ihlalleri durdurabilir; böylelikle negatif statü koruması somut hale gelir. Özel hayatın gizliliği ayrıca mülkiyet hakkı ile ilişkili olabilir. Mülkiyet hakkının ihlal edilmesi yalnızca ekonomik zarar değil, yaşam alanının mahremiyetinin bozulmasına da yol açabilir. Bu hak ayrıca kolektif düzeyde etkilenebilecek alanları da kapsar: örneğin geniş çaplı gözetim uygulamaları yalnızca bireysel mahremiyeti değil tüm toplumun ortak güvenlik algısını değiştirir. Bu yüzden mahremiyetin korunmasına yönelik politikalar yalnızca birey odaklı değil, topluluk düzeyinde de uygulanmalıdır (Pollicino and De Gregorio 2024). Böylece demokratik toplum düzeninde hem içsel özerklik hem kamusal güvenliğin dengelenmesi sağlanabilir. Sonuç olarak özel hayatın gizliliği negatif statü kapsamında devletin müdahaleden kaçındığı ve ihlal risklerini önlemek için üçüncü taraflara karşı aktif engelleyici rol üstlendiği bir hak olarak tanımlanır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Pollicino and De Gregorio 2024; Oleksandr et al. 2022). Modern gelişmeler ışığında bu korumanın teknik boyutu veri işleme faaliyetleriyle doğrudan bağlantılı olup ulusal anayasalar ve uluslararası hukuk standartlarının uyum içinde yürütülmesini gerektirir. Şeffaflık, orantılılık ve hesap verebilirlik ilkeleri uygulanmadığında özel hayatın dokunulmazlığı zedelenabilir; yargısal denetim ise bu tür ihlallerin giderilmesinde merkezi bir mekanizma olarak işlev görür.

4.4 Negatif Statü Haklarının Korunması

4.4.1 Devletin Müdahale Etmeme Yükümlülüğü

Devletin müdahale etmeme yükümlülüğü, negatif statü haklarının özünü oluşturan ve bireylerin özgürlük alanlarını kamu otoritesi karşısında güvence altına alan temel bir anayasal sorumluluk olarak tanımlanır. Bu yükümlülük, devletin “pasif” rol üstlenerek bireyin özel hayatına, bedensel bütünlüğüne, ifade ve inanç alanına doğrudan müdahalede bulunmaktan kaçınmasını içerir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Vietnam Anayasası'nın demokratik özgürlükler grubundaki düzenlemeler bu yaklaşımı somutlaştırır; burada bedensel dokunulmazlık, işkence yasağı, sağlık, onur ve haysiyetin korunması ile özel hayatın gizliliği gibi unsurlar açıkça belirtilmiştir. Ayrıca kişisel sınırların ve aile sınırlarının korunması, haberleşme özgürlüğü ile iletişim araçlarının gizliliği de devletin müdahale etmeme yükümlülüğünün kapsamına girer. Müdahale etmeme yükümlülüğünün hukuki niteliği yalnızca pasif kalma ile sınırlı değildir; devlet üçüncü taraflardan gelebilecek ihlalleri önleme sorumluluğu da taşır. Algoritmik platformların güç kazanmasıyla birlikte ortaya çıkan veri toplama ve profil çıkarma mekanizmaları, bireylerin mahremiyetini tehdit eden yeni durumlar yaratabilmektedir (Pollicino and De Gregorio 2024). Bu bağlamda devlet, dijital özel aktörlerin ifade özgürlüğü veya

özel hayata yönelik ihlallerini engelleyecek önleyici tedbirleri almakla yükümlüdür. Böyle bir durumda müdahale etmeme yükümlülüğü fiilen üçüncü tarafların aşırı yöntemlerini sınırlama görevine dönüşür. Din ve vicdan özgürlüğü açısından müdahale etmeme yükümlülüğü, bireylerin inanç alanında özerkliklerini korumayı gerektirir. Hindistan Anayasası'nda din özgürlüğü normal şartlarda devletin dokunulmaması gereken bir alan olarak tanımlanmış; kamu düzeni, sağlık veya ahlak gerekçesiyle sınırlama yapılabilmesine rağmen bu sınırların eşit şekilde uygulanması zorunlu tutulmuştur (Nagar and Rastogi 2024). COVID-19 pandemisi sürecinde dini toplantılara getirilen kısıtlamaların tüm topluluklara aynı biçimde uygulanması orantılılık ilkesine uygun bulunmuş; bu uygulama devletin belirli bir dini hedef almadığını ve ayrımcılık yapmadığını göstererek müdahale etmeme yükümlülüğünün eşitlik boyutunu öne çıkarmıştır. Müdahale etmeme yükümlülüğü yargısal denetimle güçlendirilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye erişim sınırlamalarının özünü zedelememesi gerektiği vurgulanmıştır (Oleksandr et al. 2022). Benzer mantıkla negatif statü haklarında da getirilen sınırlamaların meşru amaca dayanması ve orantılı olması gerekir; aksi halde ihlal söz konusu olur. Kanada'daki Roncarelli davasında mahkeme yürütme organının keyfi eylemlerini durdurmuş ve ifade özgürlüğünü korumuştur (Adams 2010); bu kararın mantığı özel hayatın gizliliği veya mülkiyet hakkı gibi diğer negatif statü haklarına yönelik devlet müdahalelerini engelleme anlamında da geçerlidir. Mülkiyet hakkı özelinde Vietnam Anayasası'nda pozitif yönlü olarak tanımlansa da fiili uygulamada devletin keyfi el koyma veya kullanım kısıtlamalarına karşı koruma sağlanması negatif statü kapsamındadır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Burada müdahale etmeme yükümlülüğü bireyin ekonomik varlıklarına yönelik tasarruflarının kamu otoritesi tarafından sınırlandırılmamasını garanti eder. Uganda örneğinde ise gıda hakkının sağlanamaması hem pozitif hem negatif yükümlülüklerin ihlaline yol açmış; en savunmasız kesimlere ulaşılabilmesi bireylerin olumsuz etkilenmeme hakkını ortadan kaldırmıştır (Olafsen et al. 2018). Negatif statü çerçevesinde bu durum, zararı engelleyemeyen devletin müdahale etmeme yükümlülüğünü yerine getirmede gösterir. Özel hayatın gizliliğinde de aynı prensip geçerlidir. GDPR'da öngörülen otomatik karar verme süreçlerine tabi olmama hakkı gibi düzenlemeler, işlem mantığı ve sonuçlarının açıklanmasını zorunlu kılarak şeffaflığı artırmakta; böylece devlet pasif kalırken aynı zamanda vatandaşın bilgiye erişimini güvence altına almaktadır. Bu tür normlar müdahale etmeme yükümlülüğünün teknik boyutunu uluslararası düzeyde pekiştirir. Din ve vicdan özgürlüğünün uluslararası yorumunda ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesinde yer alan sınırlama sebeplerinin dışında kalan değerlerle dini ritüelleri durdurmanın meşru olmadığına ilişkin kararlar vardır (Goźdz-Roszkowski 2023). Sonuç olarak devletin müdahale etmeme yükümlülüğü hem kendi doğrudan eylemlerinden kaçınmasını hem de üçüncü taraflardan gelebilecek ihlallere karşı aktif engelleyici tedbirler almasını gerektirir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Oleksandr et al. 2022; Pollicino and De Gregorio 2024). Bedensel dokunulmazlıktan özel hayata, ifade özgürlüğünden din ve vicdan alanına kadar uzanan geniş bir spektrumda bu yükümlülük anayasal metinlerde yer bulmakta; yargısal denetim aracılığıyla uygulanabilirliği sürekli kontrol edilmektedir. Orantılılık ilkesi ve ayrımcı olmayan eşitlikçi uygulamalar ise müdahale etmeme güvencesinin sürdürülebilirliği için vazgeçilmezdir. Ayrıca, devletlerin insan hakları yükümlülüklerinin uluslararası normlarla uyumlu hale getirilmesi ve bu yükümlülüklerin etkin izlenmesi, müdahale etmeme yükümlülüğünün uygulanabilirliğini artıran önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Author n.d.).

4.4.2 Yargı Yoluyla Koruma

Negatif statü haklarının korunmasında yargı yoluyla koruma, devletin müdahaleci eylemlerine karşı bireyin başvurabileceği ve ihlalleri ortadan kaldırma yetkisine sahip bağımsız hukukî mekanizmalar aracılığıyla sağlanır. Bu koruma biçimi, yalnızca devletin pasif kalma yükümlülüğünü güvence altına almakla sınırlı olmayıp, üçüncü taraflardan gelebilecek ihlalleri engellemesi için devletin aktif tedbir almasını da içerir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Pollicino and De Gregorio 2024). Yargısal denetim bu süreçte temel araçtır; mahkemeler, getirilen sınırlamaların meşru amaca dayalı olup olmadığını ve orantılılık ilkesine uygunluğunu değerlendirerek, hakların özünü zedeleyen müdahaleleri iptal edebilir. Uluslararası içtihatlarda yargı yoluyla korumanın işlevi netleşmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) adil yargılanma hakkı bağlamında mahkemeye erişimin mutlak olmadığını, ancak sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiğini vurgulamaktadır (Oleksandr et al. 2022). Bu mantık, negatif statü haklarında da geçerli olup; özellikle özel hayatın gizliliği veya ifade özgürlüğü gibi alanlarda yapılan müdahalenin ölçülü olması şarttır. Mahkemeler bu tür davalarda kamu yararı amacı ile bireysel özgürlük arasında denge kurar. Orantılılık ilkesinden sapıldığında, yargı hak ihlalini tespit ederek iptal kararı verebilir. Kanada'daki Roncarelli davası, yargı yoluyla korumanın devletin keyfi eylemlerini durdurmadaki rolüne örnek teşkil eder. Bu davada yüksek mahkeme yürütme organını sınırlandırarak ifade özgürlüğünü korumuş; yürütmenin yetkisiz müdahalelerini sonlandırmıştır (Adams 2010). Böyle bir yaklaşım, negatif statü haklarının yargısal müdahale ile somutlaştırılabileceğini ve anayasal

güvencelerin aktif olarak işletilebileceğini göstermektedir. Pandemi sürecinde Hindistan'da dini toplantılara getirilen kısıtlamalarda mahkemenin rolü yine belirgin olmuştur. Kamu sağlığı gerekçesiyle alınan tedbirler yargısal değerlendirme sonucunda orantılı bulunmuş; tüm topluluklara eşit uygulanması sayesinde ayrımcılık yapılmadan hem halk sağlığı korunmuş hem de din özgürlüğünün negatif statü güvencesi muhafaza edilmiştir (Nagar and Rastogi 2024). Burada yargının fonksiyonu, sınırlamanın meşru amaca dayanıp dayanmadığını ve eşitlik ilkesinin gözetilip gözetilmediğini kontrol etmektir. Algoritmik toplumun yükselişiyle birlikte özel aktörlerin veri toplama ve içerik moderasyon faaliyetleri bireylerin ifade özgürlüğü ile özel hayatını tehdit eder hale gelmiştir (Pollicino and De Gregorio 2024). Bu tür durumlarda yargı yoluyla koruma devletin yalnızca kendi müdahalelerini sınırlamasını değil, aynı zamanda üçüncü tarafların ihlallerini engellemesini de denetler. Mahkemeler algoritmik karar verme süreçlerinin şeffaf olup olmadığını inceler; GDPR'da yer alan otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı gibi düzenlemelerin uygulanmasını sağlayarak özel hayatın gizliliğini korur. Yargı bu hakka ilişkin ihlallerde kamu otoritesinin yetkisiz tasarruflarını iptal edebilir; böylece bireyin ekonomik varlıkları üzerindeki bağımsızlığı korunur. Uganda'da çocukların gıda hakkının sağlanamaması hem pozitif hem negatif yükümlülüklerin ihlaline neden olmuş; en savunmasız kesimlere ulaşılmaması bireylerin olumsuz etkilenmeme hakkını ortadan kaldırmıştır (Olafsen et al. 2018). Yargısal süreçte mahkeme devletin politika ve kaynak tahsisindeki ihmallerini inceleyerek bu durumun giderilmesi için tedbirler almasını hükme bağlayabilir. Böylelikle sosyal refahın bozulmasının önüne geçilirken negatif statü güvencesi de işler hale getirilir. Polonya Anayasa Mahkemesi'nin ritüel hayvan kesimine ilişkin kararında ise din özgürlüğünü sınırlayan sebepler arasında hayvan refahının yer almadığı belirtilmiş; yüksek değerler olan insan onuru ve vicdan özgürlüğünün sınırlandırılması reddedilmiştir (Goźdz-Roszkowski 2023). Bu yorum, yargının spesifik değerler karşısında soyut temel değerleri önceliklendirerek negatif statü haklarını koruyabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak yargı yoluyla koruma, negatif statü haklarının sürdürülebilirliğinde merkezi bir mekanizma olarak çalışmakta; bedensel dokunulmazlıktan özel hayatın gizliliğine, ifade özgürlüğünden din ve vicdan alanına kadar uzanan geniş bir spektrumda hem devletin doğrudan müdahalelerini durdurmakta hem de üçüncü tarafların aşırı eylemlerini engellemektedir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Oleksandr et al. 2022; Pollicino and De Gregorio 2024). Orantılılık ilkesi, eşitlik ve meşru amaç değerlendirmeleri ise bu sürecin vazgeçilmez unsurlarıdır; ihlal tespit edildiğinde yargı anayasal ve uluslararası standartlar doğrultusunda karar vererek hakların yeniden tesisini sağlar. Bununla birlikte, bazı hukuk sistemlerinde yargısal korumanın kapsamı ve işleyişi tartışmalı olabilir; örneğin, şüpheli belirlenmesi sürecinde yargısal denetimin genişletilmesi, hukuki süreçlerin uzamasına ve hakların etkin korunmasında zorluklara yol açabilmektedir. Bu durum, yargının hem koruyucu hem de engelleyici bir unsur olarak işlev görmesi gerektiğini düşündürmekte ve negatif statü haklarının korunmasında denge arayışının önemini ortaya koymaktadır (Gumbira, Nurhayati, and Wahyuni 2018).

4.4.3 Uluslararası Hukukta Negatif Statü Hakları

Uluslararası hukukta negatif statü hakları, bireylerin devletin müdahaleci eylemlerine karşı korunmasını sağlayan ve anayasal güvencelerle desteklenen temel özgürlüklerin global düzeyde tanımlanması ve uygulanması anlamına gelir. Bu haklar yalnızca ulusal anayasa metinlerinde değil, bölgesel ve evrensel insan hakları belgelerinde yer alır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICCPR) gibi belgeler, devletin müdahale etmeme yükümlülüğünü açıkça ortaya koyar. ICCPR'nin 2. maddesi taraf devletlere "haklara saygı gösterme" ve "hakları güvence altına alma" yükümlülüğü getirir; burada güvence altına alma, pasif koruma yanında ihlalleri önleme tedbirlerini de içerir. Negatif statü haklarının uluslararası bağlamda yorumlanmasında bireysel-kolektif dikotomisi dikkate alınır. Karel Vašák'ın kuşak ayrımında birinci kuşak haklar (yaşam hakkı, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü vb.) negatif nitelikte olup bireyin devlet karşısındaki bağımsızlığını korumayı hedefler (Domaradzki, Khvostova, and Pupovac 2019). Bu çerçevede, modern dönemde ulusötesi meselelerle iç içe geçmiş durumdadır; örneğin mülteci krizlerinde ifade özgürlüğü veya özel hayatın gizliliği yalnızca birey-devlet ilişkisi olarak değil, uluslararası toplumun ortak sorumluluk alanı olarak ele alınır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarında negatif statü haklarının korunmasında orantılılık ilkesi ve meşru amaç kriterleri öne çıkar. AİHM, adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye erişimin mutlak olmadığını ancak sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiğini belirtir (Oleksandr et al. 2022). Bu yaklaşım ifade özgürlüğü veya özel hayatın gizliliği gibi diğer negatif statü haklarına uygulanarak sınırlamaların ölçülü olması şart koşulur. Kamu yararı gerekçesiyle yapılan müdahalelerin uluslararası standartlarda denetlenmesi sağlanır; aksi durumda sözleşme ihlali tespit edilir. Uluslararası hukukta negatif statü güvencesinin teknik boyutu da önemlidir. Dijital platformların güç kazanmasıyla birlikte veri koruma ve mahremiyet alanlarında ihlal riski artmıştır; bu durum yalnızca ulusal düzeyde değil Avrupa Birliği gibi bölgesel yapıların hukuki düzenlemeleri aracılığıyla da ele alınmaktadır. Burada devletin yükümlülüğü sadece

kendi eylemlerini durdurmak değil, üçüncü tarafların aşırı veri toplama faaliyetlerini engellemektir. Negatif statü haklarının uluslararası düzeyde uygulanmasında yargısal denetim mekanizmaları kritik rol oynar. AIHM ve diğer bölgesel mahkemeler, devletlerin uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetler (Oleksandr et al. 2022). Orantılılık testi ve meşru amaç incelemesi bu denetimin temel araçlarıdır. Mahkemeler kamu yararı ile bireysel özgürlükleri dengelerken ayrımcılık yapmayan eşitlikçi uygulamaları önceliklendirir. Hindistan'ın COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara eşit kısıtlama politikası, kamu sağlığı amacıyla getirilen sınırların ayrımcılık yapılmadan uygulanmasına örnek teşkil eder; bu tür uygulamalar orantılılık ilkesinin gözetildiğini gösterir (Nagar and Rastogi 2024). Uluslararası belgelerde tanımlanan negatif statü hakları ayrıca kolektif haklarla kesişebilir. Çevre hakkı gibi konular her ne kadar pozitif yönlü hizmet sunumu gerektirse de kirlenmeye karşı yasaklar negatif boyutu oluşturur; bu yasaklar bireyi olumsuz etkilerden korurken kolektif ekolojik faydayı da güvence altına alır (Jeffords and Minkler 2014). Bu tür hakların uluslararası uygulaması hem bireysel hem topluluk düzeyinde değerlendirilmeli; farklı ülkelerin anayasaları ile uyumlu hale getirilmelidir. Sonuç olarak uluslararası hukukta negatif statü hakları bireylerin devlet müdahalesinden uzak tutulmasını sağlayan pasif koruma yükümlülüğü ile birlikte üçüncü taraflara karşı engelleyici tedbirleri içerir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Oleksandr et al. 2022; Pollicino and De Gregorio 2024). Orantılılık ilkesi, meşru amaç kriteri ve ayrımcı olmayan eşitlikçi uygulamalar bu korumanın sürdürülebilirliği için vazgeçilmezdir. Bölgesel mahkeme kararları ile evrensel sözleşmeler arasındaki etkileşim ise bu hakların global ölçekte korunmasını güçlendiren unsurlardır.

5 Pozitif ve Negatif Statü Haklarının Karşılaştırılması

5.1 Benzerlikler ve Farklılıklar

Pozitif ve negatif statü hakları arasındaki benzerlikler incelendiğinde, her iki kategorinin de temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alınması amacını taşıdığı görülmektedir. Her iki türde de bireyin devletle ilişkisini düzenleyen normatif çerçeve ve yargısal denetim mekanizmaları belirleyici rol oynar. Örneğin hem pozitif hem negatif statü haklarında uluslararası belgeler bağlayıcı kaynak olarak işlev görür; Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere eğitimden sağlığa kadar aktif görevler yüklerken (Tymoshenko et al. 2021), Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICCPR) ise devletlere müdahaleden kaçınma ve hakları güvence altına alma yükümlülüğü getirir (Domaradzki, Khvostova, and Pupovac 2019). Bu yaklaşım, iki kategori arasındaki ortak noktayı ortaya koyar: ulusal uygulamanın uluslararası normlarla uyum içinde yürütülmesi gerekliliği. Her iki statüde de yargısal denetim hak ihlallerini önlemek açısından merkezi önemdedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarında adil yargılanma hakkı bakımından mahkemeye erişimin mutlak olmadığı, ancak sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiği belirtilmiştir (Oleksandr et al. 2022). Bu usuli güvencelerin korunması hem pozitif statü haklarının (pozitif edimlerle sağlanan hizmetlerin erişilebilirliği) hem de negatif statü haklarının (devletin müdahaleden kaçınması) uygulanmasında benzer mantıkla işler; sınırlamalar meşru amaca dayanmalı ve orantılı olmalıdır. Bununla birlikte farklılıklar da net biçimde görülmektedir. Pozitif statü haklarında devlet "aktif" rol üstlenir; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlarda hizmet sağlar. Vietnam Anayasası'nda mülkiyet hakkı, meslek seçiminde serbestlik, çalışma özgürlüğü ve kültürel yaşama katılım bu kapsamda örnek olarak yer almıştır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Hindistan Anayasası'nda azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı pozitif yükümlülüğe klasik bir örnektir; bu yükümlülük devletin ayırım gözetmeksizin mali destek sağlamasını zorunlu kılar (Nagar and Rastogi 2024). Polonya Anayasası'nda sanatsal yaratıcılık özgürlüğü, bilimsel araştırma yapma hürriyeti ve kültürel değerleri koruma görevi yine pozitif edimlerdir (Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020). Çevre hakkı da pozitif niteliğe sahip olup temiz çevrede yaşama hakkı ve temiz suya erişim devletin somut hizmet sunmasını gerektirir (Jeffords and Minkler 2014). Negatif statü haklarında ise devletin "pasif" kalması esastır. Bedensel dokunulmazlık, işkence yasağı, sağlık ve onurun korunması gibi çekirdek unsurlar Vietnam Anayasası'nın demokratik özgürlükler grubunda tanımlanmıştır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Özel hayatın gizliliği ve haberleşme özgürlüğü ile ilgili korumalar bu kategoride yer alır. Devlet normal koşullarda inanç alanına müdahale etmez; Hindistan'da pandemi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamaların tüm topluluklara eşit uygulanması orantılılık ilkesinin gözetildiği bir örnektir (Nagar and Rastogi 2024). Kanada'daki Roncarelli davasında yürütmenin ifade özgürlüğüne yönelik keyfi eylemleri yargı tarafından durdurulmuştur; bu karar negatif statü hakkının somut bir uygulamasını göstermektedir (Adams 2010). Her iki türde de bazı durumlarda kesişme noktaları bulunur. Gıda hakkı örneğinde Uganda'da yaşanan ihlal hem pozitif hem negatif boyuttu: devlet en savunmasız kesimlere erişemeyerek aktif hizmet sunmamış (pozitif ihlal) ve olumsuz etkilenmeme hakkını ortadan kaldırmıştır (negatif ihlal)

(Olafsen et al. 2018). Çevre hakkında temiz suya erişim pozitif edim iken kirlenmeye karşı yasaklar negatif koruma sağlar; böylece aynı konu üzerinde farklı statüler işletilir (Jeffords and Minkler 2014). Hukuki nitelik bakımından fark, yükümlülüğün yönünde ortaya çıkar. Pozitif statüde devlet belirli hizmetleri sunmakla yükümlüyken negatif statüde müdahaleden kaçınmak ve mevcut özgürlük alanlarını korumak söz konusudur. Bununla birlikte her iki kategoride de orantılılık ilkesi ve ayrımcı olmayan eşitlikçi uygulamalar sürdürülebilirliğin vazgeçilmez unsurlarıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında ölçülü denge arayan değerlendirmeleri bu ortak noktayı vurgular (Oleksandr et al. 2022). Uluslararası bağlamda da benzerlikler vardır: her iki grup da sözleşme hükümleriyle korunur ve bölgesel mahkemeler tarafından denetlenir. Din özgürlüğünde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi her iki kategoriye ilişkin yorumlarda kullanılır; Polonya Anayasa Mahkemesi ritüel hayvan kesimi kararında hayvan refahının din özgürlüğünü sınırlayan meşru sebepler arasında olmadığını belirtmiştir (Goźdz-Roszkowski 2023), böylece yüksek değerlerin korunması ortak hedef olarak öne çıkmıştır. Sonuç itibarıyla pozitif ile negatif statü haklarının benzerliği temel insan onuru ve özgürlüklerini koruma amacı taşımaları ile ulusal-uluslararası hukuk çerçevesinde tanımlanmalarıdır. Farklılık ise biri aktif hizmet sunumu gerektirken diğerrinin pasif müdahale etmeme esasına dayanmasıdır; her ikisinde de eşitlikçi uygulamalar, orantılılık ilkesi ve yargısal denetim vazgeçilmezdir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Birmanova, Balgimbekova, and Lavnichak 2020; Jeffords and Minkler 2014).

5.2 Hakların Birbirini Tamamlaması

Pozitif ve negatif statü haklarının birbirini tamamlaması, farklı yönlerde tanımlanmış yükümlülüklerin aynı olay veya politika alanında birlikte uygulanmasıyla ortaya çıkar. Bu durum, bir hakkın hem devletin aktif hizmet sunma görevini (pozitif) hem de müdahaleden kaçınma yükümlülüğünü (negatif) içermesi anlamına gelir. Benzer şekilde çevre hakkı da iki statünün eş zamanlı uygulanabileceği bir alandır. Temiz çevrede yaşama ve temiz suya erişim devletin aktif hizmet sunmasını gerektirirken (Jeffords and Minkler 2014), kirlenmeye karşı getirilen yasaklar negatif statü boyutunu oluşturur. Burada pozitif edim çevresel altyapıyı kurmak ve sürdürülebilirlik tedbirlerini almak iken, negatif yön kirlenmeye faaliyetleri engellemektir. Her iki yükümlülük birlikte yürütüldüğünde ekolojik denge korunur ve bireylerin sağlıklı yaşam hakkı sürdürülebilir hale gelir. Eğitim hakkı uygulamalarında da tamamlayıcı etki görülür. Hindistan Anayasası azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkını pozitif bir yükümlülük olarak tanımlarken, bu kurumlara müdahale etmeme görevi negatif statü kapsamında yer alır. Devletin mali destek sağlama görevi ile kurumsal özerkliği koruma yükümlülüğü eş zamanlı işlediğinde hem kültürel çeşitlilik korunur hem de eğitim hizmeti eşitlikçi biçimde sunulur. Sağlık hakkı pandemiler gibi olağanüstü durumlarda her iki statünün birlikte uygulanmasını gerektirebilir. COVID-19 sürecinde Hindistan'da dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü bir tedbir iken, tüm topluluklara eşit uygulanması negatif güvencelerin ihlal edilmesini sağlamıştır (Nagar and Rastogi 2024). Bu tür dengeli uygulamalar, kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında ölçülü denge kurulmasını mümkün kılar. Özel hayatın gizliliğinde de tamamlayıcı yön vardır. Negatif statü çerçevesinde devlet bireyin mahrem alanına müdahale etmemekle yükümlüdür (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023), ancak modern teknolojilerin yarattığı veri güvenliği riskleri karşısında üçüncü tarafların aşırı veri toplamasını engelleyecek teknik altyapıyı oluşturmak pozitif edimdir (Pollicino and De Gregorio 2024). GDPR'da otomatik karar vermeye tabi olmama hakkının tanımlanması ve işlem mantığının açıklanmasına ilişkin düzenlemeler bu iki yönlü korumayı uluslararası düzeyde pekiştirir. Mülkiyet hakkı da benzer biçimde çift yönlü korunabilir. Vietnam Anayasası'nda mülkiyet hakkı ekonomik grup içinde pozitif bir yetki olarak tanımlansa da (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023), keyfi el koymaya karşı koruma sağlaması fiilen negatif boyut taşır. Devlet hem mülk edinme ve kullanma imkanlarını yaygınlaştırmalı (pozitif) hem de hukuksuz müdahaleleri engellemeli (negatif). Yargısal denetim bu tamamlayıcı işleyişin güvencesidir. Mahkemeler "minimum core" yaklaşımıyla pozitif çekirdeğin her durumda sağlanması gerektiğini belirtirken (Munaretto 2024), orantılılık ilkesiyle negatif güvencelerin kapsamını korur (Oleksandr et al. 2022). Roncarelli davasında yürütmenin ifade özgürlüğüne yönelik keyfi eylemlerinin durdurulması negatif statü uygulamasıdır (Adams 2010); aynı mantıkla mahkeme, devletin eğitim veya sağlık gibi alanlarda temel hizmetleri yerine getirmemesini de ihlal olarak değerlendirebilir. Uluslararası belgelerde tanımlanan bazı haklar doğrudan tamamlayıcı yapıdadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi din özgürlüğünün sınırlandırılabilmesi için meşru sebepleri tanımlar; Polonya Anayasa Mahkemesi ritüel hayvan kesimi kararında hayvan refahının bu sebepler arasında olmadığını belirtmiş (Goźdz-Roszkowski 2023), böylece dini pratiğin korunması için negatif güvenceyi vurgulamış ancak aynı zamanda kültürel hakların sürdürülmesi için pozitif alan açmıştır. Sosyal güvenlik hakkı ise kriz durumlarında iki statüyü birleştirir. Ukrayna Anayasası'nda tam veya geçici malullük, işsizlik, yaşlılık gibi sosyal risklerde yardım alma hakkı pozitif edimdir (O. Melnychuk and M. Melnychuk 2019); bu yardımın

geciktirilmemesi veya ayrımcılık yapılmadan verilmesi ise negatif güvencedir. Bu örnekler gösteriyor ki hakların birbirini tamamlaması hukukî etkiğinin artması anlamına gelir: devlet aktif görevlerini yerine getirirken aynı zamanda özgürlük alanlarına dokunmaktan kaçınmalı, üçüncü tarafların ihlallerini önlemelidir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Jeffords and Minkler 2014; Olafsen et al. 2018). Böyle bir kombinasyon anayasa hukukunun pratikte daha kapsayıcı ve dayanıklı işlemlerini sağlar; bireylerin yaşam kalitesi yükselirken özgürlük alanları da korunur.

5.3 Haklar Arasında Çatışma ve Denge

5.3.1 Çatışma Durumlarının Çözümü

Pozitif ve negatif statü hakları arasındaki çatışma durumlarında çözüm arayışları, kaynak yetersizliği, meşru amaçlar ve kamu yararı gibi gerekçelerle yapılan sınırlamaların hukuki incelemesi üzerinden yürütülmektedir. Bu tür çatışmalar, bir hakkın aktif hizmet sunumu gerektiren pozitif yönü ile müdahaleden kaçınma yükümlülüğünü ifade eden negatif yönünün aynı olayda karşı karşıya gelmesi halinde ortaya çıkar. Mahkemeler bu durumlarda “minimum core” yaklaşımını esas alarak, her koşulda yerine getirilmesi gereken asgari içeriğın korunmasını zorunlu görür; çekirdek kısmın ortadan kaldırılması kaynak yetersizliği gerekçesiyle dahi meşru kabul edilmez (Munaretto 2024). Böylece pozitif yükümlülük ile negatif güvencenin birlikte işlediğı durumlarda bile, insan onuru gibi yüksek değerler öncelikli olarak korunur. Mahkeme bu tür davalarda devletin politika ve kaynak tahsisindeki ihmallerini değerlendirerek hem hizmetin sağlanması hem de mevcut özgürlük alanının korunması için gerekli tedbirleri hükme bağlayabilir. Böylece çatışmanın çözümü, iki yükümlülüğün aynı anda yerine getirilmesini sağlayan bütüncül bir denetim süreci ile mümkün olur. Din özgürlüğü ile kamu sağlığının korunması gibi alanlarda da benzer çatışma senaryoları yaşanabilmektedir. Hindistan’da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü bir tedbir iken, tüm topluluklara eşit uygulanması sayesinde negatif güvencelerin ihlal edilmemesi sağlanmıştır (Nagar and Rastogi 2024). Mahkeme burada orantılılık ilkesini gözetmiş; kamu yararının gerektirdiğı sınırlamanın ayrımcı olmayan biçimde uygulanmasını meşru bulmuştur. Bu örnek, haklar arasındaki dengede ölçülü sınırlamalarla çatışmanın giderilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Uluslararası düzeyde de hak çatışmaları orantılılık testi ve meşru amaç incelemesiyle çözümlenmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye erişimin mutlak olmadığı ancak sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiğı vurgulanır (Oleksandr et al. 2022). Bu yaklaşım ifade özgürlüğü veya özel hayatın gizliliğı gibi diğerk negatif statü hakları ile pozitif yükümlülükler arasında yapılacak dengelemlerde de geçerli olup; sınırlama meşru amaca dayanmalı ve orantılı olmalıdır. Kamu yararı gerekçesiyle yapılan müdahaleler ölçsüz olduğunda sözleşme ihlali tespit edilir. Polonya Anayasa Mahkemesi’nin ritüel hayvan kesimine ilişkin kararında hayvan refahının din özgürlüğünü sınırlayan meşru sebepler arasında olmadığı belirtilmiş; yüksek değerler olarak insan onuru ve vicdan özgürlüğünün sınırlandırılması reddedilmiştir (Goźdz-Roszkowski 2023). Bu yorum, spesifik değerlerin soyut değerlerle karşılaştığı durumlarda önceliğın nasıl belirleneceğini gösterir. Çatışma çözümü burada devletin dini pratiklere yönelik değerlendirme yapamayacağı yönünde kararla sonuçlanmış; böylece negatif statü güvencesi korunmuştur. Algoritmik platformların veri toplama faaliyetleri de özel hayatın gizliliğı ile pozitif statüdeki kamu güvenliğı veya hizmet sunumu yükümlülükleri arasında çatışma doğurabilir (Pollicino and De Gregorio 2024). Devlet, pasif kalma yükümlülüğünün yanı sıra üçüncü tarafların aşırı veri toplama faaliyetlerini engelleyerek özel hayatı korumalıdır. Çatışma çözümünde burada devreye giren mekanizma teknik düzenlemeler ve şeffaflık standartlarının uygulanmasıdır; GDPR’da yer alan otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı ve işlem mantığının açıklanması yükümlülüğü, hakların birlikte korunmasına olanak tanır. Mülkiyet hakkı ile çevre koruma politikaları arasında da benzer gerilimler oluşabilir. Vietnam Anayasası’nda mülkiyet hakkı pozitif yönlü olarak tanımlansa da fiili uygulamada keyfi el koymaya karşı koruma sağlanması negatif boyut taşır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Çevresel düzenlemeler kirlenmeyi önleme amacıyla mülk kullanımını sınırlandırabilir; burada mahkemeler kamu yararı ile bireysel mülkiyet hakkı arasında denge kurar ve sınırların orantılı olup olmadığını denetler (Jeffords and Minkler 2014). Yargısal denetim süreçlerinde çatışmanın çözümü çoğunlukla şu adımlarla ilerler: önce her iki hak kategorisinin kapsamı belirlenir, ardından meşru amaç olup olmadığı incelenir, son olarak ise sınırlamanın orantılı olup olmadığı değerlendirilir (Oleksandr et al. 2022). Orantılılık testi her iki statünün birlikte korunmasına olanak sağlayacak ölçülü bir yaklaşımı teşvik eder. Sonuç itibarıyla pozitif ve negatif statü hakları arasındaki çatışmaların çözümü, hem ulusal hukukta hem uluslararası normatif çerçevede orantılılık ilkesi, minimum core standardı ve ayrımcı olmayan eşitlikçi uygulamalar üzerinden yürütülen yargısal denetimle mümkündür (Munaretto 2024; Olafsen et al. 2018; Nagar and Rastogi 2024; Oleksandr et al. 2022). Bu mekanizmalar sayesinde kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasında dengeli çözümler üretilmekte; hakların

sürdürülebilir şekilde korunması sağlanmaktadır.

5.3.2 Hakların Önceliklendirilmesi

Hakların önceliklendirilmesi, pozitif ve negatif statü hakları arasında ortaya çıkan çatışma durumlarında hangi hak veya yükümlülüğün hukuki olarak önceye alınacağına dair ölçütlerin belirlenmesini ifade eder. Bu süreçte yargısal denetim, meşru amaç analizi, orantılılık testi ve “minimum core” yaklaşımı gibi yöntemler kullanılır. Mahkemeler, söz konusu hakların kapsamını tanımladıktan sonra kamu yararı ile bireysel özgürlük arasındaki dengeyi kurmaya çalışır; özellikle insan onuru gibi yüksek değerler söz konusu olduğunda bazı hakların önceliklendirilmesi kaçınılmaz hale gelir (Munaretto 2024). Uganda’daki gıda hakkı ihlali örneği bu bağlamda dikkate değerdir. Devletin en savunmasız kesimlere ulaşamaması hem pozitif yükümlülüğün yerine getirilmemesi hem de olumsuz etkilenecek hakkının ihlali anlamına gelmiştir (Olafsen et al. 2018). Yargısal kararlar burada minimum çekirdeğin korunmasını esas alarak gıda dağıtımı ve beslenme hakkını incelemiştir; böylece yaşamın sürdürülmesi için temel koşulların sağlanması diğer haklara nazaran üstün kabul edilmiştir. Bu yaklaşımda sosyal refahın çökmesini önlemek ve hukuki yükümlülüğü yerine getirmek amacıyla pozitif edim öncelikli hale gelmiştir. Hindistan’da COVID-19 pandemisi sırasında kamu sağlığı gerekçesiyle dini topluluklara getirilen kısıtlamalar da hak önceliklendirmesinin tipik bir örneğini sunar. Tedbirler halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü bir politika olarak uygulanmış; aynı zamanda tüm topluluklara eşit şekilde yanıtılarak negatif statü güvencesi muhafaza edilmiştir (Nagar and Rastogi 2024). Mahkeme, halk sağlığı riskini ortadan kaldırmanın inanç özgürlüğünün sınırlandırılmasına meşru bir temel oluşturduğunu belirtmiş; burada sağlık hakkı kısa vadede daha yüksek önceliğe sahip görülmüştür. Ancak eşitlik ilkesinin gözetilmesi sayesinde sınırlamanın ayrımcı olmayan biçimde yürütülmesi sağlanmış ve negatif güvencenin özü zedelenmemiştir. Uluslararası hukukta da benzer karar mantıkları mevcuttur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye erişim mutlak kabul edilmemekte; getirilen sınırlamanın hakkın özünü zedelememesi gerektiği vurgulanmaktadır (Oleksandr et al. 2022). Bu işleyiş hakların önceliklendirilmesinde, sınırlamaların ölçülü olup olmadığının belirlenmesine olanak tanır. Mahkeme kamu yararı ile bireysel özgürlük arasındaki dengeyi kurarak hangi değer daha ağır bastığını tespit eder; böylelikle meşru amaç taşıyan ancak ölçüsüz olmayan sınırlamalarla daha yüksek öncelikli görülen hak korunur. Bu yaklaşım, spesifik değerlerin karşısında soyut ve kökensel nitelikteki hakların nasıl önceliklendirilebileceğini göstermektedir. Böylece devlet hem müdahaleden kaçınmak (negatif) hem de üçüncü taraf ihlallerini engellemek (pozitif) için gerekli tedbirleri uygular; yarattığı şeffaflık standartları ile özel hayatın dokunulmazlığı diğer amaçlara göre öne çıkar. Mülkiyet hakkı ile çevre koruma politikaları arasındaki çatışmalarda ise mahkemeler kirlenmeyi önleme politikalarının kamu yararı açısından meşru olduğunu kabul etmiş fakat sınırlamanın orantılı olması gerektiğini vurgulamıştır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Jeffords and Minkler 2014). Burada çevre hakkı kolektif faydayı artıran yönü dolayısıyla kısa vadede mülkiyet kullanımına ilişkin bazı düzenlemeleri önceleyebilir; ancak bireysel mülkiyetin özüne dokunulmamalıdır. Hakların önceliklendirilmesinde kullanılan orantılılık testi genellikle üç aşamadan oluşur: meşru amaç olup olmadığını belirleme, uygunluk ve gereklilik analizini yapma, son olarak da dar anlamda orantılılık değerlendirmesi (Oleksandr et al. 2022). Bu prosedür hem ulusal hukukta hem uluslararası bağlamda uygulanarak farklı kategorilerdeki hakların birlikte korunmasını sağlar. Minimum core standardı ise özellikle pozitif statü haklarında asgari hizmetlerin her durumda sağlanmasını zorunlu kılar; bu çekirdek içerik diğer çatışan değerler karşısında üstünlüğe sahip olur (Munaretto 2024). Sonuç itibarıyla hakların önceliklendirilmesi sürecinde yargısal denetim mekanizmaları, kamu yararı ile bireysel özgürlük arasındaki hassas dengede hangi hakkın üstün tutulacağını belirleyen hukuki araçlardır. İnsan onuru, yaşamı sürdürme koşulları veya toplumsal istikrar gibi yüksek değerler çoğunlukla ilk sırada yer alırken; diğer haklar bu temel kriterlere göre konumlandırılır (Olafsen et al. 2018; Nagar and Rastogi 2024; Goźdz-Roszkowski 2023; Pollicino and De Gregorio 2024). Bu yapı sayesinde anayasal güvenceler sürdürülebilir biçimde korunur ve politika uygulamalarında dengeli çözümler üretilir.

5.3.3 Orantılılık İlkesi

Orantılılık ilkesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında kullanılan en kritik hukuki ölçütlerden biri olup, pozitif ve negatif statü hakları arasındaki çatışmalarda denge kurma fonksiyonuna sahiptir. Bu ilke, getirilen sınırlamanın meşru amaca dayanmasını, uygun araçlarla hedefe ulaşılmasını ve bireysel özgürlüğü gereğinden fazla kısıtlamamasını şart koşar (Oleksandr et al. 2022). Yargısal denetim süreçlerinde orantılılık testi çoğunlukla üç veya dört aşamada uygulanır: önce meşru amacın varlığı incelenir, ardından uygunluk ve gereklilik analizi yapılır, son olarak dar anlamda orantılılık (proportionality stricto sensu) değerlendirmesi gerçekleştirilir (Munaretto 2024). Bu yapı hem ulusal hukukta hem uluslararası bağlamda kullanılarak farklı kate-

gorilerdeki hakların birlikte korunmasını sağlar. Pozitif statü haklarının sınırlandırılmasında orantılılık ilkesi, devletin aktif edimlerini kamu yararı ile uyumlu hale getirirken bireyin hak özünü zedelememesini garanti altına alır. Uganda'daki gıda hakkı ihlali örneğinde, devletin en savunmasız kesimlere ulaşamaması hem pozitif aktif hizmet sunumunu yerine getirememesi hem de olumsuz etkilenmeme hakkını (negatif) ihlal etmesi anlamına gelmiştir (Olafsen et al. 2018). Burada mahkeme minimum çekirdeğin sağlanmasının zorunlu olduğunu belirterek yaşamı sürdürme koşullarının korunmasını diğer değerler karşısında önceliklendirmiştir. Orantılılık çerçevesinde bu yaklaşım, yaşam hakkı gibi yüksek değerlerin korunmasını öncelikli görürken sınırlamanın ölçülü olmadığını ortaya koymuştur. Negatif statü haklarında ise orantılılık ilkesinin uygulanışı, devletin müdahale yetkisini dengeler. Hindistan'da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü bir tedbir olarak hayata geçirilmiş; aynı zamanda tüm topluluklara eşit şekilde uygulanarak negatif güvencelerin ihlal edilmemesi sağlanmıştır (Nagar and Rastogi 2024). Mahkeme burada kamu yararının gerektirdiği sınırlamanın ayrımcı olmayan biçimde uygulanmasını meşru bulmuş; eşitlik ilkesinin gözetilmesi sayesinde sınırlamanın özünü zedelediği sonucuna ulaşmıştır. Böylece orantılılık ilkesi kamu sağlığı ile din özgürlüğü arasında ölçülü bir dengenin kurulmasına aracılık etmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında orantılılık testinin ana unsurları net biçimde tanımlanmıştır. Adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye erişimin mutlak olmadığı ancak sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiği vurgulanmıştır (Oleksandr et al. 2022). Bu yaklaşım ifade özgürlüğü veya özel hayatın gizliliği gibi diğer negatif statü haklarına uygulanarak sınırlamaların ölçülü olması şart koşulur; kamu yararı gerekçesiyle yapılan müdahalelerin sözleşme standartlarında denetlenmesi sağlanır. AIHM'in metot olarak kullandığı uygunluk-gerekliklik-orantılılık değerlendirmesi, farklı statülerdeki hakların çatışmalarında hangi değerlerin öne çıkacağını belirleyen hukuki çerçeve oluşturur. Mülkiyet hakkı ile çevre koruma politikaları arasındaki çatışmalarda da orantılılık testi kritiktir. Vietnam Anayasası'nda mülkiyet hakkı pozitif yönlü olarak tanımlansa da fiili uygulamada keyfi el koymaya karşı koruma sağlanması negatif statü boyutu taşır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Çevresel düzenlemeler kirlenmeyi önleme amacıyla mülk kullanımını sınırlandırabilir; burada mahkemeler kamu yararı ile bireysel mülkiyet hakkı arasında denge kurar ve sınırların orantılı olup olmadığını denetler (Jeffords and Minkler 2014). Bu örneklerde dar anlamda orantılılık değerlendirmesiyle kamu yararının amacı doğrultusunda yapılan sınırlamanın bireyin mülkiyet hakkına gereğinden fazla zarar verip vermediği sorgulanmaktadır. Orantılılık ilkesi ayrıca "minimum core" standardıyla birleştiğinde daha etkili bir koruma mekanizması haline gelir. Mahkemeler asgari hizmetlerin –örneğin temel sağlık veya eğitim imkanlarının– her durumda sağlanması gerektiğini belirtir; bu çekirdek içerik diğer çatışan değerler karşısında üstün tutulur (Munaretto 2024). Böylece kaynak yetersizliği gerekçesiyle çekirdeğin ortadan kaldırılması meşru kabul edilmez; ilke, pozitif ve negatif yükümlülüklerin birlikte yürütülmesini sağlayacak ölçülü çözümleri teşvik eder. Sonuç olarak orantılılık ilkesi, pozitif ve negatif statü haklarının dengesinde hem ulusal anayasa hükümleri hem de uluslararası normatif çerçevede uygulanan vazgeçilmez bir denetim aracıdır (Olafsen et al. 2018; Nagar and Rastogi 2024; Goźdz-Roszkowski 2023; Pollicino and De Gregorio 2024). Kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasındaki hassas dengede ölçülü sınırlar belirleyerek hakların sürdürülebilir biçimde korunmasını sağlar; insan onuru gibi yüksek değerleri esas alan yaklaşımı ise çatışma durumlarında belirleyici olur.

6 Anayasa Hukukunda Hakların Uygulanması ve Denetimi

6.1 Yargısal Denetim Mekanizmaları

Yargısal denetim mekanizmaları, anayasa hukukunda temel hakların korunması ve uygulanmasında devletin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin hukuki olarak incelenmesini sağlayan araçlardır. Bu mekanizmalar, pozitif ve negatif statü haklarının çatışma veya ihlal durumlarında devreye girerek hem hizmet sunumunun etkinliğini hem de müdahalelerden kaçınma yükümlülüğünün sürdürülebilirliğini kontrol eder. Mahkemeler tarafından yürütülen denetim sürecinde, sınırlamaların meşru amaca dayanıp dayanmadığı ve orantılılık ilkesine uygunluğu araştırılır; böylece kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasındaki dengenin bozulmaması sağlanır (Oleksandr et al. 2022). "Minimum core" yaklaşımı çerçevesinde yüksek yargı organları, her koşulda sağlanması gereken asgari içeriğin korunmasını zorunlu kabul eder; kaynak yetersizliği gerekçesiyle bu çekirdeğin ortadan kaldırılmasını hukuken reddeder (Munaretto 2024). Uganda'daki gıda hakkı ihlali örneği yargısal denetimin önemini açık biçimde gösterir. Devletin en savunmasız kesimlere ulaşamaması hem pozitif yükümlülüğün yerine getirilemediğini hem de negatif statü güvencesinin fiilen ortadan kalktığını ortaya koymuştur (Olafsen et al. 2018). Bu tür durumlarda mahkeme, devletin politika ve kaynak tahsisindeki ihmallerini inceleyerek gerekli tedbirlerin alınmasına hükmedebilir; böylece sosyal refahın bozulması önle-

nir ve anayasal koruma yeniden tesis edilir. Hindistan Anayasası'ndaki azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı gibi pozitif yükümlülükler kapsamında devletin ayırım gözetmeksizin mali destek sağlaması zorunludur. Yargısal denetim, bu desteğin verilmemesi veya eşitsiz uygulanması halinde anayasal hükümlerin bağlayıcılığını hatırlatarak devletin edimini yerine getirmesini sağlar. Sağlık hakkı gibi kolektif faydaya sahip hakların sınırlarının belirlenmesinde yargı yine kritik bir role sahiptir. Pandemi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalarda mahkeme orantılılık ilkesini gözetmiş, halk sağlığının korunması amacıyla yapılan sınırlamanın tüm topluluklara eşit uygulanmasını şart koşmuştur (Nagar and Rastogi 2024). Böylece pozitif tedbir ile negatif güvencenin çatışmasında ölçülü çözüm üretilmiştir. Çevre hakkı özelinde de temiz suya erişim ve kirlenmenin önlenmesi konularında devletin aktif görevlerinin eksik kalması halinde mahkemeler doğrudan müdahalede bulunabilir; kirlenmeyi önleme negatif boyut taşısa da çevresel değerleri koruma pozitif yükümlülük olarak yorumlanır (Jeffords and Minkler 2014). Uluslararası belgeler yargısal denetimin kapsamını genişleten önemli kaynaklar olarak işlev görür. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere eğitimden sağlığa kadar çeşitli alanlarda görevler yüklemekte; bu görevlerin iç hukuka aktarılması sürecinde mahkemeler politika uyumunu kontrol eder (Tymoshenko et al. 2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında, kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında ölçülü denge arayan değerlendirmeler yargısal denetimin metodolojisini şekillendirir (Oleksandr et al. 2022). Orantılılık testi üç aşamada yürütülür: meşru amaç olup olmadığının tespiti, uygunluk-gereklilik analizi ve dar anlamda orantılılık değerlendirmesi. Bu yapı hak çatışmalarında karar verirken hangi değer korunacağını belirleyen standarttır. Bu tür kararlar yargısal denetimin negatif statü güvencesini aktif olarak işletme yeteneğini ortaya koyar. Modern teknolojilerin yarattığı veri güvenliği riskleri karşısında da yargısal mekanizmalar devreye girer. GDPR'da tanımlanan otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı ve işlem mantığının açıklanması yükümlülüğü, özel hayatın gizliliğinin ihlali için şeffaflık standardı oluşturur (Pollicino and De Gregorio 2024). Böylece devlet pasif kalma yükümlülüğünü sürdürürken üçüncü tarafların ihlallerini engelleme sorumluluğunu da yerine getirir. Mülkiyet hakkı özelinde Vietnam Anayasası'nda pozitif yönlü tanımlansa da fiilen keyfi el koymaya karşı koruma sağlanması negatif statü boyutunu öne çıkarır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Yargısal süreçte mahkeme kamu otoritesinin yetkisiz tasarruflarını iptal edebilir; böylece bireyin ekonomik varlıkları üzerindeki bağımsızlığı korunur. Roncarelli davasındaki gibi ifadeye yönelik keyfi eylemleri durduran yüksek mahkeme kararları (Adams 2010), mülkiyet veya mahremiyet gibi diğer hak alanlarına uyarlanarak benzer koruma sağlayabilir. Sonuç olarak yargısal denetim mekanizmaları, anayasal hakların uygulanmasında hem pozitif hem negatif statü perspektifinden işlev gören dinamik araçlardır (Munaretto 2024; Olafsen et al. 2018; Nagar and Rastogi 2024; Jeffords and Minkler 2014). Meşru amaç analizleri, orantılılık testleri ve minimum core standardının gözetilmesi sayesinde kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında sürdürülebilir dengeler kurulmakta; ihlal tespit edildiğinde ise hukuki standartlara uygun kararlarla hakların yeniden tesis edilmesi sağlanmaktadır.

6.2 Anayasa Mahkemesi Kararlarının Rolü

Anayasa Mahkemesi kararları, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve anayasal düzenin sürekliliği açısından hem ulusal hem uluslararası çerçevede belirleyici bir rol oynar. Bu kararlar, devletin pozitif ve negatif statü haklarına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine dair yargısal değerlendirmelerin somutlaşmış biçimidir. Mahkeme, anayasa metinlerinde yer alan hakların uygulanmasında ortaya çıkan sınırlamaların meşru olup olmadığını, orantılılık ilkesine uygunluğunu ve "minimum core" standardını koruyup korumadığını denetler (Munaretto 2024). Bu denetim, kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasındaki dengeyi gözetten bir metodolojiye dayanır. Örneğin Hindistan'da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamaların tüm topluluklara eşit uygulanması yönünde verilen karar, mahkemenin kamu sağlığı ile din özgürlüğü arasındaki çatışmada ölçülü bir çözüm bulduğunu göstermektedir (Nagar and Rastogi 2024). Mahkeme burada halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü tedbirleri meşru görürken, ayrımcılık yapılmaması sayesinde negatif statü güvencesinin korunmasını sağlamıştır. Böylece aynı olayda hem pozitif hem negatif yükümlülüklerin dengelenmesi yargısal yorumla gerçekleştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi kararlarının bir diğer işlevi, ulusal uygulamalar ile uluslararası normatif yapıyı uyumlu hale getirmektir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında adil yargılanma hakkı bağlamında mahkemeye erişim sınırlamalarının özünü zedelememesi gerektiği vurgulanır (Oleksandr et al. 2022). Ulusal anayasa mahkemeleri bu standardı benimseyerek pozitif statü haklarının (örneğin eğitim veya sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği) ve negatif statü haklarının (müdahaleden kaçınma) korunmasında aynı mantığı uygular; sınırlamaların meşru amaca dayanması ve orantılı olması gerekmektedir. Algoritmik platformların veri toplama faaliyetleriyle ortaya çıkan özel hayatın gizliliği ihlalleri örneğinde de anayasa mahkemelerinin rolü dikkat çekicidir. GDPR'da yer alan otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı ve işlem mantığının açıklanması yükümlülüğü (Pollicino and De Gregorio 2024), özel hayatın

korunmasını sağlayacak uluslararası standartlardır. Anayasa Mahkemeleri bu standartları iç hukukta uygulayarak devletin pasif kalma yükümlülüğünün yanı sıra üçüncü taraf ihlallerini engelleme sorumluluğunu da yerine getirmesini sağlar. Mülkiyet hakkı özelinde Vietnam Anayasası'nda pozitif yönlü tanımlansa da fiilen keyfi el koymaya karşı koruma sağlanması negatif statü boyutunu öne çıkarır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Anayasa Mahkemesi böyle durumlarda kamu otoritesinin yetkisiz tasarruflarını iptal edebilir; bireyin ekonomik varlıkları üzerindeki bağımsızlığı korunur. Kanada'daki Roncarelli davasında olduğu gibi yürütmenin ifade özgürlüğüne yönelik keyfi eylemlerini durdurmak (Adams 2010), mülkiyet veya mahremiyet gibi diğer alanlarda da benzer şekilde uygulanabilir. Uganda'daki gıda hakkı ihlali kararı ise pozitif yükümlülük ile negatif güvencenin ortak ihlalini ortaya koymuştur (Olafsen et al. 2018). Mahkeme en savunmasız kesimlere ulaşılmamasını hem aktif hizmet sunumunun eksikliği hem de olumsuz etkilenmeme hakkının ihlali olarak değerlendirmiş; devletin politika ve kaynak tahsisindeki ihmallerini tespit ederek gerekli tedbirlerin alınmasına hükmetmiştir. Burada minimum core standardının korunması için yargısal yorum devreye girmiştir. Hak çatışmalarında orantılılık ilkesini uygulamak da anayasa mahkemelerinin görevleri arasındadır (Oleksandr et al. 2022). Meşru amaç analizi, uygunluk-gereklilik değerlendirmesi ve dar anlamda orantılılık testi ile kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında denge kurulur; sınırlamanın özüne dokunmadan hedefe ulaşılması sağlanır. Sonuç olarak anayasa mahkemesi kararları devletin temel haklara ilişkin yükümlülüklerini denetleyen, ulusal politikaları uluslararası standartlarla uyumlu hale getiren ve hak çatışmalarında dengeli çözümler üreten kritik araçlardır (Munaretto 2024; Olafsen et al. 2018; Nagar and Rastogi 2024; Jeffords and Minkler 2014). Negatif statü güvencesi ile pozitif yükümlülüklerin birlikte korunmasını sağlayan bu kararlar, demokratik hukuk düzeninde bireyin bağımsızlığını ve yaşam kalitesini güvence altına alır.

6.3 Uluslararası Mahkemelerin Etkisi

6.3.1 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), temel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda uluslararası düzeyde denetim sağlayan bir yargı organı olarak, taraf devletlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden (AİHS) kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini inceler. Mahkemenin karar süreçlerinde en dikkat çekici yöntemlerden biri, sınırlamalarla ilgili orantılılık testi ve meşru amaç incelemesidir. Adil yargılanma hakkına ilişkin içtihatlarda AİHM, mahkemeye erişimin mutlak olmadığını ancak getirilen sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiğini vurgular. Bu standart, sözleşmeye taraf devletlerin hem pozitif hem negatif statü haklarının uygulanmasında eşitlikçi ve ölçülü davranmasını gerektiren bir çerçeve sunar. Mahkeme kamusal yararı ilgilendiren durumlarda, temel hakların sınırlandırılması için meşru neden olup olmadığını denetler. Bunun yanı sıra sınırlandırmanın uygunluğu, gerekliliği ve dar anlamda orantılılığı değerlendirilerek hakların özüne dokunmadan hedefe ulaşılmasının mümkün olup olmadığı araştırılır (Oleksandr et al. 2022). Örneğin kamu sağlığı, kamu güvenliği veya başkalarının haklarının korunması gibi sebepler AİHS'nin ilgili maddelerinde meşru sınırlama gerekçeleri olarak yer alırken, bu gerekçelerin uygulamada suistimal edilmemesi için Mahkeme detaylı ölçülülük analizleri yapar. Din ve vicdan özgürlüğü bağlamında AİHM'in yaklaşımı da dikkat çekicidir. Böylece ulusal mahkemeler AİHM'in değer önceliklendirme mantığını kullanarak yüksek koruma standartlarını iç hukukta değerlendirmiştir. AİHM'in kararlarında negatif statü haklarının kapsamı geniş bir biçimde yorumlanır. Mahkeme, devletlerin müdahaleden kaçınma yükümlülüğünün yalnızca doğrudan eylemlerini durdurmakla sınırlı olmadığını; aynı zamanda üçüncü taraflardan gelebilecek ihlalleri engelleme sorumluluğunu da içerdiğini belirtir (Pollicino and De Gregorio 2024). Özel hayatın gizliliği ile ilgili davalarda veri güvenliği ve otomatik karar verme süreçlerine dair şeffaflık ilkesi öne çıkar. Örneğin GDPR'da tanımlanan "otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı" ve işlem mantığının açıklanması yükümlülüğü, AİHM'in mahremiyet standartlarını güçlendiren araçlar olarak değerlendirilebilir. Bu düzenlemeler bireylerin bilgileri üzerinde kontrol sahibi olmalarını sağlarken, devletin özel aktörlerin aşırı veri toplamasını engellemesine olanak tanır. Mülkiyet hakkı konularında AİHM kamu yararı ile bireysel mülkiyet arasındaki dengeyi titizlikle inceler. Vietnam Anayasası'nda mülkiyet hakkının pozitif yönlü olarak tanımlanmasına rağmen fiilen keyfi el koymaya karşı koruma sağlanması negatif statü boyutu ağır basan bir örnektir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Mahkeme bu tür durumlarda devletin müdahaleci eylemlerinin yasallığını değerlendirir; keyfi tasarrufların iptali yoluyla bireyin ekonomik varlıkları üzerindeki bağımsızlığını güvence altına alır. AİHM uyum değerlendirmelerinde ulusal uygulamaların sözleşme hükümleriyle çelişmediğini görmek önemlidir. Hindistan'ın COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara eşit kısıtlama politikası doğrudan AİHS'ye taraf olmayan bir ülke örneği olsa da (Nagar and Rastogi 2024), benzer durumlarda taraf devletler için Mahkeme'nin aradığı kriterler açıktır: sağlık gibi pozitif statü haklarının korunması ile inanç özgürlüğü gibi negatif statü güvencelerin dengelenmesinde ayrımcı olmayan, ölçülü tedbirler benimsenmelidir.

Kolektif haklarla kesişen durumlar da AİHM nezdinde önem taşır. Çevre hakkı her ne kadar aktif hizmet sunumu gerektirse de kirlenmeye karşı yasaklar negatif boyut oluşturur; bu yasaklar bireyi olumsuz etkilerden korunurken kolektif ekolojik faydayı güvence altına alır (Jeffords and Minkler 2014). Mahkeme çevre davalarında hem bireysel hem topluluk düzeyinde etkileri dikkate alarak devletin yükümlülüklerini değerlendirir. AİHM ayrıca uluslararası normlarla uyumun gözetilmesi açısından orantılılık ilkesini sürekli olarak uygular. Kamu yararı ile bireysel özgürlük arasındaki hassas dengede ölçülü sınırlar belirleyerek hakların sürdürülebilir biçimde korunmasını sağlar (Oleksandr et al. 2022). Bu metodoloji Section 6.1 içinde değinilen yargısal denetim mekanizmalarının işleyiş mantığıyla tamamlayıcı nitelikte olup, ulusal mahkemelere yol gösterici standartlar sunar. Böylece Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin etkisi, anayasal güvencelerin yalnızca metinlerde kalmayıp pratikte etkin şekilde işletilmesini sağlayan uluslararası denetim kapasitesi üzerinden somutlaşır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Nagar and Rastogi 2024; Jeffords and Minkler 2014; Oleksandr et al. 2022).

6.3.2 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi (BMİHK), taraf devletlerin Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICCPR) kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini değerlendiren bir denetim organı olarak, özellikle uluslararası normların iç hukukta uygulanmasında yönlendirici rol oynamaktadır. Komitenin görüşleri hukuki bağlayıcılık taşımamakla birlikte, sözleşmeye taraf devletler açısından “iyi niyet” çerçevesinde dikkate alınması gereken standartlar olarak kabul edilir. Bu durum, Komite'nin nihai görüşlerini uygulama etkisini izleme yetkisinin zımni bir yetki olarak görülmesiyle açıklanır. Komitenin yorumları, hakların kapsamına ve sınırlama ölçütlerine dair uluslararası alanda referans oluşturmaktadır. Örneğin Genel Yorum No. 36'da yaşam hakkı bağlamında yapılan değerlendirmelerde hak, sadece dar anlamda ölümden korunma olarak değil; gebelik sürecindeki sağlık ve yaşam risklerinin önlenmesi gibi daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde yorumlanmıştır. Burada taraf devletlere, hamile kadın veya kız çocuk için hayatı ve sağlığı tehlikeye atan durumlarda güvenli, yasal ve etkili düşük hizmetinin sağlanması yükümlülüğü getirilmiş; ayrıca gebeliğin tecavüz veya ensest sonucu olduğu ya da hayati olmayan ama ciddi acı veya ızdırap verecek durumların varlığında da bu hizmetin sağlanmasının gerekliliği açıklanmıştır. Komite ayrıca, hamileliğin sürdürülebilir olmadığı durumlarda devletlerin düzenleme biçimlerinin bu yükümlülükle çelişmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yorumlar çerçevesinde BMİHK'nin yaklaşımı, negatif statü haklarının korunmasını esas almakla birlikte pozitif yükümlülükleri de açıkça ortaya koymaktadır. Devletin müdahaleden kaçınma görevi kadar, hakların fiilen kullanılmasını sağlayacak hizmetleri temin etme zorunluluğu öne çıkar. Kararlarda öne çıkan nokta, yasaların doğrudan ihlal yaratmaktan ziyade erişim güçlüğü yaratarak hakkın özünü zedelemesi gerektiğidir. Burada Komite'nin faktörleri arasında insan onuru ve özgürlüklerin evrensel niteliği bulunmaktadır. BMİHK kararlarında uygulanan metodoloji, meşru amaç ile hak arasında orantılı denge kurulmasına dayanır. Taraf devletlerin belirlediği düzenlemelerin “keyfi” nitelikte olmasının önlenmesi için hem prosedür hem içerik yönünden uluslararası standartlara uyum sağlanmalıdır. Örneğin Mellet v. İrlanda ve Whelan v. İrlanda davalarında gebelikte fatal fetal anomaliler sebebiyle güvenli düşük hakkının tanınmamasının işkence yasağı (Madde 7) kapsamında değerlendirilerek ihlal olduğuna karar verilmiştir. Bu kararlarla Komite yalnızca erişim güçlüklerini değil, yasağın kendisini de doğrudan hak ihlali olarak ele almıştır. Komitenin yorumlarının uygulanmasında dikkat çekilen bir diğer husus ise ulusal hukukla uyum sürecidir. Her ne kadar BMİHK'nin görüşleri mahkeme kararı niteliğinde olmasa da taraf devletler bunları iyi niyet çerçevesinde değerlendirerek gerekli yasal ve idari değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. Venice Komisyonu'nun raporunda belirtildiği üzere, Komitenin nihai görüşlerinin etkilerini izleme yetkisi açıkça tanımlanmamış olsa bile bu görev zımni yetki kapsamında değerlendirilmekte; üye ülkeler bu görüşlerin gereklerini yerine getirmek için adımlar atmalıdır. BMİHK'nin çalışmalarında negatif statü perspektifinden bakıldığında, devletlerin bireyin özel hayatına veya kişisel özgürlüğüne yönelik müdahalelerden uzak durması beklenir. Ancak pozitif boyutta devletin halk sağlığı alanında gerekli hizmetleri sunması da şarttır. Özellikle yaşam hakkı ve sağlık hakkı gibi yüksek değerlerde minimum çekirdek standardının korunması gerektiği üzerinde durulur; kaynak yetersizliği veya siyasi gerekçeler bu çekirdeğin ortadan kaldırılmasına meşru neden oluşturamaz. Üye devletlere yönelik tavsiyeler aynı zamanda yasa yapım sürecine de etki eder. Hukuki düzenlemelerin hak özünü ortadan kaldırmayacak şekilde hazırlanması; ihlalleri önlemek için etkin başvuru yollarının bulunması; ayrımcılığın ortadan kaldırılması için eşitlikçi uygulamaların geliştirilmesi BMİHK'nin standartları arasındadır. Dolayısıyla Komite'nin hareket noktası yalnızca ihlalleri tespit etmek değil, gelecekte benzer sorunların yaşanmaması için politika değişikliklerine yol açmaktır. Bu bağlamda BMİHK'nin etkisi AİHM etkisiyle paralel bir işlev görür: her iki organ da taraf devletlerin uygulamalarını sözleşme hükümleriyle karşılaştırır ve uyumsuzluk halinde çözüm önerileri sunar. BMİHK özellikle ICCPR kapsamındaki negatif ve pozitif yükümlülüklerin dengeli uygulanmasını sağlayacak yorumlar geliştirir; bu yorumlar ulusal yargı organlarına da yol gösterici olur. Sonuç itibarıyla BM İnsan

Hakları Komitesi'nin rolü, uluslararası sözleşmelere taraf olan devletlerin temel hak yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini ani bir denetimle incelemek değil; sistematik raporlama ve bireysel başvurular üzerinden hakların özünü koruyan standartların yaygınlaşmasını sağlamaktır (Bucholc 2022). Böylece anayasal güvencelerin yalnızca metinlerde kalmayıp pratikte etkin şekilde işletilmesine yönelik global etki alanı oluşturur ve ulusal hukuk sistemlerinde pozitif ve negatif statü haklarının dengeli biçimde yürütülmesini güvence altına alır.

6.3.3 Diğer Bölgesel Mahkemeler

Diğer bölgesel mahkemeler, taraf devletlerin kendi anayasal düzenleri ile bölgesel insan hakları belgeleri arasındaki uyumu denetleyen ve pozitif ile negatif statü haklarının korunmasında önemli rol oynayan yargı organlarıdır. Bu mahkemeler, özellikle kendi bölgesel sözleşmeleri veya protokolleri kapsamında belirlenmiş yükümlülüklerin uygulanmasını kontrol ederken, ihlaller karşısında bağlayıcı veya yönlendirici kararlar verebilirler. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun yorumları bu bağlamda dikkat çekicidir. 28 Kasım 2014 tarihli Genel Yorum No. 2'de dile getirildiği üzere Maputo Protokolü, belirli koşullar altında kürtajı kadınların insan hakkı olarak tanıyan ilk antlaşmadır; cinsel saldırı, tecavüz, enstest veya gebeliğin annenin ya da fetüsün yaşamını ya da sağlığını ciddi şekilde tehlikeye atması gibi durumlarda tıbbi kürtaja izin verilmesini zorunlu kılar (Bucholc 2022). Bu yaklaşım negatif statü perspektifinde devletin müdahaleden kaçınma yükümlülüğünün yanında pozitif yönden kadınlara bu hizmeti sunma zorunluluğunu ortaya koyar. Kıta düzeyinde diğer önemli organlardan biri Amerika İnsan Hakları Komisyonu (IACHR) ve onun yargısal kolu olan Amerika İnsan Hakları Mahkemesi'dir (IACtHR). Komisyon raporlarında devletlerin şirket faaliyetlerini düzenleme veya kontrol etme görevinin hem maddi hem usuli hukuku kapsadığı vurgulanmaktadır; bunun örneklerinden biri, çocukların sağlığını olumsuz etkileyen gıda ve içecek endüstrisinin pazarlama faaliyetlerine yönelik sınırlamaların meşru bir görev olarak tanımlanmasıdır. Komisyon, ultra-işlenmiş gıda tüketiminin çocukların sağlık hakkına zarar verdiğini kabul ederek devletlere bu tür ürünlerin çocuklara pazarlanmasını yasaklayan mevzuat çıkarmaları ve ihlal durumlarında etkili başvuru yolları sağlamaları gerektiğini belirtmiştir. Burada pozitif statü yükümlülüğü net biçimde ifade edilmektedir. IACtHR'nin içtihatlarında da devletlerin tehlikeli faaliyetleri düzenleme, denetleme ve izleme görevlerinin açıkça tanımlandığı görülür. Santo Antônio de Jesus'daki havai fişek fabrikası patlamasında 64 kişinin ölümü üzerine verilen kararda Mahkeme, devletin "tehlikeli faaliyetleri düzenleme, gözetim ve izleme" yükümlülüğünü teyit etmiştir. Aynı standart Buzos Miskitos v. Honduras davasında da uygulanmış; burada balıkçılık yapan yerli Miskito dalgıçların güvensiz çalışma koşulları nedeniyle ciddi yaralanmalar ve ölümler yaşaması karşısında Mahkeme, devletin koruma görevini yerine getirmediğini tespit etmiştir. Bu kararlar negatif statü alanında üçüncü taraf müdahalelerine karşı korumayı garanti altına alırken, pozitif yükümlülük kapsamında iş güvenliği gibi alanlarda somut tedbir alınmasını şart koşmaktadır. Komisyon ayrıca insan hakları "ön incelemesi" olarak tanımlanabilecek insan hakları özen yükümlülüğünü (human rights due diligence) işletmeler için zorunlu hale getirecek mevzuatın benimsenmesini tavsiye etmiştir (Guarnizo-Peralta 2022). Bu perspektif, özellikle gıda ve içecek sektöründe zararlı pazarlama uygulamalarının önlenmesi açısından teorik ama gelecekte uygulanabilir bir çözüm olarak ifade edilmiştir. Latin Amerika ülkelerinde henüz insan hakları özen yükümlülüğü yasaları kabul edilmemiş olsa da bu öneri düzenleyici boşluk için ileride kullanılabilecek bir yol haritası sunar. Afrika İnsan Hakları Sistemi'nde ise Maputo Protokolü'nün yanı sıra daha genel insan hakları çerçevesi içinde kişi haklarının korunmasına dönük hükümler bulunur. Protokolün 14. maddesi, kadının üreme haklarını korumak amacıyla belirli koşullarda tıbbi kürtaj yetkilendirilmesini devlete görev olarak yükler (Bucholc 2022). Bu hüküm klasik negatif statü yaklaşımından farklı olarak doğrudan pozitif edim gerektirir; devlet yalnızca yasağı kaldırmakla kalmayıp, gerekli sağlık hizmetini sağlamakla da sorumludur. Bölgesel mahkemelerin kararlarının ortak özelliği orantılılık ilkesinin uygulanmasıdır. İster IACtHR'nin tehlikeli faaliyetlerde denetim yükümlülüğüne ilişkin kararı olsun ister Afrika sistemindeki Maputo Protokolü'nün yüksek değerleri önceleyen yorumları olsun, meşru amaç analizleriyle birlikte ölçülü sınırlamalar belirlenmektedir. Böylece kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında dengeli çözümler üretilir; özellikle söz konusu olan yaşam hakkı veya sağlık hakkı gibi yüksek değerlerde minimum çekirdek standardının korunmasına özen gösterilir. Diğer bölgesel mahkemelerden çıkan kararlar AİHM'in etkisiyle birçok bakımdan paralellik gösterir: her iki durumda da ulusal uygulamalar ile bölgesel sözleşme hükümleri karşılaştırılır; uyumsuzluk halinde bağlayıcı veya tavsiye niteliğinde çözümler üretilir; hem pozitif hem negatif hakların dengelenmesi hedeflenir; üçüncü tarafların ihlallerine karşı koruma kapsamında devletlere aktif rol yüklenir (Guarnizo-Peralta 2022; Bucholc 2022). Bu etkileşim sayesinde anayasal güvenceler pratikte etkin şekilde işletilirken ulusal sistemler üzerinde bölgesel normların yönlendirici etkisi güçlenmektedir.

7 Hakların Teorik Temelleri

7.1 Doğal Hukuk Yaklaşımı

Doğal hukuk yaklaşımı, insan haklarının evrensel ve devredilemez niteliklerini vurgulayan bir perspektif olarak, bireyin haklarını yalnızca pozitif hukukun tanıdığı çerçeveye değil, insan olmanın doğasından kaynaklanan ahlaki ve hukuki gereklerle temellendirir. Bu anlayışta haklar, herhangi bir siyasi otoritenin veya kültürel bağlamın tanıdığı ölçülerden bağımsız olarak, doğuştan kazanılmış ve tüm insanlar için eşit şekilde geçerli kabul edilir. Nitekim doğal hukuk teorisinin haklar bağlamında ortaya koyduğu evrensellik iddiası, ihlal edilmesi durumunda bunun yalnızca hukuki değil, aynı zamanda insanlığın temel yapısına yönelik bir saldırı olduğu fikrini güçlendirir. Bu bakış açısından hareketle hakların inalienable (devredilemez) niteliği yalnızca bireyler arası ilişkilerde değil, kurumlar düzeyinde de geçerlidir; devlet veya şirket gibi organizasyonlar da bu hakları koşulsuz saygı ile gözetmek zorundadır. Bu yaklaşımda temel fikirlerden biri, hakların varlığının “moral universality” (ahlaki evrensellik) olarak tanımlanmasıdır. Donnelly’nin ifade ettiği gibi, insan hakları bir kişi olmanın gerektirdiği en yüksek moral haklardır ve bu nedenle diğer tüm ahlaki, hukuki ve siyasi talepler karşısında öncelik taşırlar; sıradan şartlarda başka taleplerle sınırlandırılmaları meşru değildir. Böylelikle doğal hukuk perspektifi, pozitif statü haklarının, örneğin eğitim veya sağlık hizmetlerinin, devlet tarafından sağlanmasının sadece yasal bir yükümlülük olmayıp aynı zamanda ahlaki bir zorunluluk olduğunu ileri sürer. Aynı şekilde negatif statü haklarının, örneğin özel hayatın gizliliği veya mülkiyet hakkı, ihlal edilmesi, yalnızca ulusal hukuka aykırılık değil, doğanın insana bahsettiği bağımsızlık alanına yapılan köklü bir müdahale olarak değerlendirilir. Doğal hukuk yaklaşımı ayrıca farklı kültürler, dinler ve felsefi gelenekler arasında ortak değerleri arar. Donaldson ve Dunfee’nin “hypernorm” kavramı bu arayışın kuramsal ifadesidir; hypernormlar öyle temel prensiplerdir ki ikinci derece norm olarak diğer normları yargılamada ölçüt işlevi görürler. İnsan onuru, temel özgürlükler ve iyi vatandaşlık kavramları bu prensiplerin merkezinde yer alır. Bu noktada hiper-normların varlığı a priori olarak kabul edilirken onların tespiti için pratik konsensüs, başlıca kültürlerin, dinlerin ve ahlaki geleneklerin belli değerlerde birleşmesi, araç olarak kullanılır. Doğal hukukun amaçlarından biri de bu hypernormların içeriğiyle uyumlu biçimde pozitif hukuku yapılandırmaktır; böylelikle hem devletin aktif yükümlülükleri hem de müdahaleden kaçınma görevleri ahlaki temele dayandırılmış olur. Bu yaklaşıma yönelik eleştiriler de göz ardı edilemez. Hakların moral zorunluluğu kabul edilse dahi bunlara ilişkin spesifik yükümlülüklerin ne olduğu, ne kadar geniş uygulanacakları ve hangi aktörleri kapsayacağı her durumda netleşmeyebilir. Pozitif statü haklarının minimum core içeriği gibi belirlenmiş standartlarda bile farklı yorumlar ortaya çıkabilir; örneğin devletin eğitim veya sağlık alanındaki görevlerinin ne düzeyde yerine getirilmesi gerektiği konusunda hukuki sistemler arasında farklar bulunabilir. Negatif statü haklarında ise devletin müdahaleden kaçınma yükümlülüğü ile üçüncü taraflara karşı koruma görevi arasındaki sınır belirsizleşebilir. Doğal hukuk ilkelerinin uluslararası belgelerde yer alan hükümlerle örtüşmesi teoride ahenk yaratsa da uygulamada politik irade veya ekonomik kapasite gibi faktörlerle yavaş ilerleyebilir. Ayrıca doğal hukuk düşüncesi ile ilgili tarihsel katkılardan biri de farklı medeniyetlerde benzer değerlerin bulunmasıdır: her büyük kültürün insan onuru ve özgürlükleri destekleyen normatif unsurları vardır. Bu durum hiper-normların kültür üstü niteliğinin altını çizirken pozitif ve negatif statü haklarının aslında aynı moral temelden türediğini gösterir. Eğitim hakkı gibi pozitif içerikli ya da özel hayatın gizliliği gibi negatif içerikli düzenlemeler sonuçta insan olmanın gerektirdiği moral alanların farklı yönlerini temsil eder. Doğal hukuk yaklaşımı kapsamında şirketlerin de bu haklara saygı göstermesi gerektiği savunulur; zira modern dünyada ekonomik faaliyetlerin insanların yaşam koşullarına etkisi büyüktür. Şirketlerin insan haklarını “isteğe bağlı” bir sorumluluk olarak görmeleri doğal hukuk perspektifinden problemli kabul edilir. Eğer devletin pozitif yükümlülükleri moral bir zorunluluktan kaynaklanıyorsa benzer şekilde şirketlerin gıda hakkına ya da çevre hakkına zarar vermekten kaçınması da aynı zorunluluktan beslenmelidir. Buna karşın hangi durumlarda hangi aktörün hangi düzeyde sorumluluk taşıyacağı konusu yine belirsizlik yaratabilir; doğal hukuk burada rehberlik edici çerçeve sunsa da pozitif hukukun düzenlemeleri ile somutlaşır. Sonuç olarak doğal hukuk yaklaşımı hem pozitif hem negatif statü haklarını kapsayan evrensel ahlaki normlara dayanır; hypernorm kavramıyla ulusal farklılıklar üzerinde ortak zemini oluşturur ve insan onurunu her iki kategorinin de kök değeri olarak tanımlar (Wettstein and Waddock 2005). Devletin aktif hizmet sunumu ile pasif koruma görevlerini sadece yasal yükümlülük değil evrensel moral zorunluluk olarak görmekte; herhangi bir ihlal durumunu ise tüm insanlığa yönelik etik bir eksiklik şeklinde değerlendirir. Bu çerçevede doğal hukuk perspektifi yargısal denetim süreçlerinin anlamını daha derin bir temele oturtarak, hukuki uygulamanın yalnızca normatif metinlere değil evrensel değerlere dayalı olması gerektiğini ileri sürer. Ancak, ulusal yargı organlarının ve uluslararası mahkemelerin yetki alanları arasındaki gerilimler, doğal hukukun evrensel ilkelerinin uygulanmasında pratik zorluklar yaratabilir; örneğin Polonya Anayasa Mahkemesi’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını sınırlayıcı biçimde yorumla-

ması, doğal hukukun evrensel ahlaki temelleri ile pozitif hukukun somut uygulamaları arasında çatışmaların ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Adam 2023). Ayrıca, farklı ülkelerdeki yerli halkların anayasal statülerine ilişkin karşılaştırmalı çalışmalar, doğal hukuk ilkelerinin kültürlerarası uygulanabilirliğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Brezilya, Kanada ve Hindistan örneklerinde görüldüğü üzere, yerli halkların haklarının korunması ve kültürel özerkliklerinin tanınması, hem uluslararası normlarla hem de yerel anayasal düzenlemelerle uyumlu bir biçimde ele alınmakta, bu da doğal hukukun evrensel ahlaki temellerinin pratikte nasıl somutlaşabileceğine dair fikir vermektedir (Зінченко 2021).

7.2 Hukuki Pozitivizm

Hukuki pozitivizm, hukuk teorisi içerisinde yasaların “insan eliyle konulmuş kurallar” olduğu anlayışına dayanan ve bu kuralların geçerliliğini yalnızca yasama sürecinin belirlediği prosedüre uygunluk açısından değerlendiren bir yaklaşımdır. Bu görüşe göre, bir hukukun var olup olmadığı ile onun ahlaki değerlerle uyumlu olup olmadığı birbirinden bağımsız konulardır; başka bir deyişle “varlık” ile “değer” ayrımı yapılır. John Austin’in ifade ettiği gibi, kanunun varlığı bir şeydir, onun kabul edilmiş bir standartla uyumlu olup olmadığı ise tamamen farklı bir sorgulamadır. Dolayısıyla hukuki pozitivistler için yasa, belli bir düzenleme prosedürüne uygun olarak konulduğu sürece geçerli sayılır; bu geçerlilik ölçütü ahlaki veya doğal hukuk kriterlerinden değil, pozitif hukukun kendi sistematik yapısından kaynaklanır. Pozitivist yaklaşımda yasa koyucu irade merkezi önemdedir. Devletin yasaları çıkarırken izlediği prosedür ve oluşturduğu normatif metinler, pozitif hukuk sistemi içinde hukukun tek kaynağı olarak değerlendirilir. Hart’ın ortaya koyduğu gibi, İngiltere ve Amerika’da kullanılan anlamıyla pozitivizm bazı temel tezleri içerir:

1. Hukukun insan emirleri olduğu kabul edilir.
2. Hukuk ile ahlak arasında zorunlu bir bağ bulunmadığı savunulur; yani “olan” ile “olması gereken” ayrımı yapılır.
3. Hukuksal kavramların analizinin tarihsel araştırmalardan veya sosyolojik incelemelerden ayrı tutulması gerektiği belirtilir.
4. Hukuk sisteminin kapalı ve mantıksal bir model olduğu varsayılır; doğru hukuki kararlar önceden belirlenmiş kurallardan türetilir.
5. Ahlaki yargıların kanıtlarla doğrulanamayacağı, bunların rasyonel argüman ya da kanıt gibi yöntemlerle ispatlanamayacağı görüşü benimsenir.

Bu çerçeve, özellikle hakların teorik temelleri açısından pozitif statü hakları ile negatif statü haklarının ele alınmasında farklı sonuçlar doğurur. Pozitivist bakış açısından devletin pozitif statü hakları, örneğin eğitim veya sağlık hizmetlerini sağlama görevleri, ancak ilgili yasalarla tanımlandığında bağlayıcı hale gelir. Yasa koyucunun belirlediği metinlerde bu yükümlülük açıkça yer almıyorsa, moral ya da doğal hukuk iddiaları pozitivist mantıkta hukuken zorlayıcı değildir. Negatif statü haklarında ise devletin müdahaleden kaçınma yükümlülüğü yine mevzuatın çizdiği sınırlar çerçevesinde değerlendirilir. Pozitivistler için özel hayatın gizliliği veya mülkiyet hakkı gibi korumalar ancak yürürlükteki yasalarda tanımlandığı biçimiyle geçerlidir; müdahale sınırları yasa metninden çıkarılır. Bu durum, doğal hukuk perspektifinin moral öncelik yaklaşımıyla çelişir; zira pozitivizmde yüksek değerler yasa metninde karşılık bulmadıkça hukukî sonuç doğurmaz. Hukuki pozitivizmin gücü, belirlilik ve öngörülebilirlik ilkelerinde yatar. Yasa metninin açık hükümleri, yönetim organları ve bireyler açısından net sınırlar koyar. Böylece hukuki işlemler keyfi yorumlardan uzak tutulur ve istikrarlı uygulanabilirlik sağlanır. Ancak bu yaklaşımın eleştirisi aldığı noktalar da vardır: Ahlaki değerlere aykırı olsa bile prosedüre uygun olarak yapılan düzenlemeler geçerli sayıldığında, insan onuru veya adalet gibi yüksek değerlerin korunması ikinci plana itilebilir. Özellikle pozitif statü haklarında kaynak yetersizliği veya siyasi tercihlerle yükümlülüklerin yasa metnine dahil edilmemesi halinde bireylerin yaşam kalitesini artıracak hizmetler uygulanmayabilir. Negatif statü haklarında ise mevcut özgürlük alanlarının genişletilmesi moral taleplerden ziyade politik süreçlere bağlı olur. Pozitivist teoriye göre yasa sistemi kapalı bir mantık dünyasıdır; doğru hukuki kararlar mevcut kurallardan lojik yollarla türetilir. Bu durum uygulamada yargının rolünü de şekillendirir. Mahkemeler pozitif hukukta tanımlı olmayan hak alanlarına genişletici yorum getirmekten kaçınabilir; böylece hem pozitif hem negatif statü haklarının kapsamı yazılı metinlerle sınırlı tutulur. Hart’ın beş temel tezinden biri olan “hukuksal kavramların analizini tarihsel ya da sosyolojik incelemelerden ayırmak” ilkesi de yargısal yorumda dışsal faktörlerin etkisini azaltmayı hedefler. Devletlerin pozitif veya negatif statü haklarını yerine getirme biçimleri açısından bakıldığında, hukuki pozitivizm her iki kategoriyi de sadece

mevzuat düzeyindeki tanım ve kapsam üzerinden değerlendirir. Eğitim hakkı veya sağlık hakkı gibi pozitif yükümlülükler ancak yasalarda açıkça düzenlendiklerinde devlet tarafından sağlanır; özel hayatın gizliliği veya din özgürlüğü gibi negatif yükümlülükler ise yasa hükümlerine bağlı olarak korunur ya da sınırlanır. Ahlaki gerekçeler ya da uluslararası belgelerde yer alan yüksek değerler ancak iç hukuka aktarıldıkları ölçüde bağlayıcı olur. Sonuç itibarıyla hukuki pozitivizm hakların teorik temellerini moral veya doğal normlardan bağımsız olarak tanımlar; geçerlilik yalnızca gerekli prosedürlere uyularak çıkarılmış yazılı kurallara dayanır (Nnaeto, Uzor, and Ndoh 2022). Bu yaklaşımda devletin aktif edimleri ile pasif koruma görevleri arasındaki fark da yine mevzuatın şekillendirdiği kapsamla belirlenir. Böylece pozitif ve negatif statü haklarının anayasal güvencesi yasaların nesnel yorumuna bağlı hale gelir; uygulama ise belirlilik ve öngörülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yürütülür.

7.3 Sosyolojik Hukuk Yaklaşımı

Sosyolojik hukuk yaklaşımı, hukukun yalnızca soyut normatif düzenlemelerden ibaret olmadığını, toplum içindeki sosyal etkileşimler, kültürel değerler ve çatışma dinamikleriyle birlikte şekillendiğini kabul eden bir bakış açısını temsil eder. Bu yaklaşımda hukukun işlevi, bireyler, gruplar ve devlet arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan çıkar çatışmalarını yönetmek ve toplumsal düzeni korumak olarak tanımlanır. Sosyal ilişkilerin kaçınılmaz niteliği nedeniyle çıkar çatışmaları daima var olacaktır; bu durumda hukukun rolü, söz konusu çatışmaları çözebilmek veya tırmanmasını önlemek için sosyal koşulları dikkate alan çözümler üretmektir. Sosyolojik okulun temel varsayımı, hukukun etkinliğinin toplumsal ve kültürel bağlamı anlamasına bağlı olduğudur. Hukuk yalnızca soyut kurallar üreten bir mekanizma değil, aynı zamanda toplumun kültürel değerlerini ve sosyal ihtiyaçlarını gözetten bir araçtır. Bu çerçevede hukukun başarısı, uygulandığı toplumun sosyal-cum-kültürel eğilimlerine uyum gösterebilmesine bağlıdır. Aksi halde yasal müdahaleler, çözüm yerine yeni çatışmalara yol açabilir. Bu perspektif, özellikle pozitif statü hakları ile negatif statü haklarının uygulanmasında belirginleşir. Pozitif statü haklarında, örneğin eğitim veya sağlık hizmetleri, devletin sağladığı aktif edimlerin toplumun sosyal dokusuna uygun olması gerekir. Eğitim hakkının içeriğinin belirlenmesinde toplumun farklı kesimlerinin kültürel ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır; aksi takdirde eşitlikçi olmayan uygulamalar toplumsal gerilim yaratabilir. Sosyolojik yaklaşımda bu tür hizmetler yalnızca teknik veya ekonomik değerlendirmelerle değil, vatandaşların günlük yaşam deneyimleri ve beklentileriyle uyumlu biçimde tasarlanmalıdır. Negatif statü haklarında ise, örneğin özel hayatın gizliliği veya mülkiyet hakkı, devletin müdahaleden kaçınma yükümlülüğü sosyal düzen açısından güvenlik dengesini hedeflemelidir. Toplumun kültürel yapısı ve değerleri dikkate alınarak belirlenen sınırlar, bireylerin özgürlük alanlarını korumanın yanında kamu düzenini de sağlamalıdır. Sosyolojik yaklaşım bu noktada hukukun çatışma çözme kapasitesini ön plana çıkarır: bireysel özgürlüklerin korunması ile kolektif yaşamın gereklilikleri arasında denge sağlanamadığında hukuki mekanizmalar etkin olmayacaktır. Von Ihering'in sosyolojik hukuk perspektifine getirdiği katkı, "sosyal utilitarizm" ilkesidir; bu ilke Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in bireysel utilitarizmine karşılık olarak toplumsal çıkarı merkeze alır. Toplum merkezli bu anlayışta hukukun esas amacı çatışmasız bir toplum yaratmaktır; yani bireyin korunması ancak toplum bütünüünün korunması ile mümkündür. Hukuk böylece sadece bireysel hakları güvence altına almakla yetinmez, aynı zamanda toplumun ortak çıkarlarını da gözetir. Sosyolojik hukuk yaklaşımı, Section 7.2 bölümünde değinilen hukuki pozitivizmin prosedür merkezli mantığına kıyasla daha esnek ve bağlama duyarlı bir yorum geliştirir. Hukuki pozitivizmde geçerlilik tamamen yasama prosedürüne bağlı iken sosyolojik perspektifte yasanın gerçek etkisi toplumsal kabul ve uyum ile ölçülür. Pozitif statü haklarının başarısı için yasa metninde tanımlanan hizmetlerin gerçekten toplumun ihtiyaçlarına cevap verip vermediği önemlidir; negatif statü haklarında ise yasal koruma alanlarının kültürel normlar ile desteklenmesi gereklidir. Bu yaklaşım devletin haklara ilişkin yükümlülüklerini değerlendirirken formalist kriterlerden ziyade pragmatik ölçütlere önem verir. Eğitim hakkı uygulamalarında yasal çerçeve olsa dahi sosyo-ekonomik eşitsizlikler nedeniyle bazı grupların erişiminin sınırlı kalması sosyal hukuk perspektifinde başarısızlık olarak görülür. Benzer şekilde özel hayatın korunmasında teknik düzenlemeler yeterli olsa bile dijital platformların yaygın gözetim uygulamaları toplumda güvensizlik yaratıyorsa sosyolojik analiz bu durumu ihlal olarak kabul eder. Sosyolojik hukuk anlayışı ayrıca toplumsal değişime açık olmalıdır; toplum evrildikçe kültürel değerler transformasyona uğrar ve hukukun bu değişime adaptasyonu gerekir. Modern örneklerde teknolojik gelişmeler veri koruma ve mahremiyet gibi konuları yeniden tanımlarken sosyolojik yaklaşım bu yeni sorunların çözümünde kültürel kabulün ve kullanıcı deneyimlerinin dikkate alınmasını savunur. Negatif statü haklarının ihlali riskini azaltmak için yalnızca teknik altyapı değil, toplumsal bilinç artırma kampanyaları da önerilebilir; bu kampanyalar demokratik katılım ile kamuya ait karar verme süreçlerini güçlendirir. Ancak bu yöntemlerin meşruiyeti yine toplumsal kabul düzeyine bağlıdır. Sonuç itibarıyla sosyolojik hukuk yaklaşımı pozitif statü haklarının uygulanabilirliğini ve negatif statü haklarının sürdürülebilirliğini doğrudan sosyal bağlam-

la ilişkilendirir (Nnaeto, Uzor, and Ndoh 2022). Hukukun amacını birey merkezli olmaktan çıkararak toplum bütününe yöneltir; çatışmasız bir sosyal ortam yaratmayı en yüksek hedef olarak belirler. Devletin yasaları tasarlarırken ve uygularken halkın kültürel eğilimlerini dikkate almasına vurgu yapar; aksi halde hukuk sanal bir normatif yapı olmaktan öteye geçemez. Bu nedenle sosyolojik perspektif anayasa hukukunda temel hakların teorik temellerinin sosyal gerçeklikten kopuk şekilde yorumlanmasını eleştirerek, hakların pratikte yaşatılabilmesi için kültür-sosyal değer-hukuk üçgeninin uyum içinde olmasını şart koşar.

7.4 Kamu Yararı ve Haklar

7.4.1 Kamu Yararı Kavramı

Kamu yararı kavramı, hakların sınırlandırılması veya korunması süreçlerinde meşru amaç analizinin merkezinde yer alan bir hukuki ölçüt olarak tanımlanır. Bu kavram, devletin pozitif statü haklarını yerine getirme veya negatif statü haklarını koruma görevlerinde yönlendirici işlev görür. Kamu yararı, toplumun genel çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi için alınan tedbirlerin temel meşruiyet gerekçesidir; bu bağlamda anayasal ve uluslararası normatif çerçevede hakların sınırlandırılması ancak kamu yararının sağlanması amacıyla ve orantılılık ilkesi gözetilerek mümkündür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarında kamu yararı gerekçesi, hem pozitif yükümlülükler hem de negatif güvenceler arasında denge kurulmasını sağlayacak şekilde yorumlanmıştır. Mahkeme özellikle adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye erişim sınırlamalarını değerlendirirken sınırlamanın hakkın özünü zedelememesi gerektiğini vurgulamış; bu yaklaşım kamu yararı gözetilerek yapılan sınırlandırmaların ölçülü olması gerektiğini ortaya koymuştur (Oleksandr et al. 2022). Din özgürlüğü gibi alanlarda kamu yararının yorumlanması daha hassas dengeler içerir. Hindistan Anayasası'nda da kamu yararı kavramı halk sağlığı risklerini ortadan kaldırma amacıyla kullanılmıştır. COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını korumak için pozitif yönlü tedbir niteliğinde olup, tüm topluluklara eşit şekilde uygulanarak negatif statü güvencesi korunmuştur (Nagar and Rastogi 2024). Mahkeme burada kamu yararının gerektirdiği sınırlamanın ayrımcı olmayan biçimde yürütülmesini sağlamakla yükümlü olduğunu belirtmiştir; böylece orantılılık ilkesi kamu yararı çerçevesinde işletilmiş ve iki statü arasında dengeli çözüm üretilmiştir. Kamu yararı yalnızca devletin doğrudan müdahalesini değil, üçüncü taraf faaliyetlerini düzenleme yükümlülüğünü de kapsar. Santo Antônio de Jesus'daki havai fişek fabrikası patlamasında 64 kişinin ölümü üzerine verilen kararda Mahkeme, devletin bu tür faaliyetlerde güvenlik standartlarını sağlamasının kamu yararının gereği olduğuna hükmetmiştir. Benzer şekilde Buzos Miskitos v. Honduras davasında güvensiz çalışma koşullarında ciddi yaralanmalar ve ölümler yaşaması üzerine devletin iş güvenliği gibi alanlarda somut tedbir alması gerektiği belirtilmiştir; burada kamu yararı sadece ekonomik üretim değil, insan hayatının korunmasını öncelemiştir (Guarnizo-Peralta 2022). Bu bağlamda kamu yararı yalnızca çoğunluğun güvenlik veya ekonomik çıkarlarını değil, dezavantajlı grupların temel haklara erişimini de kapsamaktadır. Veri koruma ve mahremiyet alanında da kamu yararı teknik düzenlemelerin meşru temeli olarak kullanılır. GDPR'da tanımlanan "otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı" ile işlem mantığının açıklanması yükümlülüğü (Pollicino and De Gregorio 2024), bireylerin kişisel verileri üzerinde kontrol sahibi olmasını sağlamakta ve algoritmik platformların aşırı veri toplamasını engelleyerek toplumun genel güvenliğini güçlendirmektedir. Burada kamu yararı şeffaflık ve hesap verebilirlik standartlarının uygulanması yoluyla bireysel özgürlük ile kolektif güvenlik arasındaki dengeyi kurmaktadır. Mülkiyet hakkı ile çevre koruma politikaları arasındaki çatışmalarda da kamu yararı belirleyici olur. Çevresel düzenlemeler kirlenmeyi önleme amacı taşıdığı anda bireysel mülkiyet kullanımını sınırlandırabilir; mahkemeler bu tür durumlarda sınırın orantılı olup olmadığını denetleyerek çevre hakkının kolektif fayda boyutunu kamu yararına dayalı meşru amaç olarak kabul ederken mülkiyet hakkının özüne dokunulmamasını sağlar (Jeffords and Minkler 2014). Uganda'daki gıda dağıtım sistemindeki eksiklikler çocukların beslenme hakkının ihlaline yol açmış; en savunmasız kesimlere erişememek hem sosyal refahın bozulmasına hem de hukuki yükümlülüğün ihlaline neden olmuştur (Olafsen et al. 2018). Burada gıda güvenliği programlarının yeterli işlemesi yalnızca bireylerin sağlığı için değil toplumun genel istikrarı için de kamu yararının gereğidir. Sonuç itibarıyla kamu yararı kavramı hakların teorik temellerinde hem pozitif hem negatif statü uygulamalarında meşru amaçların belirlenmesinde anahtar rol oynar (Oleksandr et al. 2022; Nagar and Rastogi 2024; Goźdz-Roszkowski 2023; Guarnizo-Peralta 2022). Bu kavram aracılığıyla devletin aktif hizmet sunumu ile müdahaleden kaçınma görevleri arasında yargısal denetimle ölçülü denge kurulur; yüksek değerler ile toplumsal çıkarların çatıştığı durumlarda ise önceliklerin belirlenmesi için normatif yön gösterici işlev görür.

7.4.2 Hakların Kamu Yararı ile Dengelenmesi

Hakların kamu yararı ile dengelenmesi süreci, devletin pozitif ve negatif statü haklarına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirirken toplumun genel çıkarlarının korunması ve bireysel özgürlüklerin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla yürütülen hukuki değerlendirmeleri içerir. Kamu yararı, hakların sınırlandırılmasında meşru amaç olarak kullanıldığında, bu sınırlandırmanın orantılı olması ve hakkın özüne dokunmaması gerekir (Oleksandr et al. 2022). Bu bağlamda yargısal denetimin mekanizmaları, kamu yararının gerektirdiği sınırlamalarla bireysel haklar arasındaki hassas dengeyi kurar; özellikle insan onuru gibi yüksek değerler söz konusu olduğunda bu değerlerin korunması öncelikli hale gelir. Din özgürlüğü örneğinde, Polonya Anayasa Mahkemesi ritüel hayvan kesimine ilişkin kararında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesine atıf yapmış; kamu düzeni, sağlık veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gibi sebepler din özgürlüğünü sınırlayan meşru gerekçeler arasında sayılmıştır (Goźdź-Roszkowski 2023). Ancak hayvan refahının bu gerekçeler arasında olmadığını belirterek insan onuru ve vicdan özgürlüğünün sınırlandırılmasına izin verilmemiştir. Burada kamu yararı ile yüksek değerler arasındaki çatışmada öncelik soyut ve kökensel nitelikteki değerlere verilmiş; kamu yararı (hayvan refahı) hakkın özünü zedeleyecek biçimde uygulanmamıştır. Hindistan'da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü tedbir olarak uygulanmış; tüm topluluklara eşit şekilde yansıtılarak negatif statü güvencesi korunmuştur (Nagar and Rastogi 2024). Mahkemenin orantılılık ilkesi çerçevesinde yaptığı değerlendirme, kamu yararının gerektirdiği sınırlamanın ayrımcı olmayan biçimde uygulanmasını sağlamış; böylece iki statü hak arasında ölçülü bir denge kurulmuştur. Bu yaklaşım, sağlık hakkı (pozitif) ile din özgürlüğü (negatif) arasında kamu yararı gözetilerek yapılan dengeli müdahaleye örnek teşkil eder. Buzos Miskitos v. Honduras davasında ise yerli balıkçıların güvensiz çalışma koşulları nedeniyle yaşadıkları ciddi yaralanma ve ölümler karşısında iş güvenliği tedbirlerinin alınmamasını ihlal olarak değerlendirmiştir (Guarnizo-Peralta 2022). Burada kamu yararı yalnızca ekonomik üretim değil, insan hayatının korunmasını öncelleştirmiştir. Böylelikle dezavantajlı grupların temel sağlık hizmetlerine erişimi kamu yararının geniş kapsamıyla ilişkilendirilmiştir. Veri koruma alanında GDPR'da tanımlanan "otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı" ile işlem mantığının açıklanması yükümlülüğü (Pollicino and De Gregorio 2024) algoritmik platformların aşırı veri toplamasını engelleyerek hem bireysel mahremiyetin hem de kolektif güvenliğin korunmasını sağlar. Kamu yararı burada şeffaflık ve hesap verebilirlik standartlarının uygulanmasıyla bireylerin verileri üzerinde kontrol sahibi olmasını mümkün kılar; devlet üçüncü taraf ihlallerini engelleme sorumluluğunu yerine getirir. Uganda'daki gıda dağıtım sistemindeki eksikliklerde ise en savunmasız kesimlere erişilememe sosyal refahın bozulmasına ve hukuki yükümlülüğün ihlaline yol açmıştır (Olafsen et al. 2018). Gıda güvenliği programlarının yeterli işlemesi burada sadece bireyler için değil toplumun genel istikrarı açısından da kamu yararına hizmet eder. Hakların kamu yararı ile dengelenmesinde ortak metodoloji orantılılık testidir: meşru amaç olup olmadığının tespiti, uygunluk-gerekliklik analizi ve dar anlamda orantılılık değerlendirmesi (Oleksandr et al. 2022). Bu süreçte yüksek değerlerin korunması öncelikli tutulur; minimum core standardı çerçevesinde asgari hizmetlerin her durumda sağlanması zorunlu görülür (Munaretto 2024). Böylece hem pozitif hem negatif statü haklar aynı anda gözetilerek kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında sürdürülebilir bir denge oluşturulur (Oleksandr et al. 2022; Nagar and Rastogi 2024; Goźdź-Roszkowski 2023; Guarnizo-Peralta 2022).

7.4.3 Demokratik Meşruiyet

Demokratik meşruiyet, hukukun ve devlet kurumlarının, halkın iradesine dayalı olarak belirlenmiş yetki ve görevleri yürütmesi bakımından temel bir ilkedir. Bu ilke, kamu yararı ile hakların dengelenmesinde de önemli bir rol oynar; zira yasaların ve kamu politikalarının meşruiyeti yalnızca normatif düzenlemelere değil, demokratik temsil ve katılım süreçlerinden aldığı onaya bağlıdır. Temsil organlarının karar alma yetkisi halk tarafından verilen oylarla meşru hale gelir; ancak bu durum tek başına hakların korunması için yeterli değildir. Demokratik sistemlerde parlamentolar seçimle oluşsa bile, kamu yararını gözetirken bireysel özgürlükleri ihlal eden veya görmezden gelen düzenlemeler yapabilir. Özellikle demokratik geçiş dönemlerinde, parlamentonun kamu çıkarını tam anlamıyla temsil etmediği ve elitlerin çıkarlarına öncelik tanıdığı gözlemlenebilir. Bu tür durumlarda, demokratik meşruiyetin yalnızca prosedürel boyutu (seçim ve temsil) öne çıkarken, hakların korunması açısından maddi boyut zayıflar. Demokratik meşruiyetin işlevsel olması için prosedürel demokrasi-nin eksikliklerini gideren bütünleyici mekanizmaların devreye girmesi gerekir. Anayasa mahkemeleri burada önemli bir denge unsuru olarak ortaya çıkar. Parlamentonun çıkardığı yasaların hem anayasa metni ile uyumlu olması hem de hukuk devleti ve demokrasi ruhunu yaşatması mahkemenin sorumluluğundadır. Bu bağlamda mahkemeler, yalnızca olumsuz yasama niteliğinde iptal kararları vermekle yetinmeyip, gerektiğinde "pozitif yasa koyucu" işlevi üstlenebilir (Mihradi et al. 2021). Pozitif yasa koyucu kararlar, prosedürel demokrasi-nin

eksikliklerini telafi ederek maddi demokrasiye katkıda bulunur; böylece meşru temsilin ürettiği normlar ile hak odaklı anayasal standartlar arasındaki boşluk doldurulur. Demokratik meşruiyetin sürdürülebilirliği için kamu yararı gerekçesiyle yapılan sınırlamaların ayrımcı olmaması, ölçülülük ilkesine uygun olması ve hakların özünü zedelememesi gerekir (Oleksandr et al. 2022). Mahkemeler bu süreçte orantılılık testini uygulayarak, sınırlamanın uygunluk ve gereklilik analizini yapar; dar anlamda orantılılık değerlendirmesi ile kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasında dengeli çözüm üretir. Örneğin Hindistan’da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü tedbir olarak uygulanmış; tüm topluluklara eşit şekilde yansıtılarak negatif statü güvencesi korunmuştur (Nagar and Rastogi 2024). Burada mahkeme, kamu yararının gerektirdiği sınırlamanın ayrımcılık yapmadan yürütülmesini sağlayarak demokratik meşruiyeti güçlendirmiştir. Meşruiyetin maddi boyutunda yüksek değerlerin korunması esastır. Polonya Anayasa Mahkemesi’nin ritüel hayvan kesimine ilişkin kararında hayvan refahının din özgürlüğünü sınırlayan meşru sebepler arasında olmadığı belirtilmiş; insan onuru ve vicdan özgürlüğünün sınırlandırılması reddedilmiştir (Goźdz-Roszkowski 2023). Bu yaklaşım, demokratik temsil organlarının aldığı kararların yüksek değerler karşısında yargı tarafından denetlenebileceğini gösterir. Böylece demokratik meşruiyet halk iradesi ile yargısal denetimin ortak etkisiyle pekişir; normatif düzenlemeler yalnızca çoğunluğun tercihini değil, azınlıkların ve bireylerin temel haklarını da gözetir. Bölgesel mahkemelerin etkisi de demokratik meşruiyetin uluslararası boyutunu güçlendirir. Demokratik meşruiyetin ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de desteklenmesi, haklarla ilgili standartların ülkeler arası uyumunu sağlar. Demokratik meşruiyeti zayıflatan unsurlar arasında parlamentonun yalnızca seçimle oluşmuş olmasına rağmen toplumun geniş kesimlerinin taleplerini yeterince yansıtmaması yer alır (Mihradi et al. 2021). Oligarik yapıların veya elit ağlarının hakim olduğu siyasi ortamlarda yasalar çoğunluk desteğine rağmen kamu yararını değil belirli grupların faydasını önceleyebilir. Bu durumda anayasa mahkemeleri maddi demokrasi yaklaşımıyla devreye girerek hukukun üstünlüğünü tesis eder, hakların korunmasını sağlar ve çoğunluk iradesinin sınırlarını çizer. Sonuç itibarıyla demokratik meşruiyet yalnızca seçimler yoluyla oluşan temsil organlarının varlığına dayanan bir yapı değildir; bu yapı yargısal denetimle desteklendiğinde ve kamu yararı ile haklar arasında dengeli çözümler üretildiğinde etkinleşir (Oleksandr et al. 2022; Nagar and Rastogi 2024; Goźdz-Roszkowski 2023; Guarnizo-Peralta 2022). Halk iradesinden kaynaklanan yetki ile yüksek değerlerin korunmasına yönelik bağımsız yargının birlikte çalışması demokratik sistemin dayanaklarını oluşturur. Bu kombinasyon sayesinde pozitif statü haklarının aktif uygulanması ve negatif statü haklarının güvence altına alınması hem ulusal hem uluslararası düzeyde sürdürülebilir hale gelir; kamu yararı çerçevesinde yapılan sınırlandırmalar ise ölçülü ve eşitlikçi olduğunda demokratik meşruiyeti pekiştirir.

8 Hakların Sınırlandırılması

8.1 Anayasal Sınırlama Sebepleri

Anayasal sınırlama sebepleri, temel hak ve özgürlüklerin çerçevesinin belirlenmesinde kullanılan hukukî ölçütler olup, hem pozitif hem negatif statü haklarının kapsamını daraltacak durumları tanımlayan normatif düzenlemelerle ilişkilidir. 2013 Vietnam Anayasası’nda yer alan hükümlerde, anayasal olarak tanınmış insan haklarının yalnızca gerekli olduğunda ve hukukun öngördüğü şekilde ulusal savunma, güvenlik, sosyal düzen ve güvenlik, sosyal etik veya kamu sağlığı gerekçeleriyle sınırlandırılabilirliği belirtilmiştir. Bu formülasyon “hukukun düzenlemelerine göre” ifadesini kullanarak hakların sınırlandırılabilmesi için kanuni dayanak arar; ancak böyle bir ifade çok yüksek standart belirleyerek acil durum koşullarında esnekliğin azalmasına yol açabilir. Özellikle hızlı müdahale gerektiren krizlerde yalnızca yasama organı çıkaracağı kanunlar aracılığıyla sınırlama yapılabiliriyorsa uygulamada zorluk doğar. Bu bağlamda “hukukun düzenlemelerine göre” yerine “hukukun hükümlerine uygun olarak” veya benzeri daha geniş ifadelerin kullanılması, uluslararası belgelerdeki standartlara uyum açısından önerilmektedir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile çeşitli insan hakları sözleşmelerinde (örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) yer alan sınırlama maddeleri de bu yönde esneklik sağlar. Bu düzenlemeler temelde genel veya özel sınırlama sebeplerini öngörür. Genel sınırlama maddeleri, tüm haklara uygulanabilecek ortak bir çerçeve sunarken; özel sınırlama maddeleri ise belirli bir hakkı ilgilendiren ve o hakkın doğasına uygun kısıtlamaları tanımlar. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde birçok hak için ilgili madde içerisinde ayrı sınırlandırma bölümü bulunur; burada kamu yararı veya başkalarının haklarının korunması gibi gerekçeler sıralanır. Alman Anayasası’nda ise bazı haklar hiç açık sınırlama maddesi içermeksizin tanımlanmış olsa da diğer anayasal değerlerle çatışması halinde inherent (doğal) sınırlar aracılığıyla kısıtlanabilir. COVID-19 pandemisi sırasında uygulanan kısıtlamalar anayasal sınırlama sebeplerinin pratikte nasıl devreye girdiğini göstermektedir. Tehlikeli bir vi-

rüsün yayılmasını önlemek amacıyla getirilen tedbirler, vatandaşların yaşam hakkı ve bedensel bütünlüğünü korumayı hedeflemiştir. Burada kamu sağlığı ve başkalarının haklarının korunması gibi klasik meşru amaç gerekçeleri devreye girerken, alınan önlemlerin orantılı olması ve “limits of limits” yani sınırların da kendi içinde sınırı bulunması gerektiği vurgulanmıştır (Schmitz 2020). Bu yaklaşım çerçevesinde örneğin uzun süreli ve kapsamlı sokağa çıkma yasakları gibi aşırı tedbirler hakkın özünü ortadan kaldırabileceğinden meşru sayılmaz. “Limits of limits” anlayışı, devletin geniş yetkileri olsa dahi müdahalenin belli ilkelere bağlı kalmasını zorunlu kılar. Anayasal sınırlama sebepleri arasında kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık ve ahlak açıkça yer almaktadır (Goźdz-Roszkowski 2023). Polonya Anayasa Mahkemesi’nin ritüel hayvan kesimine ilişkin kararında bu sebeplerin yorumlanmasında dikkat çekici bir nokta ortaya çıkmıştır: Mahkeme hayvan refahını din özgürlüğünü sınırlayan meşru gerekçeler arasında kabul etmemiş ve insan onuru ile vicdan özgürlüğünün daha yüksek değerler olarak korunması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla spesifik koruma menfaatleri ile soyut temel değerler karşılaştığında öncelik sıralaması önemlidir. Din özgürlüğünün negatif statü boyutu açısından en kritik konu, kamu yararı gerekçesiyle yapılan sınırlamanın ayrımcı olmaması ve eşit biçimde uygulanması gerekliliğidir (Nagar and Rastogi 2024). Hindistan’da pandemi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını koruma amacı taşıyan pozitif edim niteliğinde olmakla birlikte tüm topluluklara eşit uygulanarak negatif güvencenin ihlal edilmemesi sağlanmıştır. Bu örnek, anayasal sınırlama sebeplerinin uygulamasında orantılılık ilkesinin nasıl işletilmesi gerektiğine dair tipik bir yaklaşımdır. Hakların sınırlandırılmasında prosedür boyutu da önemlidir. Vietnam örneğinde olduğu gibi yalnızca yasama organının çıkardığı kanunlarla sınırlama yapılabilmesi esneklik sorununu gündeme getirir; özellikle kısa süreli acil durum kararlarında yürütme organı yetkili kılınmadığında müdahale gecikebilir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Bununla birlikte demokratik toplum ilkesine bağlı olarak yasa dışı keyfi sınırlamalar mutlak surette engellenmelidir. Anayasa ve ilgili insan hakları belgelerinde tanımlanan meşru amaçlar kapsamında yapılmayan müdahaleler geçersizdir. Negatif statü haklarında özel hayatın gizliliği gibi alanlarda teknolojik gelişmeler yeni sınırlandırma ihtiyaçları doğurmuştur. Dolayısıyla anayasa düzeyindeki sınırlandırma sebepleri bu tür teknik standartlarla bütünleştirildiğinde daha etkin koruma sağlanabilir. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde ortak olan yaklaşım ise, hakların sınırlandırılmasının yalnızca hukuken öngörülmüş olması değil aynı zamanda demokratik toplumda gerekli görülmesi koşuluna bağlıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde bu madde metinlerinde açıkça ifade edilir; ayrıca müdahale ölçülü olmalı ve hakkın özünü ortadan kaldırmamalıdır (Oleksandr et al. 2022). Böylelikle anayasal sınırlama sebepleri salt prosedüre uygunluk değil, maddi değerlere de uyumluluk şartıyla işler. Sonuç olarak anayasal sınırlama sebepleri hukuki metinlerde tanımlanan meşru amaçlar aracılığıyla hem pozitif hem negatif statü haklarının kapsamını daraltabilecek çerçeveleri belirler (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Schmitz 2020; Nagar and Rastogi 2024; Goźdz-Roszkowski 2023). Kamu düzeni, güvenlik, sağlık ve ahlak gibi klasik gerekçeler yanında modern teknolojilerin yarattığı yeni ihtiyaçlar da bu çerçevede değerlendirilir. Uygulamada ise orantılılık ilkesi ve hakkın özünü koruma gerekliliği vazgeçilmez standartlar olarak karşımıza çıkar; yargı organları bu kriterlerin sağlandığını denetleyerek demokratik toplum ilkesini güçlendirir.

8.2 Sınırlama İlkeleri

8.2.1 Hukukilik İlkesi

Hukukilik ilkesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında yüksek standart gerektiren normatif bir ölçüt olup, sınırlamanın yalnızca hukukun öngördüğü şekilde ve yetkili organ tarafından yapılmasını zorunlu kılar. 2013 Vietnam Anayasası’nda tanımlandığı üzere insan hakları, ancak ulusal savunma, güvenlik, sosyal düzen ve güvenlik, sosyal etik veya kamu sağlığı gerekçeleriyle ve “hukukun düzenlemelerine göre” sınırlandırılabilir. Bu formülasyon, sınırlamanın kanuni dayanağa sahip olmasını şart koşar ancak “hukukun düzenlemelerine göre” ifadesi çok yüksek bir standart belirleyerek acil durum koşullarında esnekliği azaltabilir. Kriz zamanlarında yalnızca yasama organının çıkaracağı kanunlar aracılığıyla sınırlama yapılabilmesi, yürütme organının hızlı müdahale kapasitesini daraltabilir. Bu nedenle uluslararası belgelerdeki yaklaşım doğrultusunda “hukukun hükümlerine uygun olarak” şeklinde daha geniş ifadeler kullanılması önerilmektedir; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde yer alan genel sınırlama hükümleri bu esnekliği sağlar (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Hukukilik ilkesinin bağlayıcılığı yalnızca prosedürel bir gereklilik değildir; aynı zamanda demokratik toplumda gerekli olma ve meşru amaç taşıma gibi maddi kriterlerle tamamlanır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında sınırlamanın hukuki temele dayanması tek başına yeterli görülmemekte; ayrıca müdahalenin hakkın özünü zedelememesi gerektiği vurgulanmaktadır (Oleksandr et al. 2022). Hukuki dayanak bulunmayan veya meşru amaç kapsamında olmayan müdahaleler mutlak surette geçersizdir. COVID-19 pandemisi gibi olağanüstü durumlarda hukukilik

ilkesi özel önem kazanmıştır. Tehlikeli bir virüsün yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirler kamu sağlığı gerekçesine dayanmakta ve hukukten öngörölmüş olmalıdır. Bununla birlikte “limits of limits” yani sınırların kendi içinde sınırı bulunması gereğı de hukukilik ilkesinin maddi boyutunun parçasıdır; aşırı ve uzun süreli tedbirler hakkın özünü ortadan kaldıracabileceğinden meşru sayılmaz (Schmitz 2020). Orantılılık ilkesi burada hukukilik ile doğrudan bağlantılıdır; kanuna dayalı olsa bile ölçsüz müdahaleler hukuka uygunluk açısından sorun teşkil eder. Negatif statü haklarının sınırlandırılmasında hukukilik ilkesi özellikle özel hayatın gizliliğı gibi alanlarda teknolojik gelişmeler nedeniyle yeni yorumlar gerektirir. Algoritmik gözetim teknikleri veya otomatik karar verme sistemleri bireyin mahremiyetine risk oluşturduğunda bunların ancak hukukten öngörölmüşse ve demokratik toplumda gerekli görölüyorsa uygulanmaları meşru sayılır (Pollicino and De Gregorio 2024). GDPR’da tanımlanan “otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı” gibi düzenlemeler hukukilik ilkesiyle uyumlu olarak kullanıcıya bilgi sağlama yükümlölüğünü getirir; işlem mantığının açıklanması şeffaflığı artırarak hem hukuki hem maddi ölçütlere uygunluğu sağlar. Din özgürlüğünün sınırlandırılmasında da hukukilik ilkesi belirleyici olur. Bu yorum hukukilik ilkesinin hem form hem içerik yönünden uygulanmasının gerekliliğini ortaya koyar. Hindistan örneğinde pandemi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü tedbir niteliğinde olup, tüm topluluklara eşit şekilde uygulanmıştır (Nagar and Rastogi 2024). Bu uygulamada hem hukuki dayanak bulunmuş hem de ayrımcı olmayan biçimde yürütölerek negatif statü güvencesi korunmuştur. Hukukilik ilkesinin ayrımcılık yasağı ile birleştiğinde nasıl dengeli sonuç üretebileceğini gösteren bu örnek, kamu yararı ile haklar arasındaki hassas dengeyi pekiştirir. Hukukilik ilkesinin modern yorumunda yalnızca kanuna dayanma yeterli olmayıp düzenlemenin niteliğinin hakkın özüne dokunmaması, orantılı olması ve demokratik toplumda gerekli görölmesi gerekir (Oleksandr et al. 2022). Vietnam örneğinde yasa koyucu tarafından çıkarılan kanuna bağlı kalmanın esneklik sorununu gündeme taşıdığı görölmiş; “hukukun hükmüne uygun olarak” ifadesinin uluslararası standartlarla daha uyumlu olduğu değerlendirilmiştir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Böylelikle hukukilik ilkesinin uygulanması hem pozitif hem negatif statü haklarının sınırlandırılmasında meşru temel oluşturur; yargısal denetim ise bu temelin sağlandığını kontrol eden mekanizma olarak işlev görür.

8.2.2 Gerekelilik ilkesi

Gerekelilik ilkesi, temel hakların sınırlandırılmasında yalnızca hukuki dayanak bulunmasının yeterli olmadığını, bu sınırlamanın ayrıca açık ve ikna edici bir meşru amaçla temellendirilmesi gerektiğini ifade eder. Hukukilik ilkesiyle birlikte çalışarak (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023), sınırlamaların demokratik toplumda gerekli görölmesini sağlayacak normatif ve maddi gerekçelerin ortaya konmasını zorunlu kılar. Bu yaklaşımda, düzenleyici veya yürütücü organın getirdiğı sınırlamanın neden uygulandığı, hangi kamu yararı veya koruma ihtiyacına dayandığı ayrıntılı biçimde açıklanmalı ve müdahaleyi haklı gösterecek objektif unsurlar sunulmalıdır. Uluslararası belgelerde, gerekçelik ilkesinin en belirgin şekilde kullanıldığı alanlardan biri kamu yararı ile hakların dengelenmesidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarında, sınırlamalar için öne sürölen sebeplerin yalnızca “hukukten öngörölmüş” olmanın ötesinde, orantılılık testi ve hakkın özünü koruma değerlendirmesi ile desteklenmesi gerektiğı vurgulanır (Oleksandr et al. 2022). Burada gerekçe, meşru amaç kriterini karşılamalı; örneğin kamu güvenliğı, kamu düzeni, sağlık veya başkalarının haklarının korunması gibi sözleşme metninde tanımlanmış değerlerle uyum göstermelidir. Bu yorum gerekçelik ilkesinin maddi boyutunu somutlaştırır; kanuni dayanak bulunsa bile haklı gerekçe yetersiz olduğunda sınırlandırma geçersiz hale gelir. Hindistan’da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar da gerekçelik açısından değerlendirilmiştir. Mahkeme burada halk sağlığını koruma amacıyla pozitif statü bir tedbir uygulanmasını meşru görmüş; ancak bu tedbirin tüm topluluklara eşit şekilde uygulanması sayesinde negatif statü güvencesinin ihlal edilmemesini sağlamıştır (Nagar and Rastogi 2024). Orantılılık ilkesi çerçevesinde yapılan değerlendirme, gerekçenin kamu sağlığı riski olduğunu açıklamış ve bunun ayrımcılık yapmadan yürütölmesini şart koşmuştur. Gerekelilik ilkesi burada hem form hem içerik yönünden karşılanmış; sınırlama amacının açık belirtilmesi ve uygulamanın eşit olması sağlanmıştır. Bölgesel mahkemeler de gerekçelik ilkesini kendi yargısal mantıkları içinde işler. Santo Antônio de Jesus’taki havai fişek fabrikası patlamasında devletin denetim eksikliğinin açıkça ortaya konmuş olması, can güvenliğı gibi yüksek değerleri korumada gerekçe yetersizliğinin ihlale yol açtığını göstermiştir. Benzer şekilde Buzos Miskitos v. Honduras davasında yerli balıkçıların güvensiz çalışma koşullarında ciddi yaralanmalar ve ölümler yaşaması üzerine iş güvenliğı tedbirlerinin alınmamasına dair devletin sorumluluğunu değerlendiren, Mahkeme bu eksikliğin kamu yararına uygun bir açıklama ile desteklenmediğini tespit etmiştir. Pozitif statü yükümlölüğün hayata geçirilmesinde gerekçe doğrudan yüksek değerlerin korunmasına bağlanmıştır. Teknolojik gelişmeler bağlamında da gerekçelik ilkesi önem taşır. Algoritmik gözetim teknikleri veya otomatik karar verme sistemleri gibi uygulamalar bireyin mahremiyetine risk oluşturduğunda bunların hukukileştirilmesi için açık meşru

neden gereklidir (Pollicino and De Gregorio 2024). GDPR’da yer alan “otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı” düzenlemesi bu tür işlemler için şeffaflık sağlayarak işlem mantığının açıklanmasını zorunlu kılar; böylece vatandaşın verileri üzerinde kontrol sahibi olmasının gerekçesi teknik olduğu kadar kamusal güvenlikle ilişkilendirilebilir. Gerekçelilik ilkesi aynı zamanda “limits of limits” anlayışıyla birleşir (Schmitz 2020). Sınırlamanın amacı ne kadar meşru olsa da, aşırı veya uzun süreli tedbirler hakkın özünü ortadan kaldırıyorsa kabul edilemez. Örneğin pandemi sırasında uzun süreli sokağa çıkma yasaklarının haklı nedeni kamu sağlığı olsa da, bu yasakların kapsamı hakkın özüne dokunduğunda gerekçenin yeterliliği sorgulanır ve müdahalenin ölçüsü azaltılır. Sonuç olarak gerekçelilik ilkesi, hakların sınırlandırılmasında hem ulusal hem uluslararası standartlar açısından zorunlu bir ölçüttür (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023; Oleksandr et al. 2022; Nagar and Rastogi 2024; Goźdz-Roszkowski 2023). Yalnızca hukuki prosedüre uygunluk değil, aynı zamanda açık ve ikna edici bir meşru amaçla desteklenmiş olma şartını arar; bu amaç yüksek değerlerle uyum göstermeli ve demokratik toplumda gerekli görülmelidir. Yargısal denetim mekanizmaları bu ilkenin uygulanıp uygulanmadığını sürekli kontrol ederek kamu yararı ile bireysel özgürlük arasındaki dengede sürdürülebilir çözümler üretir.

8.2.3 Orantılılık İlkesi

Orantılılık ilkesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması süreçlerinde kullanılan en kritik hukuki ölçütlerden biridir ve bu ilke sayesinde hakların özüne dokunmadan kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasında dengeli çözümler üretilebilir (Oleksandr et al. 2022). İlke, müdahalenin meşru bir amaca dayanmasını, hedefe ulaşmak için uygun araçların kullanılmasını ve gereğinden fazla kısıtlama yapılmamasını şart koşar. Hukuki uygulamalarda orantılılık testi çoğunlukla aşamalı biçimde yürütülür; önce sınırlamanın meşru amacı belirlenir, ardından uygunluk ve gereklilik değerlendirilir, son aşamada ise dar anlamda orantılılık (proportionality stricto sensu) analizi yapılır (Munaretto 2024). Bu metodoloji uluslararası yargı organlarının kararlarında sistematik olarak uygulanır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarında adil yargılanma hakkına ilişkin değerlendirmelerde mahkemeye erişimin mutlak olmadığı ancak sınırlamaların hakkın özünü zedelememesi gerektiği vurgulanmıştır (Oleksandr et al. 2022). Bu yaklaşım, negatif statü hakları kapsamında ifade özgürlüğü veya özel hayatın gizliliği gibi alanlarda yapılan sınırlamalara da uygulanır; kamu yararı gerekçesiyle getirilen kısıtlamaların sözleşme standartlarına uygun şekilde denetlenmesi sağlanır. Orantılılık ilkesinin somut örneklerinden biri Uganda’daki gıda hakkı ihlali görülmüştür. Devletin en savunmasız kesimlere ulaşamaması hem aktif hizmet sunumu gerektiren pozitif yükümlülüğün yerine getirilmediğini hem de olumsuz etkilenmemeye hakkını ihlal etmiştir (Olafsen et al. 2018). Mahkeme burada minimum çekirdek (minimum core) standardının korunmasını zorunlu görmüş ve yaşam hakkı gibi yüksek değerleri öncelemiştir. Kaynak yetersizliği gerekçesiyle temel hizmetlerin ortadan kaldırılması orantılılık çerçevesinde kabul edilmemiştir (Munaretto 2024). Modern teknolojilerin yarattığı yeni hak ihlali risklerinde de orantılılık ilkesi önem kazanmaktadır. Algoritmik platformların veri toplama faaliyetleri ve otomatik karar verme sistemleri özel hayatın gizliliğini tehdit edebilir; burada devletin hem müdahaleden kaçınma hem de üçüncü taraf ihlallerini engelleme yükümlülüğü devreye girer (Pollicino and De Gregorio 2024). GDPR’da tanımlanan “otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı” ile işlem mantığının açıklanması yükümlülüğü, şeffaflık standartlarını artırarak bireylerin verileri üzerinde kontrol sahibi olmasını sağlar. Bu düzenlemeler orantılılık ilkesiyle uyumlu olarak mahremiyetin korunmasına yüksek öncelik verilmesini temin eder. Mülkiyet hakkı ile çevre koruma politikaları arasındaki gerilimde de orantılılık testi kullanılır. Vietnam Anayasası’nda mülkiyet hakkı pozitif yönlü olarak tanımlansa da fiilen keyfi el koymaya karşı koruma sağlanması negatif boyut taşır (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Çevresel düzenlemeler kirlenmeyi önleme amacıyla mülk kullanımını sınırlandırabilir; mahkemeler bu durumda kamu yararı (çevre halkının sağlığı ve ekolojik denge) ile bireysel mülkiyet hakkı arasındaki dengeyi inceler, sınırların oranlı olup olmadığını değerlendirir (Jeffords and Minkler 2014). Orantılılık ilkesi minimum core standardıyla birleştiğinde daha güçlü bir koruma mekanizmasına dönüşür. Mahkemeler asgari sağlık ve eğitim hizmetlerinin her koşulda sağlanması gerektiğini vurgular; pozitif çekirdek diğer çatışan değerler karşısında üstün tutulur (Munaretto 2024). Böylece kaynak yetersizliği gerekçesiyle çekirdeğin ortadan kaldırılması meşru sayılmaz; ilke, hem pozitif hem negatif yükümlülüklerin birlikte yürütülmesini sağlayacak ölçülü çözümleri teşvik eder. Sonuç itibarıyla orantılılık ilkesi, farklı kategorilerdeki hakların çatışmalarında kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında sürdürülebilir dengeler kurmak için vazgeçilmez bir araçtır (Olafsen et al. 2018; Nagar and Rastogi 2024; Goźdz-Roszkowski 2023; Pollicino and De Gregorio 2024). Hem ulusal anayasa hükümleri hem de uluslararası normatif standartlar çerçevesinde uygulanarak yüksek değerlerin korunmasını sağlamakta; meşru amaç analizleriyle birleşerek müdahalelerin ölçüsünü belirlemektedir. Bu yapı sayesinde hakların özüne dokunmadan uygun sınırlar çizilebilir ve demokratik toplum düzeni içerisinde etkin koruma sağlanabilir.

8.3 Hakların Sınırlanmasında Yargısal Rol

Hakların sınırlandırılmasında yargısal rol, devletin pozitif ve negatif statü haklarına yönelik müdahalelerinin hukuki olarak denetlenmesi ve meşru amaca uygun olup olmadığının belirlenmesi sürecinde kritik bir işlev üstlenir. Mahkemeler özellikle sınırlamaların kapsamını, dayanağını ve orantılılığını inceleyerek kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasındaki dengeyi gözetir. Bu bağlamda yargı organlarının metodolojisi, hukukilik ve gerekçelilik ilkeleriyle birlikte orantılılık testini uygulamayı içerir; böylece hakların özüne dokunmadan sınırların çizilmesini garanti altına alır (Oleksandr et al. 2022). Yargısal denetim, kaynak yetersizliği gibi gerekçelerle temel hizmetlerin ortadan kaldırılmasını meşru görmez; “minimum core” yaklaşımı çerçevesinde her durumda sağlanması gereken asgari içeriğin korunmasını zorunlu kabul eder (Munaretto 2024). Uganda’daki gıda hakkı ihlali örneğinde mahkeme, devletin en savunmasız kesimlere ulaşamamasını hem pozitif yükümlülüğün hem de negatif statü güvencesinin ihlali olarak değerlendirmiş; politika ve kaynak tahsisindeki eksikleri inceleyerek hizmetin yerine getirilmesi yönünde hüküm kurmuştur (Olafsen et al. 2018). Bu örnek, mahkemelerin hakların sınırlandırılması süreçlerinde yalnızca müdahaleleri durdurmakla kalmayıp aktif tedbir alınmasına da yönlendirebileceğini gösterir. Hindistan’da COVID-19 pandemisi sırasında dini toplantılara getirilen kısıtlamalar halk sağlığını koruma amacıyla pozitif yönlü bir tedbir olarak uygulanmış; tüm topluluklara eşit şekilde yürütülerek negatif statü güvencesi korunmuştur (Nagar and Rastogi 2024). Mahkeme burada kamu yararının gerektirdiği sınırlamanın ayrımcı olmayan biçimde uygulanması gerektiğine hükmetmiş; orantılılık ilkesini gözeterek sağlık hakkı ile din özgürlüğü arasında dengeli çözüm üretmiştir. Bu tür örnekler yargının kamu yararı ile bireysel özgürlük arasındaki çatışmada ölçülü düzenlemeler yapma fonksiyonunu öne çıkarır. Modern teknolojilerin yarattığı veri güvenliği riskleri karşısında da yargısal rol önemlidir. GDPR’da tanımlanan “otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı” ve işlem mantığının açıklanması yükümlülüğü, özel hayatın gizliliğinin korunması için şeffaflık standartları oluşturur (Pollicino and De Gregorio 2024). Mahkemeler bu standartların uygulanmasını sağlayarak algoritmik platformların aşırı veri toplama faaliyetlerini sınırlamakta; devletin pasif kalma yükümlülüğünün yanında üçüncü taraf ihlallerini engelleme sorumluluğunu da pekiştirmektedir. Mülkiyet hakkı konusunda Vietnam Anayasası’nda pozitif yönlü tanımlansalar da fiilen keyfi el koymaya karşı koruma sağlanması negatif statü boyutu ağır basan bir durumdur (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023). Yargı, bu tür ihlallerde kamu otoritesinin yetkisiz tasarruflarını iptal ederek bireyin ekonomik varlıkları üzerindeki bağımsızlığını güvence altına alır. Orantılılık testi burada mülkiyet hakkının özüne zarar verilip verilmediğini analiz eder; çevre koruma politikalarıyla mülk kullanımının sınırlandırılması gibi durumlarda kamu yararı ile bireysel hak arasında ölçülü denge kurulmasını sağlar (Jeffords and Minkler 2014). Bölgesel mahkemelerin kararlarında da yargısal rolün genişletilmiş biçimleri görülmektedir. Yargısal denetim metodolojisinde “limits of limits” anlayışı da önemli yer tutar; devletin geniş yetkileri olsa bile müdahalenin kendi içinde sınırı olmalıdır (Schmitz 2020). Aşırı veya uzun süreli tedbirler hakkın özünü ortadan kaldırabileceğinden meşru görülemez. Mahkemeler bu koşullarda sınırlandırmanın ölçüsünü azaltabilecek veya tamamen kaldırabilecek kararlar verebilir. Sonuç olarak yargısal rol, temel hakların sınırlandırılmasında yalnızca hukuki dayanağı incelemek değil, aynı zamanda maddi gerekçeyi değerlendirmek, orantılılığı sağlamak ve yüksek değerlerin korunmasını garanti etmekten ibarettir (Oleksandr et al. 2022; Munaretto 2024; Olafsen et al. 2018; Nagar and Rastogi 2024). Bu işlev sayesinde kamu yararı ile bireysel özgürlük arasındaki hassas dengede sürdürülebilir çözümler üretilir; hem pozitif statü yükümlülüklerin hem de negatif statü güvencelerin anayasal standartlara uygun şekilde yürütülmesi sağlanır.

9 Hakların Geleceği ve Gelişen Alanlar

9.1 Dijital Haklar

Dijital haklar, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplum yaşamına entegre olmasıyla birlikte bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin çevrim içi ortamda kullanılmasını ve korunmasını ifade eden yeni bir hukuki kategori olarak değerlendirilmektedir. Bu haklar, internet erişiminden çevrim içi ifade özgürlüğüne, veri koruma ve mahremiyet gibi alanlara kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Uluslararası düzeyde yapılan değerlendirmelerde, dijital hakların bireyin çevrim dışı ortamda sahip olduğu özgürlüklerin internet ortamında da aynı şekilde geçerliliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır; Birleşmiş Milletler açıklamalarında, internet hakkının vazgeçilmez bir insan hakkı olduğu ve her seviyede korunması gerektiği belirtilmiş, çevrim içi iletişim bağlamında mahremiyetin korunması çağrısı yapılmıştır. Dijital hakların ortaya çıkışı, dijital dönüşüm sürecinde anayasal hakların yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda ülkeler iki temel yöntem izlemiştir: ilki dijital hakları anayasal metinlere dahil ederek doğrudan düzenlemek; ikincisi ise mevcut anayasa hükümlerini dijital gerçeklik ışığında genişletici şekilde yorumlamak ya da özel yasalarla dijital hakları tanımlamaktır.

Örneğin Yunanistan Anayasası'na 2001 yılında eklenen 5A maddesi, kişilerin bilgi toplumuna katılma ve elektronik ortamda iletilen bilgilere erişimini kolaylaştırma hakkını düzenlemiştir. Gürcistan Anayasası'nda 2018 reformu sırasında herkesin internet erişim ve kullanım hakkı açıkça tanımlanmış; Fransa'da ise Anayasa Mahkemesi'nin yorumlarıyla dijital hakların kapsamı belirlenip ardından kodifiye edilmiş özel bir yasal düzenleme kabul edilmiştir. Almanya'da bilgi teknolojisi sistemlerinin bütünlüğü ve gizliliği hakkı ağırlıklı olarak Federal Anayasa Mahkemesi kararlarıyla geliştirilmiş; bu hakkın uygulanmasında normatif dayanak eksikliğine rağmen yargısal standartlar belirleyici olmuştur. Bu süreçte, dijital hakların hukuki niteliği tartışmalıdır. Bazı görüşler dijital hakları ayrı bir grup olarak görmeyip onları mevcut temel hakların internet üzerinden uygulanmasına ilişkin koşulları kapsayan şartlı bir kategori olarak kabul etmektedir. Ancak giderek artan şekilde "Dijital İnsan Hakları Enstitüsü" gibi kurumsallaşma önerileri gündeme gelmekte; bu yaklaşım dijital kişisel haklar, dijital öz-belirlenim (self-determination), veri tabanları üzerinde kontrol, internete erişim özgürlüğü ve devletin sunduğu dijital hizmetleri kapsayan geniş bir çerçeve benimsemektedir. Dijitalleşmenin yarattığı fırsatların yanı sıra birçok risk de bulunmaktadır. Kapsamlı veri toplama faaliyetleri bireylerin mahremiyetini tehdit edebilir; devletin dijital hizmetlerde büyük miktarda kişisel bilgiye erişmesi gözetim kapasitesini artırarak ifade özgürlüğü, bilgiye erişim, düşünce ve inanç özgürlüğü gibi alanlarda sınırlamalara yol açabilir. Bu tür durumlarda seçim güvenliği gibi demokratik süreçler bile zarar görebilir; ABD başkanlık seçimleri, Brexit referandumu veya Brezilya ile Kenya'daki seçimlerde benzer örneklerin yaşandığı değerlendirilmeleri yapılmıştır. Ayrıca sağlık verilerinin dijital formda saklanması hastalıkların erken teşhisi gibi olumlu sonuçlar doğursa da gizlilik ihlali riskini artırır. Uluslararası belgeler dijital hakların korunmasına yönelik genel ilkeleri tanımlamakta; BM E-Devlet Araştırması 2018 gibi çalışmalar farklı ülkelerde e-devlet gelişim seviyelerini inceleyerek kamu hizmetlerinde bilgi teknolojilerinin kullanımı ile vatandaşın devletle iletişiminin objektiflik ve hız açısından iyileştiğini ortaya koymaktadır (Liliia et al. 2021). Bununla birlikte elde edilen verilerin güvenli şekilde yönetilmesi ve üçüncü taraf müdahalelerine karşı korunması gerekmektedir. Veri koruma bağlamında Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) "otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı"nı tanımlamakta; bu hakkın kullanılabilmesi için işlem mantığı hakkında anlamlı bilgi verilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu düzenleme algoritmik karar süreçleriyle ilgili şeffaflığı artırarak kullanıcıların kendileri hakkında alınan otomatik kararları sorgulamasını mümkün kılar; böylece hem mahremiyet hem etkili başvuru hakkı güçlenir. Dijital ortamda ifade özgürlüğü de önemli bir alandır. Sosyal medya platformlarında içerik moderasyonu faaliyetlerinin çoğu yapay zekâ destekli sistemlerle yürütülmektedir. Günlük milyonlarca içerik üzerinde yapılan bu işlemler, hukuki koruma standartlarını fiilen özel şirketlerin politikalarına bırakmakta; böylece kamu standartları ile özel standartlar arasındaki sınırlar bulanıklaşmaktadır. Bu durum öngörülebilirlik ve hukuki kesinlik açısından sorun yaratmakta; kapsamlı denetleme mekanizmalarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Algoritmik platformlar yüksek ekonomik güce sahip olduklarından kamusal değerlerin özel ticari çıkarlarla çatışmaması için düzenleme ihtiyacı doğmaktadır (Pollicino and De Gregorio 2024). Dijital haklara ilişkin metodolojide karşılıklı deneyim paylaşımı önem taşır. Farklı ülke uygulamalarının karşılaştırılmasıyla iyi örnekler belirlenebilir; bu örnekler kendi iç hukuk sistemine uyarlanabilir (Liliia et al. 2021). Tarihsel yöntemle dijital teknoloji gelişiminin farklı aşamalarında ortaya çıkan yasal düzenlemeler incelenebilir; sistem yaklaşımıyla da birbirine bağlı unsurların ortak amaca hizmet edip etmediği görülebilir. Sonuç olarak dijital haklar modern anayasa hukukunun geleceğinde pozitif statü haklarının (devletin aktif olarak sağladığı internet erişimi, e-devlet hizmetleri gibi) yanı sıra negatif statü güvencelerin (mahremiyetin korunması, veri işleme faaliyetlerine müdahale etme) birlikte yürütülmesi gereken bir alan haline gelmiştir. Çevrim içi ifade özgürlüğünden algoritmik karar süreçlerine kadar uzanan geniş spektrumda uluslararası hukuk standartlarının uygulanması, ulusal sistemlerde etkin koruma mekanizmaları kurulması ve demokratik eşitlikçi uygulamalarla ayrımcılığın önlenmesi esas alınmalıdır (Liliia et al. 2021; Pollicino and De Gregorio 2024).

9.2 Çevre Hakları

Çevre hakları, birçok ulusal anayasada ve uluslararası belgede hem pozitif hem negatif statü hakları kapsamında tanımlanan önemli bir koruma alanıdır. Bu hakların pozitif boyutunda devletin temiz çevrede yaşama hakkını sağlamak, ekolojik dengeyi korumak ve gelecek nesiller için sürdürülebilirlik tedbirleri almak gibi somut hizmet yükümlülükleri öne çıkar. Temiz suya erişim, devletin aktif olarak yerine getirmesi gereken bir görev olup, insan sağlığının korunmasının ön koşulu olarak kabul edilir (Jeffords and Minkler 2014). Kirilenmenin önlenmesi ise negatif statü niteliği taşısa da, topluluk düzeyinde ekolojik değerlerin güvence altına alınması açısından pozitif yükümlülüğün tamamlayıcısıdır. Romanya örneğinde 2003 yılında Anayasa'da yapılan revizyonla sağlıklı çevre hakkı temel insan hakları kategorisine dâhil edilmiş; mülkiyet hakkı ile çevre koruma yükümlülüğü birlikte düzenlenmiştir. Devletin çevreyi koruma ve dengeli ekolojii sürdürme görevi ile vatandaşların doğayı koruma yükümlülüğü anayasal çerçeveye alınmıştır. Ayrıca Anayasa'nın ekonomik

hükümlerinde çevrenin korunması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi için gerekli şartların oluşturulması öngörülmüştür. Bu şekilde çevre hakkı yalnızca bireysel fayda değil, toplumsal refahın artmasını sağlayacak kolektif boyutla yorumlanmıştır. Romen Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında çevre hakkının uygulanmasına dair dikkat çekici noktalar bulunmaktadır. Araç taşıtlarının yaydığı kirliliğe yönelik "araç kirlilik vergisi" gibi düzenlemeler, devletin sağlıklı bir çevre için hukuki çerçeve oluşturma pozitif yükümlülüğünü yerine getirdiği şeklinde değerlendirilmiştir. Benzer şekilde "çevre otoriteleri" tarafından verilen izin ve lisanslara uymayan işletmelere getirilen yaptırımların uygulanması, hukuki kişilerin de çevreyi koruma sorumluluğunun bulunduğunu göstermiştir. Yasanın öngördüğü çevresel izin ihlali durumlarında faaliyetlerin durdurulması veya iptali gibi idari yaptırımlar negatif müdahaleleri sınırlandırarak ekolojik dengeyi koruyan mekanizmalar olarak yorumlanmıştır. Mahkeme ayrıca "çevre mührü" olarak adlandırılan ve kirlilik yaratan araçlardan alınan verginin Avrupa Birliği mevzuatı ile uyumlu olduğu yönünde karar vermiştir. Bu düzenlemelerin amacı hava kalitesini iyileştirmek ve uluslararası standartlarla uyum içinde hareket etmektir. Pozitif yükümlülük olarak bu tür vergilerle kirlletici faaliyetlerin finansal maliyetini artırmak suretiyle çevresel zararların azaltılması hedeflenmektedir. Kararlarda, kirlletici ödemelerinin "kirleten öder" ilkesiyle uyumlu olduğu ve bireyler ile işletmeler için eğitsel etkiler yaratarak ekolojik bilinç oluşturabileceği vurgulanmıştır. Uluslararası düzeyde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinin yorumunda Avrupa Adalet Divanı'nın (CJEU) yaklaşımı da Romen hukukuna yansımıştır (Kokoly 2022). Devletlerin ciddi çevresel ihlallere karşı vatandaşlarını koruma konusunda olumlu yükümlülükleri olduğu belirtilmiş; bu yükümlülüğün yalnızca kamu-özel ilişkilerde değil, özel kişiler arası ilişkilerde de geçerli olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca ekonomik refah gibi gerekçelerle sağlıklı çevre hakkının sınırlandırılmasında kamu yararı ile bireysel hak arasında denge kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Çevre hakkı kolektif nitelikli olduğundan dayanışma hakları kapsamında değerlendirilir (Jeffords and Minkler 2014). Bu bağlamda temiz suya erişim gibi içerikler devlet tarafından aktif olarak sağlanırken, kirlenmeye karşı yasaklar hem bireyleri hem toplulukları korur. Gelecek nesillerin sürdürülebilir yaşam koşullarının güvence altına alınması iç politikaların yanı sıra uluslararası normlarla da uyum şartına bağlıdır. Uganda'daki gıda hakkı uygulamalarında görüldüğü üzere, doğal kaynak yönetimi ve tarım politikalarında yetersizlikler savunmasız grupların yaşam kalitesini düşürmüş ve hem pozitif hem negatif yükümlülüklerin ihlaline neden olmuştur (Olafsen et al. 2018). Burada gıda güvenliği doğrudan sağlık hakkıyla birlikte çevrenin korunmasını gerektiren bir alan haline gelmiştir. Latin Amerika'da ise ultra-işlenmiş gıda ve içecek sektörünün pazarlama faaliyetleri çocuk sağlığı açısından risk oluşturmuş; Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Pan Amerikan Sağlık Örgütü (PAHO) bu tür ürünlerin çocuklara pazarlanmasına yönelik yasaklar getirilmesini tavsiye etmiştir (Guarnizo-Peralta 2022). Her ne kadar bu öneriler bağlayıcı olmasa da devletlerin insan hakları bağlamında çocukların sağlıklı yaşam koşullarını garanti etmek üzere şirket faaliyetlerini düzenleme görevi bulunduğu kabul edilmiştir. Burada sağlık hakkı ile bağlantılı olarak çevrenin özellikle gıda üretim zincirindeki kalite standartları aracılığıyla korunması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Anayasal düzlemde çevre hakkı yalnızca yasal metinlerde yer almakla sınırlı değildir; etkili uygulanabilmesi için teknik altyapı yatırımları, finansman modelleri ve bağımsız yargısal denetimin bulunması gereklidir (Jeffords and Minkler 2014). Mahkemelerin yorumları orantılılık ilkesini gözeterek kamu yararı ile bireysel özgürlük arasında denge sağlar; kirlletici faaliyetlere yönelik sınırlamaların meşru amaca uygunluğu ve ölçülü olması şarttır (Oleksandr et al. 2022). Böylelikle hem pozitif edimler (temiz su temini, sürdürülebilir tarım), hem negatif müdahalelerden kaçınma (kirlenmeyi önleme) anayasal güvenceler altında sürdürülebilir hale gelir. Sonuçta çevre hakları modern anayasa hukukunda hem ulusal hem uluslararası düzeyde giderek güçlenen bir alan olarak görülmekte; insan onuru, sağlık hakkı ve kolektif refah kavramlarıyla iç içe geçmiş biçimde yorumlanmaktadır (Kokoly 2022; Jeffords and Minkler 2014; Olafsen et al. 2018; Guarnizo-Peralta 2022). Devletin aktif hizmet sunumu ile pasif koruma görevlerinin dengeli biçimde yürütülmesi, ekosistem bütünlüğünün korunması için temel zorunluluktur; yargısal denetim ise bu alanın pratikte etkili işlemlerini sağlayan en önemli mekanizma konumundadır.

9.3 Yeni Sosyal Haklar

9.3.1 Teknolojiye Erişim Hakkı

Teknolojiye erişim hakkı, dijitalleşme sürecinde temel hakların yeniden tanımlanmasını gerekli kılan alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu hak, bireylerin bilgi toplumuna katılımını, internet ve diğer iletişim ağlarına erişimini, dijital cihaz ve hizmetleri kullanabilme imkanlarını kapsar. Uluslararası belgelerde, internet erişiminin vazgeçilmez bir insan hakkı olduğu belirtilmiş ve çevrim içi ortamda sahip olunan özgürlüklerin çevrim dışı ortamda da aynı şekilde korunması gerektiği vurgulanmıştır. Birleşmiş Milletler açıklamalarında, çevrim içi iletişim bağlamında mahremiyetin korunması çağrısı yapılmış; devletlerin bireylerin dijital ortamda

temel haklarını güvence altına almaları gerektiği ifade edilmiştir. Ülkeler teknolojiye erişim hakkını hayata geçirmek için iki temel yöntem kullanmaktadır: Birincisi, bu hakkı doğrudan anayasal metinlere dahil ederek düzenlemek; ikincisi ise mevcut anayasal hükümleri dijital gerçeklik çerçevesinde yorumlamak ya da özel yasalar aracılığıyla tanımlamaktır. Yunanistan Anayasası'na 2001 yılında eklenen 5A maddesinde herkesin bilgi toplumuna katılma ve elektronik bilgiye erişim hakkı açıkça yer almıştır. Gürcistan'da ise 2018 reformu sırasında herkesin internet kullanım hakkı tanımlanmış; Fransa Anayasa Mahkemesi'nin yorumlarıyla dijital hakların sınırları belirlenip ardından kodifiye edilmiş özel yasal düzenlemeler kabul edilmiştir. Almanya'da Federal Anayasa Mahkemesi bilgi teknolojisi sistemlerinin bütünlüğü ve gizliliği hakkını geliştirmiş; bu durumda normatif dayanak eksikliğine rağmen yargısal standartlar belirleyici olmuştur. Teknolojiye erişim hakkının pozitif yönünde devletin aktif olarak sağladığı edimler önemlidir. İnternet altyapısının kurulması, e-devlet hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve elektronik cihazlara erişimde ekonomik fırsat eşitliği sağlanması bu kapsamda değerlendirilebilir (Liliia et al. 2021). Negatif yönünde ise devletin bireylerin kullanım alanlarına aşırı müdahale etmemesi, özellikle mahremiyet ve veri koruma konularında üçüncü taraf ihlallerini engellemesi gerekmektedir. Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte teknolojiye erişimin önündeki engeller yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda politik ve ekonomik düzeyde ortaya çıkmaktadır. Kapsamlı veri toplama faaliyetleri bireylerin mahremiyetini tehdit edebilmekte; devletin dijital hizmetlerde büyük miktarda kişisel bilgiye erişimi gözetim kapasitesini artırarak ifade özgürlüğü, bilgiye erişim ve düşünce özgürlüğü gibi alanlarda sınırlamalara yol açabilmektedir. Bu durum seçim güvenliği gibi demokratik süreçlere zarar verebilir ve ulusal ile uluslararası düzeyde ciddi etkiler doğurabilir. Veri koruma bağlamında Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), "otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı"nı tanımlamakta; bu hakkın kullanılabilmesi için işlem mantığı hakkında anlamlı bilgi verilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu düzenleme algoritmik karar süreçlerinde şeffaflığı artırarak kullanıcıların kendileri hakkında alınan otomatik kararları sorgulama imkanını sağlar; böylece teknolojiye erişimin hem pozitif hem negatif statü boyutları güçlendirilir (Pollicino and De Gregorio 2024). Teknolojiye erişim hakkının uygulanmasında karşılaştırmalı yöntem büyük önem taşır. Farklı ülke deneyimleri incelenerek iyi uygulamalar belirlenebilir ve bunlar iç hukukta uyarlanabilir. Tarihsel yöntemle dijital teknolojilerin gelişiminin farklı aşamalarında ortaya çıkan yasal düzenlemeler incelenebilir; sistem yaklaşımıyla ise birbirine bağlı unsurların ortak amaca hizmet edip etmediği değerlendirilebilir. BM E-Devlet Araştırması 2018 raporu farklı ülkelerde e-devlet gelişim seviyelerini inceleyerek kamu hizmetlerinde bilgi teknolojilerinin kullanımının vatandaş-devlet iletişimini hızlandırdığını, bürokrasiyi azalttığını ve objektifliği artırdığını ortaya koymaktadır (Liliia et al. 2021). Ancak aynı zamanda elde edilen verilerin güvenli yönetilmesi ve üçüncü taraflara karşı korunmasının gerekliliği özellikle vurgulanmaktadır. Modern teknolojilerde algoritmik platformların içerik moderasyonu faaliyetleri çoğu yapay zekâ destekli sistemlerle yürütülmektedir. Günlük milyonlarca içerik üzerinde yapılan bu işlemler hukuki koruma standartlarını fiilen özel şirket politikalarına bırakmakta; kamu standartları ile özel standartlar arasındaki sınırlar bulanıklaşmaktadır (Pollicino and De Gregorio 2024). Bu durum öngörülebilirlik ve hukuki kesinlik açısından sorun yaratmakta; kapsamlı denetleme mekanizmalarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Algoritmik platformlar yüksek ekonomik güce sahip olduklarından kamusal değerlerin özel ticari çıkarlarla çatışmaması için düzenleme ihtiyacı doğmaktadır. Sonuç olarak teknolojiye erişim hakkı modern anayasa hukukunda hem pozitif hem negatif statü güvenceleri birlikte barındıran bir alan haline gelmiştir. Pozitif yönde devlet altyapıyı kurmalı, hizmet sunmalı ve fırsat eşitliğini sağlamalıdır (Liliia et al. 2021); negatif yönde ise kullanıcı mahremiyetini korumalı, aşırı gözetimi engellemeli ve üçüncü taraf ihlallerini önlemelidir (Pollicino and De Gregorio 2024). Uluslararası hukuk standartlarının uygulanması ile ulusal mevzuatta etkin koruma mekanizmalarının kurulması, bu hakkın sürdürülebilir şekilde yürütülmesinin temel koşuludur.

9.3.2 Veri Koruma Hakkı

Veri koruma hakkı, bireylerin kişisel verilerinin toplanması, işlenmesi, saklanması ve paylaşılması süreçlerinde hem devletin hem de özel aktörlerin müdahalelerinden korunmasını sağlayan modern bir temel hak kategorisi olarak tanımlanmaktadır. Bu hak, dijitalleşmenin yoğun olduğu çağda, negatif statü güvenceleri ile pozitif yükümlülüklerin birlikte uygulanmasını gerekli kılar. Negatif statü boyutunda devletin "pasif" kalma yükümlülüğü yalnızca kendi doğrudan eylemlerini durdurmayı değil, üçüncü tarafların ihlallerini engellemeyi de kapsar. Özellikle algoritmik platformların güç kazanmasıyla birlikte veri toplama ve profil çıkarma mekanizmaları yaygınlaşmış; bu durum bireylerin mahremiyet hakkı ile doğrudan bağlantılı olarak kişisel özerkliği tehdit etmektedir. Veri koruma hakkının hukuki çerçevesinde Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) öne çıkan düzenlemelerden biridir. GDPR'da yer alan "otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı", bireylerin yalnızca algoritmalara dayalı değerlendirmelere maruz kalmamasını güvence altına alır. Bu hak kapsamında veri sorumluları, kullanıcıya işlem mantığına dair anlamlı bilgi sunmak zorundadır; böylece

kararların nasıl alındığı, öngörülen sonuçlar ve veri işleme faaliyetlerinin kapsamı hakkında şeffaflık sağlanır. Anlamlı bilgi sağlama yükümlülüğü, veri koruma hakkını yalnızca pasif bir mahremiyet alanı olarak değil, aktif bilgiye erişim ve karar süreçlerine katılım hakkı olarak da konumlandırır. Algoritmik karar verme sistemlerinin şeffaflık ve hesap verebilirlikten uzak olması halinde kamu standartları ile özel şirket standartları arasındaki sınırlar bulanıklaşabilir. Platformların içerik moderasyonu veya hizmet dağıtımı gibi alanlarda kullandıkları yapay zekâ sistemleri, kullanıcı haklarının fiilen özel politikalarla belirlenmesine yol açmaktadır (Pollicino and De Gregorio 2024). Bu durum öngörülebilirlik ve hukuki kesinlik açısından sorun yaratır; veri koruma hakkının etkili şekilde kullanılabilmesi için teknik düzenlemelerle beraber yargısal denetimin devreye girmesi gerekir. Veri koruma hakkının pozitif boyutunda devletin görevleri arasında teknik altyapı oluşturmak, güçlü veri güvenliği normlarını mevzuata dahil etmek ve ihlal durumlarında etkili başvuru yollarını sağlamak yer alır. BM E-Devlet Araştırması 2018 raporunda belirtildiği üzere farklı ülkelerde e-devlet gelişim seviyeleri incelendiğinde kamu hizmetlerinde bilgi teknolojilerinin kullanımının vatandaş-devlet iletişimini hızlandırdığı, bürokrasiyi azalttığı ve objektifliği artırdığı görülmüştür; ancak aynı zamanda elde edilen verilerin güvenli yönetilmesi ve üçüncü taraflara karşı korunmasının gerekliliği özellikle vurgulanmıştır (Liliia et al. 2021). Bu bağlamda devletin dijital hizmetlerde büyük miktarda kişisel veriye erişimi gözetim kapasitesini artırabileceğinden, özgürlük alanlarını kısıtlayacak şekilde kullanılmasını önlemek için koruyucu mekanizmaların oluşturulması zorunludur. Mahkemelerin yorumları da veri koruma hakkının niteliğini netleştirmektedir. Negatif statü çerçevesinde devletin bireyin mahremiyetine doğrudan müdahale etmemesi gerekmektedir (D. D. Nguyen and T. T. Nguyen 2023); ancak çağdaş bağlamda müdahale etmeme yükümlülüğü artık üçüncü tarafların aşırı veri toplama faaliyetlerini engelleme görevini de içerir. Otomatik karar verme süreçlerine ilişkin açıklama zorunluluğu şeffaflık ilkesiyle birleştiğinde veri işleme faaliyetlerinin demokratik toplum ilkesine uygunluğu sağlanır. Veri koruma hakkının teknolojik boyutu özellikle algoritmik gözetim teknikleri bağlamında önem kazanmaktadır. Akıllı ev uygulamaları veya kamusal alanlarda biyometrik tanıma sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilen sürekli veri toplama faaliyetleri bireylerin günlük yaşamını izleme imkânı yaratmakta ve mahremiyet sınırlarını zorlamaktadır. GDPR'daki otomatik karar vermeye tabi olmama hakkı bu tür uygulamalara karşı kullanıcıya kontrol mekanizması sunarak hem kişisel verilerin korunmasını hem de bireyin kendisi hakkında alınan kararları etkileme kapasitesini güçlendirir. Bu hak ayrıca ifade özgürlüğü ile de ilişkilidir. Algoritmik platformlarda içerik moderasyonu yapay zekâ sistemleriyle yürütülmekte olup milyonlarca içerik üzerinde verilen kararlar çoğu kez ticari politikalar doğrultusunda şekillenmektedir (Pollicino and De Gregorio 2024). Veri koruma perspektifi burada yalnızca kişisel bilgilerin korunmasını değil, ifade alanındaki görünürlük sınırlarının da kullanıcının rızasına dayalı biçimde belirlenmesini gerektirir. Böylece veri işlemenin şeffaflığı demokratik kamusal alanın çeşitliliğini destekleyebilir. Veri koruma hakkının tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için ulusal mevzuat ile uluslararası standartların uyumlu olması gerekir (Liliia et al. 2021). Sonuç olarak veri koruma hakkı modern anayasa hukukunda dijitalleşme sürecinde oluşan yeni sosyal haklardan biri olarak hem pozitif hem negatif yönlü hükümleri kapsar (Liliia et al. 2021; Pollicino and De Gregorio 2024). Devletin aktif rolü teknik altyapı oluşturmak, yasal güvenlik normlarını tesis etmek ve ihlallerde etkili başvuru yollarını sağlamak iken; pasif rolü bireyin mahremiyet alanına dokunmamak ve üçüncü tarafların ihlallerini engellemektir. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve anlamlı bilgi sağlama yükümlülüğü bu hakkın özünü oluşturan unsurlardır; güçlü yargısal denetim ise bu unsurların pratikte işletilmesini sağlayarak vatandaş-devlet ilişkisinde güven ortamını pekiştirir.

9.3.3 Biyoteknoloji ve Etik Haklar

Biyoteknoloji ve etik haklar, bilgi teknolojilerinin sağlık alanında uygulanması ile ortaya çıkan yeni bir sosyal hak kategorisini temsil etmektedir. Bu hakların kapsamı, tıbbi araştırma ve sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesi sürecinde bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını, biyomedikal faaliyetlerde etik standartların gözetilmesini ve ulusal ile uluslararası normatif düzenlemelerin uyumlu biçimde yürütülmesini içerir. Araştırmalar, bilgi sağlığı alanının yasal düzenlemesindeki boşlukları gidermek, dijital sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak ve sistemin işlerliğini sağlamak amacıyla uluslararası deneyimlerden yararlanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hukukun işlevi, bilimsel araştırmalarda insan müdahalesinin sınırlarını belirlemek, etik olarak kabul edilemeyecek yöntemleri tespit etmek ve bunları yasaklamaktır. Ulusal ve uluslararası mevzuatın analizinde, dijital biyomedikal araştırmaların anayasalar ile uyumlu şekilde yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İnsan haklarının korunması açısından transnasyonal e-sağlık konsepti önerilmekte; bu konseptte göre dijital sağlık verilerinin kullanımı hem bilimsel hem de hukuki de etik bakımdan bütünlük bir çerçevede düzenlenmelidir. Böylece ülkeler arası işbirliği ile olumlu deneyimlerin paylaşılması ve ortak standartların belirlenmesi mümkün olur. Etik yönelimde temel amaç, bilimsel sonuçların uygulanmasında bireyin fiziksel, zihinsel ve kişisel özerkliğine zarar verilmemesini sağlamaktır. Bu bağlamda biyoteknolojik uygula-

malarda “önleme” yaklaşımı esas alınmalı, olası risklerin önceden belirlenip ortadan kaldırılması için hukukî mekanizmalar oluşturulmalıdır. Dijital sağlık hizmetlerinde kullanılan telemedikal sistemler, robotik cihazlar, bioinformatik platformlar ve yapay zekâ destekli tanı araçları gibi teknolojiler, bireylerin sağlığı üzerinde doğrudan etkiler yaratabilmektedir. Bu teknolojilerin entegrasyonu sırasında hukukun görevlerinden biri de bilimsel bulguların doğruluğunu denetleyerek yanlış veya eksik bilgiden kaynaklanabilecek sağlık zararlarını önlemektir. Kullanılan biyoinformatik çözümler geniş veri yığınları üzerinde çalışmakta; bu süreçte kişisel sağlık bilgileri toplanarak işlenmektedir. Dolayısıyla veri koruma hakkı ile biyoteknoloji alanındaki etik yükümlülükler birleşmektedir. Büyük veri kullanımı hem araştırma verimliliğini artırabilir hem de gizlilik ihlali riskini beraberinde getirebilir. Bu nedenle hukuki altyapı, veri güvenliğini güçlendirici teknik çözümlerle desteklenmeli; yetkisiz erişimi önleyecek yasal yaptırımlar net şekilde tanımlanmalıdır. Transnasyonal e-sağlık konseptinde vurgulanan bir diğer nokta ise sağlık profesyonelleri ile hukukçuların sürekli etkileşim içinde olmasıdır. Dijital biyomedikal araştırmalarda ortaya çıkan sonuçların hem teknik hem hukuki boyutlarının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece bilimsel veriler yasal meşruiyet kazanırken hukuki kararlar da teknik gerçekliklerle uyumlu olur. Çapraz disiplinli bu yaklaşım sayesinde etik açıdan kabul edilemez yöntemler erken aşamada tespit edilip yasaklanabilir. Biyoteknoloji alanındaki gelişmelerin anayasal temelleri açısından değerlendirilmesinde insan haklarının korunması başat kriterdir. Özellikle anayasa düzeyinde bilim özgürlüğü ile bireyin fiziksel bütünlük hakkı arasında denge kurulması gerekir. Çevrim içi çalışan telemedikal sistemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte uzaktan muayene ve tedavi yöntemleri mümkün hale gelmiştir; ancak bu durum yanlış teşhis riski veya klinik standardizasyon eksiklikleri gibi yeni sorunlar doğurabilir. Hukuk bu tür risklere karşı koruyucu rol üstlenmeli; gerekli mesleki standartların oluşturulmasını ve uygulanmasını zorunlu kılmalıdır. İnsan haklarına entegre edilmiş biyoteknoloji uygulamalarında etik yükümlülükler yalnızca bireysel boyutta değil kolektif düzeyde de geçerlidir. Uluslararası işbirliği içinde yürütülen projelerde farklı ülke standartlarının uyumlaştırılması gerekmekte; aksi halde veri güvenliği veya yöntem uygunluğu alanlarında çatışmalar yaşanabilir. Transnasyonal e-sağlık konsepti bu noktada köprü işlevi görerek ülkeler arası koordinasyonu kolaylaştırır. Böylece hem pozitif statü haklarının (örneğin devletin aktif olarak kaliteli sağlık hizmeti sunma yükümlülüğü) hem negatif statü güvencelerin (örneğin mahremiyetin korunması) uyum içinde işletilmesi mümkündür. Biyoteknolojiye ilişkin anayasal düzenlemelerin gelişiminde uluslararası deneyimin aktarılması önemli bir rol oynar. Başarılı uygulama örnekleri arasında sağlık verilerinin yüksek güvenliklili depolama sistemlerinde saklanması, anonimleştirme tekniklerinin kullanılması ve hasta rızasına dayalı veri paylaşımının esas alınması yer alır. Etik açıdan ise hastaların bilgilendirilmiş onam süreçlerine etkin katılımı sağlanmalı; böylece birey üzerindeki bilimsel müdahaleler tamamen gönüllülük esasına dayanır. Sonuç olarak biyoteknoloji ve etik haklar modern anayasa hukukunda yeni sosyal hak kategorisi olarak konumlanmakta; bilgi sağlığı alanının dijitalleşmesiyle birlikte devletin pozitif yükümlülükleri ile negatif koruma alanlarının eş zamanlı yürütülmesini zorunlu kılmaktadır (Акимцева 2023). İnsan hakları temelli bu yaklaşımda hukukun rolü yalnızca mevcut hakları tanımlamak değil, hızla gelişen teknolojik ortamda oluşabilecek yeni ihlal biçimlerine karşı dinamik koruma mekanizmaları oluşturmaktır. Bu sayede biyomedikal yenilikler demokratik toplum ilkesine uygun biçimde hayata geçirilir ve bireyin fiziksel bütünlüğü ile özerkliği anayasal güvenceler altında korunur.

10 Conclusion

Temel hak ve özgürlüklerin anayasal çerçevede pozitif ve negatif statüler halinde düzenlenmesi, birey ile devlet arasındaki hukukî ilişkinin niteliğini belirleyen merkezi bir unsurdur. Pozitif statü hakları, devletin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, çevre ve kültür gibi alanlarda vatandaşlara doğrudan hizmet sunma yükümlülüğünü içermektedir. Bu aktif edimler, yaşam kalitesini yükseltmeyi ve toplumsal eşitliği güvence altına almayı hedefler. Negatif statü hakları ise bireyin özel alanını, bedensel dokunulmazlığını, ifade ve din özgürlüğünü devletin müdahalelerine karşı korumaktadır. Devletin burada temel görevi pasif kalarak müdahaleden kaçınmak ve aynı zamanda özel aktörlerden gelebilecek ihlalleri önlemektir.

Her iki hak kategorisi de birbirini tamamlayıcı bir işleve sahiptir. Örneğin sağlık hakkı, devletin tedavi hizmetleri sunması (pozitif) ile bireyin tıbbi verilerinin gizliliğinin korunması (negatif) boyutlarını aynı anda içerebilir. Benzer şekilde eğitim hakkında, devletin okul altyapısı kurması pozitif bir edim iken, azınlıkların kendi eğitim kurumlarını özerk şekilde yönetmesine karışmaması negatif bir güvence oluşturur. Çevre hakkı ise temiz suya erişimin sağlanması (pozitif) ve kirliliğe yol açan faaliyetlerin yasaklanması (negatif) ile kendini gösterir. Bu iki statünün dengeli biçimde uygulanması, anayasa hukukunun işlevselliği açısından büyük önem taşır.

Hakların korunması ve sınırlandırılması süreçlerinde yargısal denetim mekanizmaları kilit rol oynamak-

tadır. Mahkemeler, özellikle kamu yararı gerekçesiyle getirilen sınırlamaların hukukiliğini, gerekçeliliğini ve orantılılığını inceler. Bu değerlendirmede, hakkın özüne dokunulmaması ve asgari çekirdek içeriğin her koşulda korunması temel prensiplerdir. Ulusal anayasa mahkemelerinin yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi gibi uluslararası denetim organlarının kararları, bu standartların evrensel düzeyde gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Günümüzde dijitalleşme, biyoteknoloji ve çevresel sorunlar gibi yeni gelişmeler, hakların kapsamının yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Dijital haklar, veri koruma ve teknolojiye erişim gibi başlıklar altında hem devletin hizmet sunma yükümlülüğünü hem de bireyin mahremiyet alanının korunmasını içeren karmaşık bir alan oluşturmuştur. Biyoteknolojik ilerlemeler ise etik sınırların anayasal güvencelerle desteklenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Çevre hakkı da sürdürülebilirlik bağlamında kolektif bir sorumluluk olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, anayasal hakların pozitif ve negatif statüler şeklindeki ayrımı, yalnızca teorik bir sınıflandırma değil, somut uygulamalara yansıyan ve bireyin özgürlük alanı ile devletin sorumluluklarını netleştiren dinamik bir çerçevedir. Bu çerçevenin etkinliği, güçlü yargısal denetim, uluslararası normlarla uyum ve toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilen esnek yorumlarla sağlanabilir. Gelecekte ortaya çıkacak yeni toplumsal gerçeklikler karşısında, temel hak ve özgürlüklerin korunması için bu dengeli ve bütüncül yaklaşımın sürdürülmesi gerekmektedir.

References

- Adam, Ploszka (June 2023). ?It Never Rains but it Pours. The Polish Constitutional Tribunal Declares the European Convention on Human Rights Unconstitutional? In: *Hague Journal on the Rule of Law* 15, pp. 51–74. DOI: [10.1007/s40803-022-00174-w](https://doi.org/10.1007/s40803-022-00174-w). URL: <https://doi.org/10.1007/s40803-022-00174-w>.
- Adams, Eric M. (Sept. 2010). ?Building a Law of Human Rights: Roncarelli v. Duplessis in Canadian Constitutional Culture? In: *McGill Law Journal / Revue de droit de McGill* 55.3, pp. 437–460. DOI: [10.7202/1000619ar](https://doi.org/10.7202/1000619ar). URL: <https://doi.org/10.7202/1000619ar>.
- Author, Unknown (n.d.). *Sources of International Human Rights*.
- Birmanova, A.I., G.U. Balgimbekova, and A. Lavnichak (Jan. 2020). ?Cultural rights and freedoms of the individual enshrined in the Constitution abroad: a comparative analysis? In: *Серия «Право»* 1(97), pp. 37–43. DOI: [10.31489/2020L1/37-43](https://doi.org/10.31489/2020L1/37-43).
- Bucholc, Marta (Feb. 2022). ?Abortion Law and Human Rights in Poland: The Closing of the Jurisprudential Horizon? In: *Hague Journal on the Rule of Law* 14, pp. 73–99. DOI: [10.1007/s40803-022-00167-9](https://doi.org/10.1007/s40803-022-00167-9). URL: <https://doi.org/10.1007/s40803-022-00167-9>.
- Domaradzki, Spasimir, Margaryta Khvostova, and David Pupovac (Sept. 2019). ?Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse? In: *Human Rights Review* 20.4, pp. 423–443. DOI: [10.1007/s12142-019-00565-x](https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x). URL: <https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x>.
- Goźdz-Roszkowski, Stanisław (63 2023). ?Strategies of Justification in Resolving Conflicts of Values and Interests. A Comparative Analysis of Constitutional Argumentation in Cases of Animal Sacrifice? In: *Hermes – Journal of Language and Communication in Business*.
- Guarnizo-Peralta, Diana (July 2022). ?Marketing Ultra-Processed Food and Beverages to Children in Latin America: Business Responsibilities and State Duties? In: *Business and Human Rights Journal* 7, pp. 418–438. DOI: [10.1017/bhj.2022.10](https://doi.org/10.1017/bhj.2022.10). URL: <https://doi.org/10.1017/bhj.2022.10>.
- Gumbira, Seno Wibowo, Ratna Nurhayati, and Purwaningdyah Murti Wahyuni (Jan. 2018). ?The Implications of Expanding the Authority of the Pretrial Post-Verdict Judicial Review of the Constitutional Court in Deciding Whether It Is a Valid Determination of the Suspect Against Law? In: *Yustisia* 7.1, p. 141.
- Jeffords, Chris and Lanse Minkler (July 2014). *Do Constitutions Matter? The Effects of Constitutional Environmental Rights Provisions on Environmental Outcomes*. URL: <http://www.econ.uconn.edu/>.
- Kokoly, Zsolt (2022). ?Constitutional principles of environmental law in Romania: enshrinement in the Constitution and jurisprudence of the Constitutional Court? In: *Journal of Agricultural and Environmental Law* XVII.32, pp. 58–78. DOI: [10.21029/JAEL.2022.32.58](https://doi.org/10.21029/JAEL.2022.32.58). URL: <https://doi.org/10.21029/JAEL.2022.32.58>.
- Liliia, Amelicheva et al. (Sept. 2021). ?Implementation of constitutional human rights and social guarantees of security in the context of digitalization? In: *Amazonia Investiga* 10.45, pp. 265–271. DOI: [10.34069/AI/2021.45.09.26](https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.26). URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.26>.
- Melnychuk, Olga and Maxim Melnychuk (Jan. 2019). ?THE RIGHT TO EDUCATION IN THE SYSTEM OF THE CONSTITUTIONAL RIGHTS OF UKRAINE (COMPARATIVE ANALYSIS)? In: *Boletín Mexicano de Derecho Comparado, nueva serie* LI.154, pp. 539–568. DOI: [10.22201/iiij.24484873e.2019.154.14153](https://doi.org/10.22201/iiij.24484873e.2019.154.14153). URL: <https://revistas.juridicas.unam.mx/index.php/derecho-comparado/issue/archive>.
- Mihradi, Raden Muhammad et al. (Dec. 2021). ?The Decision of the Constitutional Court Which Is Positive Legislature and Their Implications on Substantial Democracy in Indonesia? In: *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding* 8.12, pp. 191–200. DOI: [10.18415/ijmmu.v8i12.3269](https://doi.org/10.18415/ijmmu.v8i12.3269). URL: <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v8i12.3269>.
- Munaretto, Lino (Mar. 2024). ?Fundamental Rights and Limited Possibilities: The Proviso of the Possible in European Fundamental Rights Doctrine? In: *German Law Journal* 25, pp. 185–209. DOI: [10.1017/glj.2023.114](https://doi.org/10.1017/glj.2023.114). URL: <https://doi.org/10.1017/glj.2023.114>.
- Nagar, Ms. Kajal and Dr. Monika Rastogi (May 2024). ?The Impact of Religious Diversity on Legal System: Comparative Analysis of Constitutional Framework? In: *International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR)* 6.3, p. 1. URL: www.ijfmr.com.
- Nguyen, Duy Dung and Tat Thanh Nguyen (Feb. 2023). ?LIMITATION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS IN THE CONTEXT OF COVID-19 IN VIETNAM? In: *RUSSIAN LAW JOURNAL* 11.2, p. 161.

- Nnaeto, Japhet Olusadum, Emenike Everest Uzor, and Juliet Anulika Ndoh (June 2022). ?Appraisal of the conflict between sharia law and rule of law on rights of women in Nigeria? In: *Global Journal of Politics and Law Research* 10.6, pp. 1–26. URL: <https://www.eajournals.org/>.
- Olafsen, Monica et al. (Feb. 2018). ?Examination of the roles and capacities of duty bearers responsible for protecting the human rights to adequate food, nutritional health and wellbeing in Ugandan children's homes? In: *BMC International Health and Human Rights* 18, p. 17. doi: [10.1186/s12914-018-0156-4](https://doi.org/10.1186/s12914-018-0156-4). URL: <https://doi.org/10.1186/s12914-018-0156-4>.
- Oleksandr, Rogach et al. (Nov. 2022). ?Peculiarities of ensuring the constitutional right to a fair trial: international and national aspects? In: *Cuestiones Políticas* 40.75, pp. 615–635. doi: [10.46398/cuestpol.4075.37](https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.37). URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.37>.
- Pollicino, Oreste and Giovanni De Gregorio (June 2024). *Constitutional Law in the Algorithmic Society*. URL: <https://doi.org/10.1017/9781108914857.002>.
- Schmitz, Thomas (Sept. 2020). ?COVID-19 Response and Human Rights - Comments From The German and European Perspective? In: vol. 499, p. 727.
- Schroeder, Werner (Feb. 2020). *Limits to European Harmonisation of Criminal Law*.
- Tymoshenko, Vira I. et al. (Mar. 2021). ?Threats to human rights in a globalized world? In: *Amazonia Investiga* 10.39, p. 9. doi: [10.34069/AI/2021.39.03.1](https://doi.org/10.34069/AI/2021.39.03.1). URL: <http://www.amazoniainvestiga.info>.
- Wettstein, Florian and Sandra Waddock (Dec. 2005). ?Voluntary or Mandatory: That is (Not) the Question* Linking Corporate Citizenship to Human Rights Obligations for Business? In.
- Акимцева, Я.В. (Jan. 2023). ?Конституционные основы трансграничного цифрового здравоохранения? In: *Вестник РУДН. Серия : Юридические науки* 27.1, pp. 76–96. doi: [10.22363/2313-2337-2023-27-1-76-96](https://doi.org/10.22363/2313-2337-2023-27-1-76-96). URL: <https://doi.org/10.22363/2313-2337-2023-27-1-76-96>.
- Зінченко, Олена Володимирівна (Jan. 2021). ?Порівняльний аналіз конституційного статусу корінних народів Бразилії, Канади та Індії? In: *Теорія і практика правознавства* 20.1 (19), p. 25. doi: [10.21564/2225-6555.2021.19.229460](https://doi.org/10.21564/2225-6555.2021.19.229460).